

לקוט ווהלין

3

164

מסע בבקעת העצמות של בית ישראל
ישראלים ומשלחת הפדרציה בוהלין
עצרת הזכרון בלוצק; קטעים מנאומים
מיט טרערן און האפנונג קיין וואָלין
דגל ישראל הונף על הגלעד בלוצק
מה מרובנה, קובל, לודמיר ועוד
לעיירות ווהלין לפני כשנתיים
אמעריקע פאַראייביקט די קדושים
דב לוין על "שואת יהודי ווהלין"
דיאדיא מישא וועגן זיין בוך "מאָטעלע"
מותו של פרטיזן (ספור); נעכטן (שיר)
הטבח הראשון בקליבן — ספור מדהים
דמויות: עלילות הפרטיזן סימון חייצ'וק

46

47

- מפנקס | א רייזע אין ביינער-טאל פון בית ישראל, 3
 העורד | השואה ולקחה ודור ההמשך, 4
 קיין וואָלין מיט טרערן און האפונונג, יעקב עלבירט, 5
 על הביקור בלוצק, דוד פריטל, 7
 גילוי המצבה לקדושי לוצק, אשר גולדנברג, 10
 היה כאן בית עלמין?, יהושע צווינגל, 11
 קטעים מתוך דברים עם גילוי המצבה:
 א.פ. ליפובסקי; ד"ר י. מיכילוביץ; ו.א. נקונייצ'ני; ד. פריטל; י. אלבירט, 12
 מיין פארשניטענע געבוירנשטאָט קאָוולע, בעלא זאפראן, 16
 המשלחת בקובל, צבי רזניק, 18
 מה מרובנה, אסיה רברמן, 19
 לזכר די קדושים פון לודמיר, באריס דאָרפמאן, 20
 אין ליביוונע (לובאמיל), אברהם געטמאן, 22
 מכתב גלוי ליושבי-ראש האגוד והפדרציה, דוד פריטל, 23
 מתוך מכתב אל ארגון מנייביץ' והסביבה, ו.א. נקונייצ'ני, 24
 הנסיעה לווהלין לפני כשנה וחצי
 בקובל, רטנה ובקמין קושירסק, יואל הדס, 25
 אמעריקע פאראייביקט די 6 מיליאָן, א. הצבי, 26
 אויף קבר-אבות פון דאָרפישע יידן, טוביה דרור, 29
 כ'האָב "געגנבה"ט די גרעניץ", יוסף בראדער, 32
 הטבח הראשון בקליבן, אברהם קירשנר, 35
 דמויות: הפרטיזן סימון חייצ'וק, גד רוזנבלט, 36
 קהילות ווהלין – אנציקלופדיה זוטא
 הורודוק, יהודה מרין, 39
 לישניפקה, דב לורבר (מלינקה), 40
 אין שאטן פון נעכטן (ליד), אברהם שטוקא, 41
 מותו של פרטיזן (סיפור), נתן ליבנה, 42
 ספרים חדשים. חורבן יהדות ווהלין, דב לוין, 46
 מוטלה, דיאדא מישא, 50; יהודי בריה"מ, שנתון י"ג, 53
 אגדות ופולקלור. המעין של לייב שרה'ס, אברהם קלבן, 50
 איציק חיי-שרה'ס; דעם רבנ'ס קאפעליוש, משה יוז, 52
 לחיים!, א. מוריק; מכתבים למערכת (קליר, שדה), 54
 בארגונים: לודמיר, רדזיבילוב (בירמן, ניר), 55
 על חברים שהלכו לעולמם, ז"ל: צ. רזניק, נ. בן-יהודה;
 י. מרין; י. קרפוס; גניה; י. צ'צ'יק; מ. בורשטין, עמ' 61 – 56
 64 The Last "Neila"-Prayer, Yehuda Merin

העורך – נתן ליבנה

מזכיר המערכת – יהודה מרין

בהוצאת האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין בישראל

היכל יהדות ווהלין, גבעתיים 53583, רח' כורזין 10, טל' 740621

הכתבות למשלוח כתבי יד:

לאיגוד, או – לעורך: נתן ליבנה, רח' המעגל 38, רמת-גן 52472, טל' 729824

בשיתוף עם הפדרציה של יוצאי ווהלין בארה"ב ובקנדה

FEDERATION OF WOLYNIAN JEWS INC., בניו-יורק:

2672, EAST, 7th STR. BROOKLYN N.Y. 1123, U.S.A.

WOLYNER SOCIETY OF LOS ANGELES בלוס אנג'לס:

304, NORTH PALM DRIVE, BEVERLY HILLS, LA 90210, U.S.A.

FEDERATION OF WOLYNIAN JEWS: (קנדה): במונטריאול

6607 MOUNTAIN SIGHTS, MONTREAL, QUE, H3W2Z5

ועדת הילקוט: משה דרוג – יו"ר, בוריס בריק, רות ברנר, נוח דגוני, יצחק וינר, שלמה זיסקינד, אליהו מנדל, יחיאל פרישקולניק, צבי רזניק, זאב שטרנמן
המערכת: משה דרוג, שלמה זיסקינד, יחיאל פרישקולניק, צבי רזניק

הנהלת האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין בישראל

הנהלה הפעילה:

עו"ד זיסקינד שלמה – יושב ראש (לוצק)	אפלבויס סנדר (ולודימיריץ')	כהן אברהם (דובנח)
חייצוק זיגמונד – סגן יושב ראש (קולק)	אברבך דינה (מניביץ')	לנדאו מאיר (דומברוביץ)
רזניק צבי – סגן יושב ראש (קובל)	ברנר רות (טורצ'ין)	מנדל אליהו (קובל)
מרין יהודה – מזכיר (מניביץ')	בריק בוריס (קולק)	ניר שלמה (רדזיבילוב)
נדל אליהו – גזבר (רובנו)	דגוני נוח (קוריץ)	ספקטור צבי (רובנו)
יושבי ראש הועדות:	וינר יצחק (אוודיטיץ')	פיש יוסף (לוצק)
בירמן שמחה – כספים (לדמיר)	וינר יעקב (רפאלובקה)	ציצ'יק יצחק (רוקיטנה)
דרוג משה – ילקוט (רטנו)	זוסמן חיים (אוסטראח)	קורן ברוך (רוז'ישץ')
חרבש חיים – כללית (אוסטראח)	חזן מנדל (קמין קושינסק)	קליר צבי (ברסטצ'קה)
ליבנה נתן – עורך הילקוט (ווחיל)	טייטלמן שמואל (קרמניץ)	קרפוס יוסף (לובומל)
ניר עזרא – הנצחה (לדמיר)	טבצ'ניק יוסף (זייטומיר)	נציג ההנהלה ב"היכל" – עמית דב
פרישקולניק יחיאל – תרבות (סרני)		
שטרנמן זאב – דור המשך (לוצק)		

מפנקס העורך:

מי ומה

בילקוט

א רייזע אין ביינער-טאהל פון בית ישראל

ס'איז ניט דאס פליען פונעם נביא יחזקאל איבערן טאהל באפליגלט פון גאטס גייסט; שוין יאָרן-לאַנג אַז ס'ניטאָ מער קיין נבואה און נביאים אין ישראל. געפלוּיגן זענען אַהין אַחינו בני ישראל פון דאָ און פון דאָרט אויפּזוכן שפורן פון ביינער פון אונדזערע עלטערן, ברידער און שוועסטער, וווּ נאר מעגליך — און אויפּשטעלן אַ מין זכר נאך זיי. שאַפן אַ מין אילוויע ווי זיי וואָלטן געבראַכט געוואָרן צו קבר ישראל, דאָס מאַקסימום שבמאקסימום וואָס מיר קאָנען טון אין יענעם שרעקליכן ביינערטאהל פון בית ישראל. פרומע יידן טרייסטן זיך מיטן געדאַנק פון תחיית המתים. אויך יחזקאל האָט אַ ודאי געזען די ביינער ווערן לעבעדיק — מיט זיינע גייסטיקע אויגן בלויז.

ניט לייכט איז אנגעקומען אונדזער נביא אריינקומען אין זיין טאהל; ער האָט אַ ודאי געמוזט וואָרטן אַ לענגערע צייט ביז ס'האָט אים באהערשט גאטס גייסט און אים געבראַכט אַ הין. אויך אונדזערע שליחים היינט, שוועסטער און ברידער, איז ניט אנגעקומען לייכט דאָס פליען אין אונדזער ביינער-טאהל. ערשט מיט אַ יאָר-צוויי צוריק איז געווען דאָס אַריינכאפן זיך אין אַ וואַלד אָדער פעלד דאָרטן, וווּ ס'געפונען זיך אונדזערע ברידער-קברים, שווער און סכנות'דיק ווי קריעת ים-סוף. אָט למשל יוסף בראדער, אַ ייד גברא רבא, געוועזענער מאַיאָר אין דער פוילישער ארמיי, וואָס האָט געוואוסט ווי אזוי איבערקומען סיי היטלערן סיי סטאלינען און זיך דערשלאָגן קיין ישראל דערציילט (אין דעם ילקוט, אַ ביסל ווייטער) ווי אַזוי ער האָט זיך כמעט איינגעשטעלט דאָס לעבן כדי "גנבה'נען די גרעניץ" אינעם וואָלינער שטעטל קארעץ — קאָזאקער וואַלד, כדי באַזוכן זיין מאמען און ברודער וועלכע "רוהען" דאָרט צוזאַמען מיט אלע אנדערע קארעצער קדושים. אַ באַווייז אז די לעבן-געבליבענע פון יענעם גיהנם געפונען ניט קיין רו ביז היינט — צענדליקער יאָרן נאכדעם... און י.ב. איז ניט דער איינציקער. פאר אים און נאך אים זענען געפאָרן יידן, וויסנדיק אַז ס'דראט זיי ממש אַ געפאָר.

אונדזערע וואָלינער חברים וואָס זענען ערשט צוריקגעקומען פון אזא עולה זיין צו קבר-אבות, האָט דאָס מול אַ ביסל מער צוגעשפילט. ניט נאר וואָס ס'האָט זיי ניט געדראָט קיין סכנה, חלילה, זיי האָבן אפילו זוכה געווען צו ממשות'דיע מיטהילף און פארשטענדניס פון דער אַרטיקער מאַכט. און אַנדערע. און נאך אַ מין מיטהילף! מאָנומענטן דא און דאָרטן; טויזנטער פאַרזאמלטע אויך פון ניט-יידן אאז"וו. און די ארבעט גייט נאָך אָן! דער זעלבער דראַנג האָט אויך באהערשט וואלינער יידן אין פארשידענע מקומות אין סאָויעטנלאַנד, אפילו פאַר דער גלאַסנאָסט (זע ילקוט 45).

וואָס איז דער סוד פון אונדזער דראַנג אפהיטן די ברידער-קברים? קודם-כל, ווייל דאָס איז אַ מין יידישער דראַנג וואָס נויטיקט זיך ניט בכלל אין אַ וועלכע ס'איז ארגומענטאציע, פונקט ווי דער דראַנג אין מדינת ישראל אויפּזוכן נפטרם אפילו "פון אונטער דער ערד" כדי זיי בריינגען צו קבר ישראל. דאָס ליגט טיף אין אונדזער באַוואוסטזיין. דעריבער, אפילו דאָס בלויז ארומצומען ברידער-קברים כדי אויסמיידן הפקרות, סימבאָליזירט די מצווה פון ברענגען צו קבר ישראל און קיין שום אַנדערע דעות, ווי לאָגיש און אַרגומענטאַל זיי זאָלן ניט זיין, זענען ניט תופס, פונקט ווי אַן אטעאיסט וועט קיינמאָל ניט געלונגען איבערצייגן אַ גלויביקן אַז ס'ניטאָ אַ גאָט אויף דער וועלט.

דאָס אפהיטן די ברידער-קברים פון אונדזער קדושים איז על כן אויסער יעדן ריכוח; דאָס איז טיף אַיינגעוואָרצלט אין אונדזער קיום אלס פאָלק. אינעם יידישן "אני מאמין". אין אונדזער זיין. דאָס דערמאנט אונדז אויך אז "נצח ישראל לא ישקר".

איז אַ הארציקן יישר כח אונדזערע חברים פון דער אמעריקאנער וואָלינער פעדעראַציע און אלע אנדערע חברים אונדזערע אין ישראל, וואָס האָבן זיך געשטעלט בראש ה"הולכים". און לאָמיר זיין דאָנקבאַר אויך דער איצטיקער מאַכט דאָרטן פאַר זייער גוטן ווילן האָפּנדיק אז זיי זענען זיין פונעם שרעקליכן עבר, אַז זיי וועלן שטיין אויף דער וואַך אין אַ שוואַרצן טאָג, חלילה, און אז זייער פנים איז צו אַ בעסערער צוקונפט פאַר אַלעמען.

השואה ולקחה ודור ההמשך

פוליטיקה היא לא מעניינינו של הילקוט. על כך אין עוררין. לא כן השואה ולימוד השואה ולקחי השואה, שהם מאוד מאוד מענייננו. אך בעולם הגדול וגם אצלנו בישראל קושרים את השואה דווקא עם פוליטיקה; עם מלחמת הערבים ביהודים ויהודים בערבים, עם כובשים ונכבשים, מדכאים ומדוכאים, רודפים ונרדפים. ויש גם שמשווים אותנו הישראלים לנאצים, רחמנא ליצלן. ולא רק אויבים, גם "ידידים". ויש המאיימים ואף נוקטים סנקציות נגדנו.

השוואת ישראל לגרמניה הנאצית היא כמוכן חוצפה ורשעות. סילוף ביודעים. אך ביננו לבין עצמנו, כל העניין הזה, הפוליטיקה והשואה, או הפוליטיזציה בודון של השואה, טעון אצלנו לימוד מעמיק נוסף, שכן למדנו אומנם לצערנו, הרבה מהשואה, אך לא עד תום.

למדנו "לא עוד" ולמדנו לא להיות עוד "היהודי הנודד הנצחי" וכו'. אך שכחנו ש"מה ששנוא לך לחברך לא תעשה" ובתקופה שלנו, שלאחר מלחה"ע השניה, במשנה תוקף — את כללי המוסר בעולם המנסה להתעורר ולהבין. גם אצלנו. הוא שאמרנו: לא למדנו את השואה עד תום.

השואה וזכרה ולקחה הפכו אצלנו מעין שלושה דברים שעליהם עולמנו עומד. ובצדק. כי השואה הרי רודפת אותנו בשכבנו ובקומנו ובכל שנלך. ואנו מנופפים בה לעיני העולם (האשם), גם כן בצדק. אך ברגע ש"נפנוף" זה הופך לבומרנג נגדנו, גם אם לא בצדק, אנו עלולים להיות המפסידנים. כי המטיף לצדק או לשלום וכיוצא באלה, עליו קודם כל להיות עושה צדק ושלום בעצמו. בביתו הוא. שלא יאמרו לנו גם ידידינו: "טול קורה מבין עיניך".

זו היתה, כמעט כללית, דעתה של קבוצת בני דור ההמשך, שמשמאל למחננו, בבואנו לדבר אתם שואה; שימשיכו עכשיו ואחרינו את שרשרת הזכרונות וההנצחה הלכה למעשה. למעשה הם הרי לא חוו את המלחמה ההיא ואת השואה; חייהם רדופים מלחמות והתנסויות אחרות. הם אינם יכולים לנופף בדגל השואה, כך הם סבורים, ולהטיח האשמות כפי שעושים זאת אנחנו, "דור השרידים". מהם נבצר לשבת ולזכור לקונן; עיסוקם הוא המעש, וממילא כל הדיבורים על "זכור ושמור" ומצוות "עשה" כפי שדור האבות מבין, לא יצלחו עליהם, למרות שאת השואה הם לומדים ויודעים. ועוד, יש שחשים במעין כפל מוסר כשאנו קוראים תיגר על העוול המשווע שנגרם לנו בלי שנלמד מכך מוסר השכל, שיהא מחננו טהור. למען יבצר מ"גוי הארצות" להחזיר לנו באותה מטבע. "מידה כנגד מידה".

זוהי, כאמור לעיל, דעתם של צעירים ישראלים, בני שרידים ואחרים, בהם גם אחדים. שחזו או השתתפו ב"צעדת השלום" בפולין — שהם משמאל למחננו, בניגוד לנוער מימין, שליקחו מהשואה

ישראלים (ווהלינאים) ומשלחת הפדרציה — בוהלין

קייין וואָלין מיט טרערן און האָפנונג

יעקב עלבירט

(א בריוו פון ניריאָרק)

וואָס איז געווען דער צוועק פון אונדזער פאָרן קיין וואָלין? ובכן, קודם כל צו דער ענטהילונג פון די שוין אויפגעשטעלטע מצבות אויף די ברידער-קברים אין לוצק, קאָוועל, לודמיר, מאַניעוויטש (שפעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז אין מאַניעוויטש איז דער מאָנומענט נאָך נישט פאַרטיק).

די ישראלים זענען אָנגעקומען קיין לוצק דורך וואַרשע (7.6); מיך פון ניריאָרק, זענען אָנגעקומען דורך מאָסקווע און קיעוו דעם 8טן יוני. אַיינגעשטאַנען זענען מיר אין האָטעל "אוקראַינע". נאָך אין זעלבן טאָג זענען מיר, 5 קאָוולער און איך, געפאָרן קיין באַכאָווע (קאָוועל) וווּ די קאָוולער קדושים רוען. אַ גרויסע, אימפּאָזאַנטע מצבה שטייט דאָרטן. מ'וועט נאָך דאָרפן מאַכן געוויסע אויסבעסערונגען. מיר האָבן זיך אַדורכגעשמועסט וועגן דעם און אַנדערע עניינים מיט ה' ו.א. נאָקאַניעטשני, וועלכער איז נאָך אַלץ דער וויכטיקסטער פאַרזאָרגער פון די נאַציאָנאַלע מאָנומענטן, הגם ער איז נישט מער דירעקטאָר פונעם וואָלינער מוזעאום.

דעם 9טן יוני זענען מיר אַלע אַיינגעלאָדן געוואָרן אויף אַן אָפיציעלער אויפנאַמע, אַיינגעאָרדנט פון לוצקער שטאַט-מער (פרעזידענט) און זיין פאַרטרעטער (א פאַרשטייער פון דער גייער נאַציאָנאַליסטישער באָוועגונג אין אוקריינע "רוך" אבער קעמפט קעגן די באַנדעראַוועס און "פאַמיאַט"). "רוך" אין לוצק האָט צוגעשטעלט זייערע מענטשן כדי אַפרייניקן דעם גאַנצן אַרום פון די ברידער-קברים אין "גורקי פאַלאַנקי" — פּריוויליק, נישט קריגנדיק באַצאָלט.

גערעדט האָבן זיי וואַרים. זיך באַטייליקט אין אונדזער צער וועגן די גרויסע פאַרלוסטן. גלייכצייטיק האָבן זיי אויך געבעטן אַיינשטעלן קאָמערציעלע פאַרבנדונגען מיט דער שטאַט לוצק, אינוועסטירן (דאָלאַרן) כדי קויפן מאַשינען אין וועלכע זיי נויטיקן זיך. מיין אינסטינקט האָט מיר דיקטירט גאָרנישט זאָגן. דוד פריטל פון מעלה החמשה האָט באַדאַנקט פאַר דער אויפנאַמע, גערעדט וועגן לוצק מיט נאָסטאַלגיע און פאַרגעשטעלט 2 אוקראַינער, וועמענס פאָטער האָט זיינער צייט אויסגעהאַלטן אים, פריטלן. די ישראלים זענען געקומען גוט צוגעגרייט, מיט מתנות פאַר דער נאַטשאַלסטאָוו. מיר אמעריקאַנער זענען געקומען מיט "ליידיקע הענט". מיר האָבן בכלל

שונה לגמרי. בנוסח "היפכא מסתברא". והחבילה מתפוררת בלהט הויכוח. טוב אפוא לו באמת היו הנוגעים בדבר מתאמים מהלכים ומממנים במשותף מחקר אוניברסיטאי מעמיק בבעיית דור ההמשך-שואה, על-מנת שימשיכו הלכה למעשה ובלי פוליטיזציה יתרה. אפשר שקבוצה מצומצמת או מורחבת יותר של צעירים ונוער "יודעי ח"ן" עם "כלים" בידיהם להוצאת כתבי-עת וכו' (למשל) בנושאים מסויימים אלה — אפשר שהיו מצליחים לימים, לרכז סביבם מחנה גדול יותר האמור להחזיק מעמד עד שיתווספו אליהם עוד ועוד — מתוך שימצאו בכך ענין — עצה מני רבות של דור הבנים לדור האבות.

עצה הראויה אולי לעיון ואולי גם לניסוי. "חסרים רק קצת משאבים ורצון כן מצד דור האבות" — מתריעים הבנים — "אלא שדור האבות לא ממהר. יש לו זמן..."

ניט געטראכט וועגן דעם. בעת די שאלות-תשובות האָבן מיר געדאַנקט און געלויבט אַלץ וואָס די מאַכט האָט פאַר אונדז געטון. בעללא זאָפראַן האָט ווייטיקדיק געבעטן: "גיט אונדז צוריק אונדזער סינגאַגע אין קאָוועל!" פריטל, שטראַכמאַן און איך האָבן צום סוף געקראָגן פון לוצקער שטאט-מער דאָס "בוך לוצק". איך האָב זיך ניט געקאָנט באַהערשן, געבראַכן מיין שוויגן און געזאָגט צווישן אַנדערע:

סעפטעמבער 1989, בעת מיין ערשטן באַזוך דאָ, האָב איך געקויפט דאָס "בוך לוצק", געשריבן אין אוקרייניש און ענגליש. מיין טאָכטער אין ניו-יאָרק איז געווען די ערשטע לייענען דאָס בוך. זי האָט מיר געפרעגט צי זענען געווען אין אוקריינע 2 שטעט מיטן נאָמען לוצק; אין דעם "בוך לוצק" — אין וואָרט און בילד, וועגן דער 900 יעריקער געשיכטע איז ניט דערמאָנט מיט קיין איין וואָרט וועגן יידן וואָס האָבן דאָרטן געלעבט. ס'ווערן דאָרט דערמאָנט אַ חוץ סלאָוון און אוקריינער אויך פּאָליאַקן, רוסן, ליטווינער, שוועדן, טאַטאַרן, טשעכן, דייטשן, ציגיינער. יידן — אַ נעכטיקער טאָג, ווי זיי וואָלטן קיינמאָל אין לוצק ניט געלעבט. איך מיין אז די אויסגאבע דאָרף מער ניט געדרוקט ווערן. דאָס בוך דאָרף געענדערט ווערן. די ראשי-עיר האָבן אַלץ צוגעזאָגט.

קבר האחים בלוצק. על הגבעה — המצבה

די אָפיציעלע ענטהילונג פונעם מאָנומענט אין לוצק (אין גורקי-פאלאנקי) איז פאַרגעקומען זונטיק, דעם 10טן יוני 1990. יידן פון לוצק און אומגעגנט זענען אכזריות'דיק דערמאָרדעט געוואָרן צווישן 20 דעם אוגוסט — 3טן סעפטעמבער 1942. דער מאָנומענט איז געמאַכט געוואָרן לויטן פלאַן פון 1989 פון גראַניט, מאַרבעל און טשיגון. די אויפשריפטן אין אוקרייניש און יידיש קאָנצעפטירן אז די אומגעקומענע זענען יידן. אַלץ איז געמאַכט ערנסט און פאַראַנטוואָרטליך. כ'האָב זיך גענומען דעם כבוד זאָגן אַ פאַר ווערטער (אין לשון פון די קדושים — יידיש, מאָמענטאַל איבערזעצט אין רוסיש), אין נאָמען פון וואָלינער יידן אין אַמעריקע; אין נאָמען פון לוצקער יידן אין ישראל האָט גערעדט דוד פריטל (אין עברית — און אַליין איבערזעצט אין רוסיש). אַ מיליטערישער

אַרקעסטער האָט די גאַנצע צייט געשפילט טרויעריקע מאַרשן. ד"ר יעקב שאַמפּאַניע פון חיפה האָט געמאַכט דעם אל מלא רחמים און געזאגט קדיש בציבור. פאַרענדיקט האָבן מיר מיט "התקווה". דער גרויסער עולם, אַ 3.500 מענטשן, האָבן געבראַכט אַ סך קראַנצן מיט בלומען. דאָס אַלץ איז געווען געוואָרן אין טעלעוויזיע און זיך אָפּגעשפּיגלט אין דער אַרטיקער פרעסע. מאָנומענטן זענען אויך אויפגעשטעלט געוואָרן אין לודמיר, פּיאטידין, קאַמין קאַשירסק (1986) סאַפּייאָוקע (1989), מעלניצע און ראָטנע.

מאַנטיק, דעם 11טן יוני, האָבן מיר באַשטעלט אַ גרויסן אָטאָמאָביל און געפאַרן באַזוכן די קברים אין באַכאווע (קאוועל) צום צווייטן מאָל, ליכאוונע און ראַזשישטש. צוליב טעכנישע און אנדערע סיבות האָבן מיר ניט באַזוכט אַריינפאַרן קיין לודמיר. ס'טוט מיר האַרציק-ביינאָ! כווייל דא באַדאַנקען צוויי לוצקער וואָס אַ דאַנק זיי איז אויפגעשטעלט געוואָרן דעם לוצקער מאָנומענט: אונדזער אייגענער איציק פינקלשטיין און דער אוקריינער מיט זיין יידישער מאמען — וולאדיסלאוו אנדערעוויטש נאַקאַניעטשני. כ'האָב געכאַפט מיט איר אַ שמועס בעת דער אַנטהילונג. ס'דאַרף אויך דערמאָנט ווערן דער פאַרזיצער פון דער געשאַפּענער געזעלשאַפט פאר יידישער קולטור אין לוצק, ד"ר קלמן מאַריאַסיס. אַ קולטור-טוער מיט אַ גרויסער צוקונפט. אַ פערזענליכקייט! ער איז דערווייל דעצידירט בלייבן אין רוסלאַנד. זיין טאַכטער און איידעם מיט זייערע 2 קליינע מיידעלעך האַלטן ביי עולה זיין קיין ישראל אין חודש אויגוסט. איך בין זיכער אז ד"ר מאַריאַסיס וועט אונדז אַ סך אַרויסהעלפן אינעם אויפשטעלן נאך מאָנומענטן. מיר וועלן נאך מער מאל מוזן פליען קיין וואָלין; קיין איין ברידער-קבר טאָר ניט ווערן אָפּגעלאָזן. דאָס איז אונדזער חוב!

הונדערטער און אפּשר טויזנטער יידן און האַלב-יידן קערן זיך צו אונדז אום צוריק; ס'שאַפן זיך נייע פּראָבלעמען צו וועלכע מיר, אין דער פּעדעראַציע, קאָנען ניט פאַרבלייבן גלייכגילטיק. וועגן דעם און וועגן אַ ביזנעס-מיטינג אַיינגעאָרדנט פונעם ראש-העיר און זיינע מיטהעלפערס מיט 3 פון אונדז (אורי ראַנץ, מישאַ קאַראָטקי און איך) — אין אַ צווייטן בריוו.

דוד פריטל

על הביקור בלוצק (סקירה חלקית)

הוזאַמנו רשמית ע"י יו"ר החברה הווהלינית לתרבות יהודית, ד"ר קלמן מאַריאַסיס, להשתתף בטקס גילוי מצבת זכרון ליהודי גיטו לוצק. לבקשת המשתתפים הופעתי בשם המשלחת הישראלית בקבלת פנים אצל ראש העיר ב-9.6, בטקס גילוי המצבה ב-10.6, ובכינוס של 250 יהודי לוצק. בו ביום נערך גם ראיון לרדיו המקומי. י. אלבירט נאם בעצרת הזכרון בידיש. במפגש עם ראש העיר הטיח יעקב ביקורת על כך שבספר לוצק אין התייחסות לעבר היהודי.

עם זאת מצאנו גילוי רצון טוב כלפי חברי כל המשלחות והבעת צער שכה מאוחר הם ממלאים את חובתם כלפי הקורבנות היהודיים. הפתעה נעימה היתה כבר בחציית הגבול מפולין לבריה"מ בברסט-ליטובסק. כשנודע לפקיד המכס שאנו משלחת ישראלית, איפשרו לנו מעבר מהיר ללא בדיקה, וכך גם בדרך חזרה לפולין.

מן הראוי לציין שהאנדרטה נבנתה לפי יוזמתם של הגורמים המקומיים ועל חשבונם. על האנדרטה צויין שמדובר באזרחי בריה"מ יהודים. אתרי זכרון נבנו גם במקומות אחרים. הישג זה יש לזקוף, בין היתר, לזכותו של יעקב אלבירט שביקר בלוצק ב-1989.

החברה הווהלינית לתרבות יהודית

באנו בדברים עם ד"ר מאריסיס, יו"ר החברה, כדי להשתלב בצורה מכובדת בארועים; בהזדמנות זו יכולנו ללמוד על הפרובלמטיקה המיוחדת של קשריו עם השלטונות ועם תנועת "רוך".

החברה הווהלינית לתרבות יהודית, נרשמה כחוק בחלק של קרן תרבות על-חשבון העירייה. עדיין אין לה משרד משלה. היא משרתת כ-1000 יהודים במחוז וכ-450 בלוצק.

הבאנו אתנו מילונים, סידורים ללימוד עצמי של עברית בעזרת קסטות, ספרי ספרית עלייה, אלבומים למיניהם, לוחות שנה, קסטות של שירים בעברית ופרסומים של קליטת העלייה. ד"ר מאריסיס מבקש שירים יהודיים ביידיש ובעברית — עם תווים וכן תיאורים מפורטים של מנהגי החגים היהודיים השונים (כיצד לקיים אותם). מבקשים הם את ספר ההסטוריה של פרופ' ש. אטינגר ואת האנציקלופדיה הרוסית.

"כשהתארגנו, בקשה "רוך" שנהיה עם הלכידורח קיצוניים יותר..." אני יכול להגיד לך למה אין לי מגע ישיר עם רוך, אם כי בינינו היחסים הם טובים. הם שלחו לנו מישוהו לבדוק את השטח, אמרתי שאני לצידם אך ברצוני לשמוע שהם מגנים את פעולותיהם של חוגים אוקראיניים מסויימים, אשר לקחו חלק בבנדובשצ'ינה שהשמדה יהודים..."

טקס זכרון ליהודי לוצק בגיא ההריגה

בנוכחות כ-3,500 מתושבי העיר והסביבה.

השטח מסביב לאנדרטה הוכשר ע"י מתנדבים בפטיסטים ואנשי "רוך" בהדרכת תושבים יהודים במקום. פעולתם שיוותה למקום מראה מכובד.

בעצרת הזכרון השתתפו 3,500 תושבים, רובם לא-יהודים, גם מאות זרים. בלטו משפחות הבפטיסטים. תזמורת העיר נגנה מנגינות אבל. זאת היתה למעשה לווייה של יהודי לוצק שנשאה אופי רשמי ויהודי-דתי כאחד.

עתון המפלגה הקומוניסטית כיסה את האירוע בהרחבה. הופענו תחת דגל ישראל ונערך טקס דתי יהודי מלא. העצרת הסתיימה בשירת התקווה.

בפטיסטים בלוצק

המפגש עם משפחות הבפטיסטים שסייעו לי בזמן הכיבוש הגרמני — היה בשבילי חוויה בלתי נשכחת. מספרם הולך וגדל. כמה אלפים בלוצק (בעיר של 200,000). אוהדי ישראל מובהקים. "אל תאמינו לאחרים — אצלם זאת קוניונקטורה פוליטית להתנגד לאנטישמיות... בשבילנו עם ישראל ומדינת ישראל הם מסימני ההשגחה העליונה..."

יהודים בלוצק

לא מעטים ביקרו בארץ ובגלוי מספרים על נפלאותיה. בנותיו של ד"ר מאריסיס מתכוננות לעלות וכמוהן רבים אחרים. אם כי אין אנטישמיות גלויה יש שמועות על התנקשויות נגד יהודים זקנים. פוחדים מפני התפרצות איבה בין מצדדי אוקראינה העצמאית לבין הקומוניסטים, שעדיין השלטון בידיהם. בינתיים הכל מוסתר בזרמים תת קרקעיים ביותר.

הנאומים של מזכיר המפלגה ונציג "רוך" מבטאים את עמדות המחנות. את יחסם ליהודים. הראשון התייחס (בעצרת הזכרון) לפשעי בנדרה, מבלי לציין שהקורבנות היו יהודים. עם זאת הוא ביקש סליחה מבני לוצק "על שזמן כה רב נמנענו מלזכור את הקרבנות ואת מקום הדמים הזה".

המנהיגות המקומית של רוך עושה רושם כן בעמדותיה נגד האנטישמיות העכשווית והנסיון לפתוח דף חדש ביחסים עם היהודים, אך תוך התעלמות מן הדף האפל של מלחה"ע השניה (בנדרה). אך היהודים רוצים לעזוב. אין הם מאמינים שהמנהיגות האוקראינית האינטלקטואלית תהיה מסוגלת להגן עליהם בעת תהוֹ-וּבוהו המתקרב והולך.

סיכום אישי אחרי 49 שנה

ב-6.6.41 נאסרתי עם פעילים אחרים של "גורדוניה" ו"דרור". ב-23.6 נערך טבח בין כותלי בית הסוהר. לפי הערכתי מעל 1000 אסירים פוליטיים נהרגו. בביקורי האחרון בלוצק מצאתי מודעות של "רוך" הקוראות לתרום לקרן להנצחת הפשעים של סטאלין בבית הסוהר בלוצק... ביקרתי בבניין בית הסוהר שקיבל בינתיים יעוד אחר. הרהרתי על חברים שנספו כאן...

יחס השלטונות לעבר היהודי

מצאתי פתיחות אצל השלטונות לכבד את זכר השואה וההסטוריה היהודית של העיר לוצק, ע"י ציון במקומות שונים, כמו המרד של היהודים במחנה העבודה בזמן הכיבוש הגרמני ובית הכנסת הגדול.

הרבה תלוי בפעילות היהודית במקום ובחור"ל. לדעתי חברי שתי המשלחות עמדו במשימה בכבוד ותרמו להשגת שני היעדים העיקריים שעמדו בפנינו: העמקת הזהות היהודית-ישראלית במפגש עם הציבור היהודי והפגנת החשיבות שאנו מייחסים לנושא הנצחת האתרים ההסטוריים של העבר היהודי בלוצק, במגעים עם השלטונות המקומיים.

גילוי המצבה לקדושי לוצק

אשר גולדנברג

דגל ישראל הונף על הגלעד

בשם הפדרציה בניו-יורק ודוד פריטל בשם האיגוד בישראל. דגל ישראל שהובא מהארץ ע"י המשלחת הישראלית התנוסס ברמה בידי כותב טורים אלה. אמירת קדיש דרבנן על קבר הורים ואחים, שזו היתה אחת המטרות העיקריות של המשלחות — בוצעה כהלכה ובצורה מרשימה. חברי המשלחות התקבלו בפרחים ע"י ראש העיר הרוסי, שהיה המארח הרשמי וע"י נציגיו.

משלחת יוצאי ווהלין ניצולי השואה מטעם האיגוד העולמי בישראל חזרה הלילה מבריה"מ לאחר שהייה שם של שבוע.

המשלחת הוזמנה רשמית לגילוי הלוט מעל לאנדרטה על קבר אחים בלוצק, בו טמונים 29,000 יהודים, אנשים, נשים, זקנים וטף, שנרצחו באכזריות ע"י הגרמנים ועוזריהם אל תוך הבורות.

בלוצק. דגל ישראל מתנוסס כל הזמן ברמה בידי א. גולדנברג בשורה ראשונה באמצע מימין: פינקלשטין, פריטל, אלבירט.

בחסות רה"ע סירו האורחים בעיר שגדלה פי עשרה מאז המלחמה ובמיוחד בבתייהם שנעזבו. איש לא הזיל דמעה בפרהסיה... הוזמנו לקונצרט כאורחיו הרשמיים של רה"ע שהיה נוכח גם בכל מהלך הטקס, וזאת לאחר קבלת פנים רשמית בבנין העיריה. כן השתתפו אנשי המשלחת באספה כללית של יהודי העיר בנוכחות הנציגים הרשמיים של העיריה. בלוצק חיים כיום כ-250 יהודים (70 משפחות).

המשלחת מישראל מנתה 14 איש וברוסיה התחברה עם משלחת דומה שהגיעה מארה"ב לאותה מטרה, בראשותו של יעקב אלבירט, נשיא הפדרציה של יהודי ווהלין בניו-יורק.

ביום א', 10.6.90 נערך ליד הקבר טקס רשמי, כשהחלק הדתי שבו מנוהל ע"י הישראלים; ד"ר שמפנייה מחיפה שימש חזן ובנו הנציח את המעמד בסרט וידיאו. לזכר בני הקהילה היהודית שהושמדו במקום נשאו דברים יעקב אלבירט

מאמצים להחזרת עטרת ביהכ"נ הגדול בלוצק ליושנה

ביהכ"נ הגדול בלוצק נבנה במאה ה"ז ועדיין עומד על תלו. המיניאטורה שלו מצויה בבית התפוצות בתל-אביב. בימי הכיבוש הגרמני הושפל לדרגת מחסנים. כיום הוא משמש מועדון לאגודת הספורט "דינאמו". המשלחות ביקשו להחזיר את ביהכ"נ לתיפקודו הראשוני — למען היהדות. ראש העיר הביע הבנה מלאה לפנייה אך הועלתה שאלת ההעברה של הקבוצה לבנין אחר, מה שמצריך מימון שלא כלול בתקציב, שאין לעוברו. השאלה נדונה בנסיון למצוא פתרון ונשארה פתוחה.

המזכרת מלוצק שראה"ע העניק לבאים היתה ספר לוצק במהדורה אלבומית. הספר כתוב בשפה הרוסית ובאנגלית ומספר את תולדות העיר. ראש המשלחת האמריקאית י. אלבירט הסב

את תשומת לב השלטונות באותו מעמד רשמי שהספר אינו משקף את תולדות העיר לוצק, כי אין בו איזכור ליהודים, למעלה מ-30,000 שחיו בה והושמדו — בשום צורה שהיא. ראה"ע הבטיח שהדבר יתוקן במהדורה הבאה; קטעי ההסטוריה היהודית בלוצק, שהיום היא בשלטון הרוסי, יתועדו בספר הרשמי של העיר. לאחר מכן התקיימו חילופי-מזכרות בין האורחים והמארחים.

תיאטרון יידיש בוורשה

בוורשה ביקרנו בתיאטרון היידישאי המציג פעמיים בשבוע על טהרת שפת יידיש וזוכה לתפוסה מלאה, כשהיידיש מתורגמת סימולטנית לפולנית, באמצעות אזניות. בין השחקנים הרבה פולנים שכל אחד מהם היה חייב לעבור קורס תלת-שנתי, בו למדו את שפת יידיש "על בוריה".

יהושוע צווינגל

היה כאן בית-עלמין?

התרגשתי במיוחד כשנסעתי עם יהודי מתושבי לוצק (לא יליד העיר) שהיה עד חי לכל מה שהתרחש כאן בימים ההם של מכול-הדמים. הוא שימש לי מורה-דרך. הוא בא אלי מוקדם בבוקר למלון "אוקראינה" ומיד יצאנו לדרך. אל בית העלמין היהודי בלוצק שהיה ואיננו עוד. גם לחורבן זה של בית העלמין היה עד. עבודה זו, הוא מספר, התנהלה בלילות בלבד, שלא תהיינה עיני התושבים צופיות יותר מדי. הם היו באים עם בולדוזרים, חופרים ומוציאים הכל, מצבות וגלגלות ועצמות, ומישרים את השטח, את הקו. בוקר בוקר היו יהודים יוצאים לשם, אוספים גלגלות ועצמות וקוברים במקום כלשהו. בית הקברות הקראימי, שכן כזכור, ליד בית העלמין היהודי; גם הוא נהרס בצורה דומה. ולמרבה הפלא — גם בית הקברות הרוסי, במרחק-מה, נעלם.

היהודים, יחד עם חלק מהאוכלוסיה הלא-יהודית לא היו אדישים לגמרי למעשה זה והם מחו באוזני השלטונות המקומיים, אך ללא הועיל. המהרסים המשיכו במעשיהם מבלי שיהא פוצה פה ומצפצף.

הגענו למקום, בו היה פעם בית העלמין. לא האמנתי למראה עיני! כאן נטמנו אבי, אמי, קרובי משפחה, ידידים ומכרים — כולם זכרונם לברכה — קבריהם עוד "חיים" בזכרוני, מול עיני ממש — איה הם? במקומם אני רואה שכונות, בתים, מדשאות, שבילים, עצים גדולים ועבותים. דומה, השרידים היחידים שנשארו מבית העלמין. אך ראייתי מטשטשת והולכת. אני רואה את עצמי בערב יום-כיפור אחד, יהודים הולכים-נוסעים לבית הקברות, לקבר-אבות, גם אני בין ההולכים. לבקש מיקרנו הנפטרים שיהיו שם למעלה מליצי יושר עבורנו, שניכתב ונחתם בספר החיים. אכרי הכפרים הסמוכים היו ממעטים או להגיע עם תוצרתם העירה, מחשש פן יבולע להם, אולי...

עמדתי ליד אחד העצים בדשא. לא, אינני טועה, אני כמעט סמוך ובטוח שהם אחד השרידים, עץ זה. אני אומר קדיש ו"מנגן" אל מלא רחמים. דמעות זולגות מעיני. גם ידידי, מורה הדרך שלי, מתרגש יחד אתי, שנינו עומדים ובוכים חרש.

במפגש החגיגי עם ראש העיר וחברי ההנהלה נזרקה השאלה: הכיצד העלימו עין מביצוע פשע שכזה? הם, כמובן, מתנצלים, מאשימים את המשטר הקודם. מבטיחים ששוב לא יישנו דברים שכאלה. שוב? בעוד כמה שנים? נשאלת גם השאלה בעניין בית הכנסת הגדול, העומד עוד על תילו ומשמש כיום מכוני ספורט שונים. המשרדים למעלה, בעזרת הנשים לשעבר. "זה יכול אמנם לבוא על תיקונו, בית הכנסת", אך בעזרת מצלצלים, כמובן, רוצה לומר ירוקים, "שכל-כך חסרים לנו..."

קטעים מתוך דברים בעצרת הזכרון עם גילוי המצבה

איוואן פטרוביץ' ליפובסקי (מזכיר המפלגה הקומוניסטית האוקראינית בלוצק והמחוז):
 "...פצעים עמוקים וכואבים השאירה לנו המלחמה. דמעותיהם של אבות והאמהות, אחים ואחיות, משקות את אדמת המולדת עד עצם היום הזה. הנה גם כאן, על הגרניט השחור, מעיד ביגון קודר המספר האיום: יותר מ-25,000 בני לוצק נפלו קרבן להשמדת עם בידי הנאצים. גם היום, לאחר 48 שנים, נצבט הלב בכאב נורא, לטראגדיה של אותם ימי חודש אוגוסט הנוראים שחוללו החיות הנאציות... קציר דמים נורא... עשרות אלפי בני אדם נורו למוות ללא רחמים — נשים, ילדים, צעירים וזקנים... אין עוררין גם על כך שאלפי בני לוצק, מבוגרים וילדים חפים מפשע, הושמדו בידי אנשיו של בנדרה; ועתה קולותיהם של "שוחרי-צדק" מסוימים נשמעים לעיתים מזומנות בקריאה ל"ריהאביליטאציה והצבת אנדרטה" לאלה, שבמסוה האידיאה של "מאבק למען אוקראינה העצמאית", נלחמו למעשה נגד עמם הם..."

"...נותרו בחיים ארבעים עדים בלבד לטראגדיה הנוראה שהתרחשה במקום הזה. וברגעים עצובים אלה מתעורר רצון לפנות בקריאה לעולם כולו ואל ליבו ותודעתו של כל אדם: "מי ייתן ובכל המדינה שלנו ובביתה הארצי של האנושות כולה ישררו האמת, ההומניזם, השאיפה לעשות את הטוב והישר, לאנשים ולאדמה. כי זה נוגע להגיגיו וחיו של כל אדם ואדם."

"...האחדות — זאת התרופה שיכולה וחייבת להציל היום את העולם, אנו חשים זאת בלב ונפש ברגעי אזכרה לאזרחי ארצנו היהודים שנפלו קרבן להשמדת עמם בידי הנאצים. כאן בעצרת הזיכרון נוכחים בני-עירנו, שהגורל הרחיקם לארה"ב ולישראל ולארצות אחרות — עם דמעות בעיניהם על מפגש עם בני עירם, ידידיהם ומכריהם — שכמעט לא מתייבשות על פניהם. הוכיחה זאת אתמול גם הפגישה איתם שנערכה במועצת העיר. מי ייתן ויסלחו לנו, לבני לוצק, אלה שקיפחו את חייהם, ימחלו לנו אהוביהם וקרוביהם, על שזמן כה רב נמנענו מלזכור את הקרבנות ואת מקום-הדמים הזה, זמן כה רב גידלנו את פרחי הזיכרון... מי יתן וגילוייה של מצבת הזיכרון הזאת יהיה צעד נוסף לקראת איחודם הבינלאומי של כל האומות והעמים לקראת ידידותם והתאחדותם של כל בני האדם במפעל ההגשמה המעשית של יעדי הפרספקטיבה; צעד נוסף בדרך לניצחון ההומניזם, הבנה ללב הזולת ועשיית הטוב."

ד"ר יבגן מיכילוביץ' שימונוביץ' (תנועת "רוך")

"...ברוך יהא זכרם של אלה שנפלו כאן במות-יסורים. אנו משתתפים בכאבם וצערם של אלה שזכו להישאר בחיים."

"...באנו לכאן כדי לכבד את זכרם של אלה שלפני 50 שנה עמדו כמונו במקום הזה, נואשים

ממר-גורלם הביטו בפעם האחרונה באותו היער, באותם השמיים, ובאותה שמש שזרחה אז כמו היום, ובתלייניהם העומדים להמיתם... סכנת השמדתם היתה גם סכנת השמדתנו, אלא שהשמדתנו לא הספיקה להתממש. לכן היום נודעת לעם היהודי זכות יתרה לקבל מקום מרכזי ביחס של כבוד מפי עמי העולם האחרים, ובראש וראשונה — בשל העדות הנוראה ההיא. הייתם לקול-אזהרה גדול, המזהיר את כל האנושות, כל העמים, מעצמות-העל, כל המשטרים וכל אדם.

...באוקראינה המערבית חיו הסבים שלנו יחדיו, בשכנות טובה ובשלום, חלקו יחדיו בשמחות ובצרות. ...לפעמים נשמעו ונשמעים קולותיהם של אלה המבקשים לסכסך בין שני העמים שלנו: על חלקם של אוקראינים בהשמדת היהודים. אמת, נכון הדבר, היו בינינו גם אנשים כאלה. אבל היו אוקראינים אחרים שהצילו משפחות יהודיות או ילדים יהודים שהוריהם נורו למוות. לכל עם יש משהו משלו, ולדימיר משלו, טאראס וסאחארוב משלו; אך גם בוגדים ושכירי-חרב משלו. הרי הם היו אלה שכילו ברעב את הכפר האוקראיני שלהם ובאין-ספור של שדות-קברים, מהרי הקארפטים ועד מאגאדאן, קברו את הורינו שרצחום. יש לנו הרבה יגון משותף... וההיסטוריה מגלה דמיון בכך שעם ישראל איבד את מדינתו לאלפי שנים, ואילו העם האוקראיני — אין לו מדינה עד עצם היום הזה.

...כנציג החזית הלאומית האוקראינית (נ.ר.או. — "נארודני רוך אוקראיני"), שהעלתה על נס את הסולידאריות שבין העמים ודבקה בעקביות בעיקרון זה — אני מגנה בתוקף את האנטישמיות ואת הכוחות המיישמים אותה הלכה-למעשה. תנועת "רוך" קוראת תיגר נגד התארגנויות דסטרוקטיוויות נוסח הארגון הלאומני-שובינסטי "פאמיאט" ובתחום זה אנו פועלים באופן מיידי ובהצלחה.

...האנטישמיות זרה לנו גם כנוצרים שידוע להם משיר-מזמור לדוד (תהילים נ"א) כי אלוהים בחר בעם ישראל כעם סגולה. ומזמור זה — הוא תפילתנו יום יום.

...בעולם תמיד היו ויהיו שני סוגי אנשים: מדכאים ומדוכאים, רודפים ונרדפים. הנוצרים האמיתיים, יודעים באיזה צד עליהם להיות. אנו עומדים היום באותו מקום אפוקליפטי, הרווי בדם הקרבנות הזועק לשמיים ותובע שייעשה צדק. ...מי יתן וסמלי הקודש של עמינו, שנשאנו מאות בשנים — מגן-דוד כחול וקלשון הזהב של ולדימיר הקדוש — יהיו לברית כרותה של שלוה ואהבה בביתנו המשותף. שלום!" (בעברית)

ו.א. נאקוניצ'ני (לשעבר מנכ"ל המוזיאון הווהליני)

... התכנסנו במקום עצוב זה, בו טמונים קרבנות רצח העם היהודי; ורבות יהודי לוצק והסביבה — בידי קלגסי היטלר ועוזריהם, הפשיסטים, באוגוסט הרחוק של שנת 1942... התכנסנו כאן, ליד אפר הנרצחים, לומר להם שלא שכחנו את העבר ונזכור זאת כל עוד נחיה. התכנסנו כאן לבקש מהם סליחה ומחילה על שבמשך שנים ארוכות לא יכולנו להנציח זכרם בצורה הולמת ומכובדת. אך היום המקווה הגיע... וזאת לדעת, שבלי עבר אין הווה ועתיד תקינים... לצערנו, אין בארצנו אף משפחה אחת שלא ידעה שכול ויתמות מהמלחמה האיומה הזאת שנכפתה עלינו... דמם השפוך של אנשים חפים מפשע אלה, קורא לנו לזכור ולא לשכוח. כי מה ביקשו הפשיסטים ההם אם לא לשעבד עמים לעבדים ועמים אחרים לחסל טוטאלית — והעם היהודי היה ראשון המושמדים על ידם. באדמות ווהלין בלבד מצויים עשרות קברי אחים-יהודים... אך גם בשנים האיומות ההן היו גם אוקראינים אחרים, שסיכנו את חייהם וחיי משפחותיהם על-מנת לעזור ליהודים לברוח מהגיטאות, לתמוך ב"מחנות משפחה" ביערות — וכך נצלו כמה אלפי יהודים ממוות, מהם אורחינו היהודים כאן, שהגיעו מארה"ב ומישראל לחלוק כבוד, יחד אתנו, לזכרם של קרוביהם ויקריהם הטמונים מתחת למצבה הזאת.

...רק ביחידות הפרטיזניות השונות (בהנהגתם של פיודורוב, ברינסקי ועוד ועוד), לחמו

בגבורה כמה אלפי יהודים. אחדים מהם נמצאים היום אתנו כאן...
 "...לכן, אם נכבד וננצור זכרם של קרבנות פאשיזם רצחני זה, אני מאמין, שלא יהא עוד מקום
 על פני כדור הארץ כולו, לקברי אחים שכאלה ורצח המונים. נזכור לעד קרבנות אלה כאן..."

דוד פריטל (ישראל, בעברית וברוסית):

"...אני ניצלתי ע"י אנשים ישרים, פולנים בלוצק ואוקראינים בפטיסטים מלשצ'ה ופודראייצה,
 לזכרם של כל היהודים שנספו אני חש שעלי לפתוח בעברית. אנו מלאי הערכה להנהגה הנוכחית
 של העיר לוצק ולראש העיר ועוזריו, שמצאו לנכון לבנות מפעל זכרון מפואר ובכך לפרוע חוב
 אנושי שהתמשך הרבה שנים. ...לנו, תושבי לוצק בעבר, יש מקום עמוק בליבותינו לחלקת אדמה זו
 ב"פולונקה".

"... בהקמת האנדרטה יש גם משום העברת המסר והלקחים של הכיבוש הגרמני לדורות
 הבאים. וזה חשוב לא רק לנו היהודים, כי האנטישמיות מסכנת לא רק אותנו... אני מקווה שכפי
 שיכולתם ליזום ולבנות אתר זכרון מפואר זה, כן תדעו גם לשמור עליו ואף להרחיבו בעתיד".
 "...זו הפעם הראשונה נאמר גלויות שבמקום הזה קבורים יהודים... מעטים יודעים אולי שבעיר
 לוצק במחנה העבודה האחרון שהיה בגימנסיה היהודית בוולקה, בתאריך 12.12.42 — בעלי
 המלאכה היהודים התנגדו ולחמו בעוז נגד הגרמנים ועוזריהם. 4 חודשים לפני מרד גיטו וורשה.
 "... בתל-אביב (גבעתיים) קיים "היכל ווהלין". אני בטוח שינתן שם ביטוי הולם לאנדרטה".

ראשונים מימין: ד"ר שמפניה, פינקלשטין, פריטל, אלבירט, נקונייצ'ני, בתו של ד"ר מריאסיס ועוד.

יעקב אלבירט (יידיש, סיממולטאנע איבערזעצונג אין רוסיש):

"...איך האָב דעם כבוד רעפּרעזענטירן די פעדעראַציע פון וואָלינער יידן אין די פ"ש פון אַמעריקע. מיט 48 יאָר צוריק, דעם 20טן אויגוסט 1942, האָט זיך אָנגעהויבן דאָס אויסהרגענען די יידן פון לוצק, וועלכע זענען פריער אויסגעהונגערט און אויסגעמאַטערט געוואָרן אין געטאָ. ...דער גורל האָט געוואָלט איך זאָל דעמלט האָבן געאַרבעט אין יידישן שפיטאַל, נעבן גידאווער בריק — און זען ווי די לאַסט-אויטאָס אָנגעלאָדן מיט אונדזערע עלטערן, ברידער, שוועסטער, קינדער, אלטע און קראַנקע — פירן זיי אַ הער, צו די צוגעגרייטע גריבער, וווּ מען האָט זיי אַלעמען צעשאָסן.

"קונסנזוס". ד"ר מרייסס באמצע מעורר ענין; מימין: פריטל, אלבירט, גולדנברג, שטרכמן

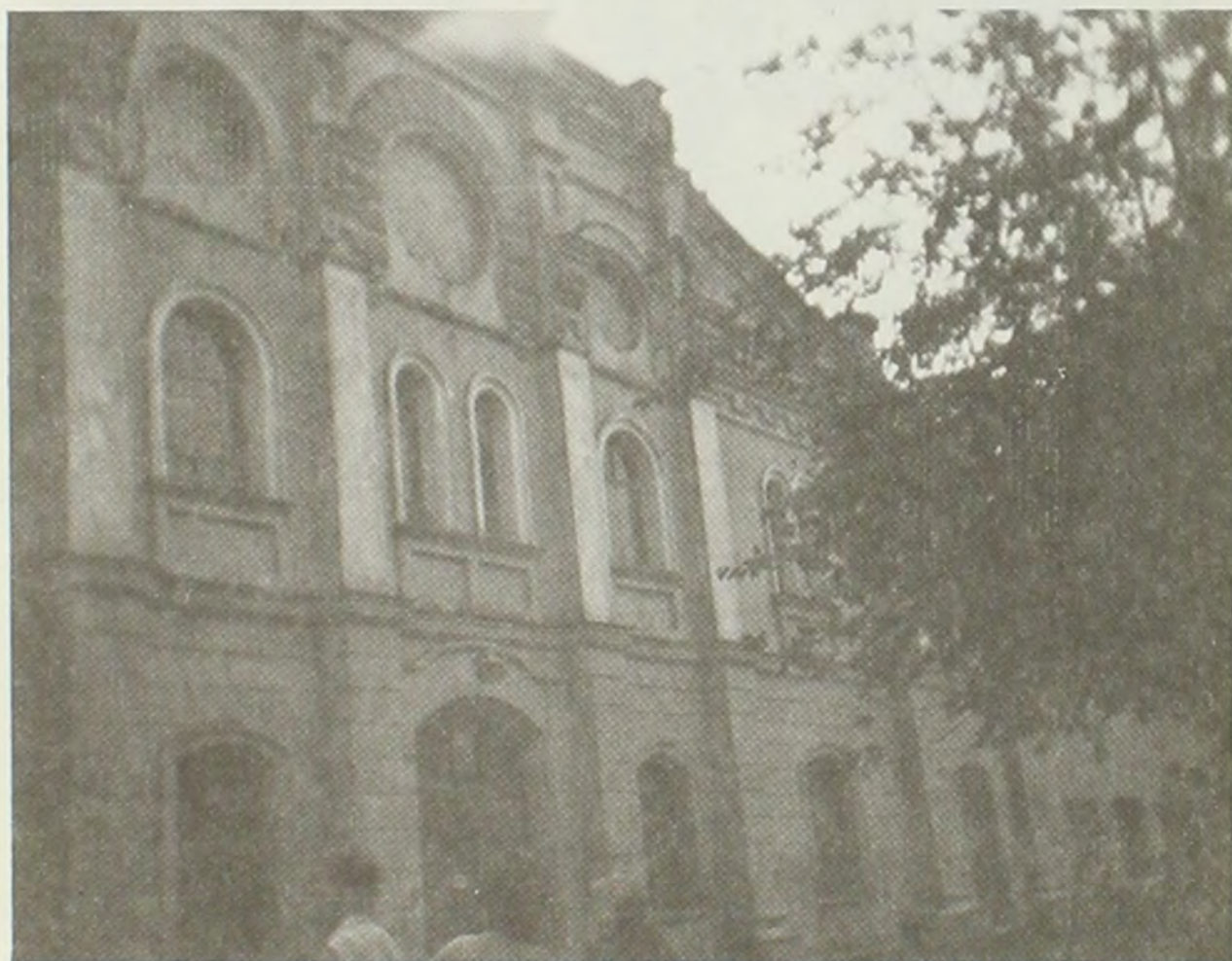
"...אין נאָמען פון די וואָלינער יידן אין אַמעריקע וויל איך דאַנקען דער שטאַט-פארוואלטונג פאַרן באַזאָרגן אונדזערע קדושים מיט אַ מאָנומענט וואָס וועט דערמאָנען דער וועלט דעם גרויסן פאַרברעכן לגבי אומשולדיקע מענטשן, ווייל זיי זענען געווען יידן...
 "...דער היינטיקער אַקט פון אויפשטעלן דעם מאָנומענט ווערט אָבסערווירט פון יידן פון דער גאַנצער וועלט ווי אויך דורך דער וועלטליכער עפנטליכער מיינונג.
 "...מיר שעצן אָפּ די גרויסע אַרבעט פון אונדזער אייגענעם איציק פינקלשטיין און דעם געוועזענעם דירעקטאָר פון וואָלינער מוזעאום וולאדיסלאוו אנדערעוויטש נאָקאָניעטשני.
 "...דער אופן פון טראַקטירן נאַציאָנאַלע מינדערהייטן ווערט גענומען אין באַטראַכט אין באַציונגען צווישן לענדער. אינעם אויפטו אין לוצק האָף איך זען דאָס רעאַביליטירן אַלע ברידער-קברים וואָס מ'קען נאך געפינען אין די פעלדער און וועלדער אין וואָלין. אַ דאנק."

מיין פארשניטענע געבוירנשטאָט קאָוולע

בעלא זאָפראַן (ניר-יאָרק)

מיר פאָרן פון לוצק קיין קאָוולע. "ספיישל". מיר זענען פינף "געוועזענע" קאָוולער און איין "געוועזענער" לויצקער. ס'פירט אונדז אַ ינגע פרוי וואָס לעבט איצט מיט איר פאָמיליע אין קאָוולע. אליין פון ליביונע. סימא שיכמאן הייסט זי.

אַט קומען מיר אַריין אין שטאָט. מיר פאָרן באַרגאַראַפּ אויף לויצקער גאַס. מיר קוקן זיך אַרום אין אַלע זייטן. מיר זוכן אונדזער שטאָט. אונדזער אַמאָליקע קאָוולע. אָבער ניין. אונדזער אַמאָליקע קאָוולע איז נישטאָ מער. פאַרשניטן געוואָרן. מיר זעען נייע גאַסן מיט גרויסע, פילשטאַקיקע הייזער.

בית הכנסת הגדול בקובל — היום. "הכניסה לזרים אסורה"

פון די אַלטע קאָוולער גאַסן מיט די קליינע נידריקע הייזלעך איז קיין זכר נישט געבליבן. נישטאָ מער די אַמאָליקע טייערע קאָוולער יידן, נישטאָ די קליינע יידישע קינדער, נישטאָ דאָס אַמאָליקע יידיש לעבן. ווי-ניט-ווי זעט מען דאָך אַ אַלט יידיש הויז, פאַרבליבן — אַ זכר לחורבן. אָבער יידן וווינען נישט מער דאָרטן.

מיר פאָרן אויף בריסקער גאַס. אַ מאָל האָט דאָ געוואוינט מיין מאָן. מיט זיינע טייערע... מיר פאָרן ווייטער. נאָך דער גאַרקע. קיין באַכאָווע. אַ לאַנגער וועג... ווי ווייט אונדזערע טאַטע-מאַמעס, זיידעס און באַבעס, קליינע ברידערלעך און שוועסטערלעך, זענען געווען געצווינגען

מארשירן, אין בלאַטעס און ליים — צום טויט... איך מאַך איצט אַדורך דעם וועג צוזאַמען מיט זיי... ס'ווייטיקט דאָס האַרץ. מיר קומען צום מאַסן-קבר. ס'שטייט אַ מצבה. בלומען ליגן אַרום. ס'שטייט אַ באַרג. אונטער אים ליגן באַגראבן אַלע אונדזערע טייערע. מיר וויינען אויף אונדזער גרויסן חורבן. מיר קאַנען זיך נישט אַפּרייסן פון דער מצבה. פונעם בערגל. דאָס איז דאָך אַלץ וואָס ס'אונדז פאַרבליבן. מיין מאַן, צוזאַמען מיט יעקב עלבירט זאָגן קדיש. וויינענדיק. ער זינגט אויס דעם "אל מלא רחמים". ער זאָגט אַ פאַר ווערטער. אויך איך זאָג עטליכע ווערטער. אָבער צי קענען מיר דען רעדן, אַז דאָס האַרץ רייסט זיך ממש אָפּ, פלוצלינג דערוועגן מיר ביינער. פון מענטשן. קליינע ביינדעלעך פון קינדער וואַלגערן זיך אַרום. זיך צעוויינענדיק אויפס'ניי קלייבן מיר צענויף די ביינער און מיט די הוילע הענט גראָבן מיר גריבער זיי צו באַערדיקן.

טייערע קאָוולער יידן וואָס לעבן נאָך אויף דער וועלט, קאָוולע עקזיסטירט נישט מער פאַר אונדז. דאָס איינציקע וואָס איז אונדז דאָרטן פאַרבליבן איז דער קבר מיט דער מצבה. דאָס פאַרגאַסענע אומשולדיק יידיש בלוט שרייט פון דאָרטן אַרויס. מען דאַרף עולה זיין צום קבר. מיר טאָרן זיי קיינמאָל נישט פאַרגעסן. לאַמיר פאָרן אַ הין זאָגן קדיש נאָך זיי אויפן אָרט פון זייער אייביקער רון.

קבר האחים והמצבה (מטעם השלטונות) בבכובה . לידה — סימה שיכמן

המשלחת בקובל

היחידה מארגון יוצאי קובל בישראל שהשתתפה בביקור בוהלין היתה שלומית גייס (פראדל שויב) מקיבוץ המעפיל. שבוע לפני כן ביקרו שם גרשון פוגץ - ורעייתו. בשובה קיים ועד הארגון לכבודה ישיבה מורחבת בהיכל יהדות ווהלין, בה מסרו שלומית דו"ח על הביקור בוהלין וביחוד על ביקור המשלחות בקובל. אנו מביאים בזה קיצור מדבריה.

ליד המצבה בבכובה. עומדים (מימין לשמאל): יעקב אלברט, שלומית גייס, פנחס זפרן, בלה זפרן, סימה שיכמן ואנה טלר

חברי המשלחת הישראלית יצאו למקום היעד שלהם — העיר לוצק — מוורשה. לבקשתה של שלומית חנתה המשלחת בדרכה בקובל. ביום ו' 7.6 נערכה עצרת אזכרה בבכובה. למחרת היום הגיעה גם המשלחת מארה"ב וביניהם יוצאי קובל: בלה ופנחס זפרן, אנה טאלר-דולגין (אחותו של יוסף אריכא ז"ל) ורוזה זרצקי (ברונשטיין).

לאחר הטכס המרשים של גילוי המצבה בלוצק, שנערך בנוכחות קהל רב, יהודים ולא-יהודים, יצאה קבוצת הקובלאים עם נשיא הפדרציה בניו-יורק מר יעקב אלברט לערוך את האזכרה ליד המצבה בבכובה, שהוקמה שם השנה על-ידי השלטונות. בנוסף לחברי המשלחת השתתפו בהזכרה 3 (!) יהודים מתושבי קובל (טקס גילוי המצבה מטעם השלטונות נערך יום לפני כן, בהשתתפות ילדים מבתי ספר). פנחס זפרן קרא פרקי תהילים, אמר קדיש ו"אל מלא רחמים". המשתתפים ליקטו עצמות שהתגוללו בשטח וטמנו אותן ליד המצבה.

מיהודי קובל הוותיקים נשארו בעיר זוג הקשישים גלזומן, מנשקה גלר ואחותו עם בעלה, בתו של ישראל מסוש — אידה וילידת קובל סימה שיכמן ומשפחתה. סימה היתה הרוח החיה בקבלת

פני המשלחת; היא נסעה פעמיים ללוצק על מנת להביא את חברי המשלחת לקובל ושימשה להם מורת דרך. כן חיות שם עוד 12 משפחות יהודיות שהגיעו מהסביבה. בית הכנסת הגדול לא נהרס, הקיפו אותו במבנים נוספים המשמשים, יחד עם בנין ביהכ"נ, לתעשיית מעילים עליונים (אדרות) ולמחסנים. הכניסה לזרים, פרט לעובדים, אסורה שם בהחלט. בית העלמין היהודי החדש נהרס ונמחק כליל ובמקומו מתנוסס עכשיו "בית-תרבות" רחב-ממדים מוקף כרי דשא. העיר בכללה שונתה לבלי הכר והתרחבה מאוד. תושבי קובל היהודים מצפים לעזרה על מנת לגדר את המצבה ולהביא לקבר ישראל את עצמות הקדושים. בקשתם שטוחה להדק את הקשר אתם.

צבי רזניק

מה מרובנה

גב' אסיה רברמן, חברת המשלחת, ביקרה ברובנה, סיירה בעיר "לאורך ולרוחב" והרי סיפורה: בית התרבות נמצא ברחוב שקולנה סמוך לבית הכנסת הגדול שנשתמר במלואו ונמצא בשימוש המתפללים. בית התרבות מהווה מקום למפגש חברתי של יהודים בחגים ולכל מיני ארועים ובעיקר ללימוד השפה העברית. מתנהלים בו חיי תרבות מלאים; שירה ונגינה בידיש ובעברית, מופעים וקונצרטים. על הלוח שם מצאתי מלים בעברית שנשארו לאחר השעור; שאלות של תלמידים המתעניינים בהווי הישראלי.

משיחה עם הממונה על הבית נודע לי שכיום חיים ברובנו כ-2000 יהודים, בחלקם מרובנו ורובם יהודים שהגיעו לשם לפני 30-40 שנה מאוקראינה המזרחית וממקומות אחרים בבריה"מ. רובם מבקשים לעלות ארצה ומתעניינים באפשרויות הקליטה. קיים ביקוש גדול לספרי לימוד בשפה העברית, קלטות לכל הקשור בידעת הארץ.

ביקרתי, כמובן, ב"סוסנקס", שם נרצחו יהודי רובנה בשני "שיעורים" במרווח של חודשים מספר. מוצבת שם מצבה עשויה שיש שחור, שעל חלק מהכתוב עליה היו שיני הזמן. הנחנו פרחים ובכינו את מותם האיום של יקירינו הרובנאים. מר גרינפלד סיפר לנו על הפרויקט של הקמת מצבה גדולה, עליה יכתב בנוסף לרוסית גם בעברית וביידיש על רציחת יהדות ווהלין. במקום יוקם גם מוזיאון על יהדות רובנו. בינתיים הכשירו שטח וסללו רחבה המשמשת חנייה לאוטובוסים המביאים מבקרים למקום. אני מציינת גם בסיפוק את השינוי הרב המתבטא בחופש ללימוד השפה והכמיהה לישראל. רבים כבר יושבים על מזוודות... כתובתו של אלכסנדר גרינפלד — הממונה על התרבות היהודית ברובנה:

Aleksander. Trunberg Bugeneka 44 K6.45
266018 פוהו

באריס דארפמאן (לוואו)

לזכר די קדושים פון לודמיר

(וולאדימיר-וואלינסק)

דעם 17.9.89, אין דעם טאג, ווען מיט 50 יאָר צוריק איז די רויטע אַרמיי אַריין אין מערב־אוקראַינע, האָט מען אין וולאדימיר-וואלינסק אַנטהילט אַ דענקמאַל, לזכר די יידישע קרבנות פון פאַשיזם. דעם 1-טן סעפטעמבער 1942 יאָר, איז אויף דעם זעלבן אָרט, וווּ טויזנטער מענטשן זענען געקומען אָפגעבן כבוד די אומגעקומענע, איז פאַרגעקומען אַ שרעקלעכע טראַגעדיע. אויף דעם אָרט האָט מען פאַרטריבן ביי 20 טויזנט יידן פון וולאדימיר-וואלינסק און פון די אַרומיקע שטעטלעך. מע האָט זיי געצוונגען זיך אויסטאָן נאָקעט, גראָבן גריבער און מע האָט זיי אַלע צעשאַסן: זקנים און קינדערלעך, פרויען און מענער. פון זיי איז גאַרנישט געבליבן, נאָר זייערע ביינער. אַזוי זענען זיי געליגן איבער 47 יאָר... דער פלאַץ איז געווען אַ טויט־פעלד. דאָ האָט קיינער נישט געאַקערט און גאַרנישט פאַרזייט. מען רופט אָן דעם פלאַץ — "פּיאַטידניור".

פיל מאָל פלעגן אַהער קומען יענע, וועלכע האָבן זיך געראַטעוועט, מענטשן, וועלכע זענען געווען אויפן פראַנט אָדער עוואַקואירט ווייט אין מיטל־אַזיע אָדער אויף אוראַל... די לעצטע צייט קומען אַהער טוריסטן פון אויסלאַנד, און ווען זיי פלעגן געפינען מענטשלעכע ביינער, און צוגיין צום קליינעם שטיין איז זיי גאַרנישט געבליבן ווי לאַזן אַ טרער און זיך צוריקקערן מיט צעבראַכענע הערצער. אַהער האָט מען געפירט מיסט און ווייזט אויס, אַז מען האָט מסתמא געטראַכט, אַז די ערד וועט צו זיך צונעמען אויך דעם אַנדענק פון זיי...

מענטשן מיט בלומען, מיט קרענץ זענען אַהער געקומען נאָך דעם ווי מ'האָט אויסגערייניקט דעם פלאַץ, אויסגעלייגט אָן אַספּאַלט־וועג, און אַוועקגעשטעלט דעם דענקמאַל. געווען זענען מענטשן, וועלכע האָבן נישט געוואָלט, אַז דער אַנדענק זאָל פאַרגעסן ווערן. איינער פון זיי איז דער אוקראַינער, דער רעדאַטאָר פון דער געגנטלעכער צייטונג "ראַדיאַנסקי וואַליך" וואָס דערשיינט אין לוצקער פּאָליגראַף־שאַפּעטא. ער האָט פיל מאָל געשטעלט די פראַגע וועגן די קברים פון וולאדימיר-וואלינסק און אַנדערע, וואָס זענען צעוואָרפן אין שטעט און שטעטלעך... מע טאָר נישט פאַרגעסן די סימפּאַטישע משפּחה הערשל און בראַני זאליגזאָן. זיי לעבן אין קיעוו און צענדליקער מאָל האָבן זיי באַזוכט די מלוכה־אַרגאַנען און געפאָדערט צו ענדערן דעם דאָזיקן מצב. מיט גרויס שוועריקייטן זענען געגאַנגען זייערע ביטעס, אָבער אַלעמאַל אָן דערפאַלג.

על קבר האחים בלודמיר. מצבה אמנותית, 9 מ' גובהה

ביז דער סקולפטאר פייסי פליט האָט זיך גענומען צו דער אַרבעט. זיין מאַקעט האָט באַקומען אַ פּאַזיטיווע אַפּשאַצונג. ער, אַ פּיינער ייד, אַ ספּעציאַליסט אין געביט פון סקולפטור און מאַלעריי, איז באַקאַנט מיט זיין דענקמאַל לכבוד די קדושים אין סכידניצע לעבן באַריסלאָוו. זיין סקולפטור איז די ערשטע אַרבעט אויף יידישער טעמאַטיק אין לאַנד נאָך די פּערציקער יאָרן. און ביי אים זענען אויך געווען שוועריקייטן מיט אלערליי דערלויבענישן, געלט־מיטלען אא"וו.

אַבער די אַלע שוועריקייטן האָבן מיר שוין הינטער זיך, היינט קומען דאָ מענטשן פון אַלערליי נאַציאָנאַליטעטן און כמעט ביי יעדן זענען די אויגן פיל מיט טרערן.

דער דענקמאַל דערמאָנט יעדן די צייט פון באַרבאַריזם, און וואָרנט, אַז איצט זענען פאַראַן נייע נאַציסטן, אַנטיסעמיטן.

מע מוז דאָ דערמאָנען די מערדער פון די וואָלינער יידן, דעם געביט־סאַמיסאַר וועסטעריידע און זיין פאַרטרעטער קראָווע, וועלכע האָבן געהאַרצט אַייכמאַנס באַפּעל – אומברענגען דאָס יידישע פּאָלק.

מיר קוקן אויפן דענקמאַל; אַ הויכער טורעם, אפשר אַ קויען, אָדער אַ ליכט וואָס ברענט... זיין הויך – 9 מעטער. די אויפשריפט אויף יידיש און אוקראַיניש.

ס. לעסיוק – דער שטאַטישער פאַרטיי־סקרעטאַר, מ. רעקונאוויטש – אַ מיליטערישער וועטעראַן, וו. פרעסטופע – אַ שילערין פון דער פּעדשול, בראַני זעליגזאָן האָבן אין זייערע רעדעס דערמאָנט די אומשולדיק אומגעקומענע. אַלע האָבן געדאַנקט דעם סקולפטאַר פ. פליט, דעם אַרכיטעקטאַר א. רודניצקי פאַרן שאַפן דעם דענקמאַל און אַלע אַנדערע אינסטיטוציעס, וועלכע האָבן געהאַלפן אויפשטעלן דעם דאָזיקן מאָנומענט.

צווישן דעם גרויסן עולם זענען געשטאַנען עטלעכע יידן, וועלכע האָבן זיך געראַטעוועט פון דער הריגה, ווער אין די אַרמיי־טיילן, ווער אין די פאַרטיזאַנער־אַטריאַדן. איצט שוין באַיאָרטע מענטשן: שמעון

מעדאָווסקי, הערשל זאָליגזאָן, מיכאַל באַס, אהרן בעטבוך, מיכאַל קאַליקאָ און בראני זאָליגזאָן. זיי לעבן אין דניעפראָפּעטראָווסק, קיעוו, וואַראַניעזש, וולאַדימיר-וואַלינסק, לואאָוו. אייניקע זענען נישט געקומען. אהרן עדעלמאַן אַ געוועזענער סאָויעטישער מאַיאָר, לעבט אין ישראל, אַנדערע לעבן אין די פאַראייניקטע שטאַטן, פראַנקרייך, קאַנאַדע.

זייענדיק אין ישראל, האָט מיר יעקב פיסנער און זיינע וואַלינער פריינד איינגעלאָדן אויף אַן הזכרה אין היכל יהדות ווהלין, גבעתיים, געווידמעט די וואַלינער יידן. אין ירושלים אין "יד ושם" האָבן זיך באַקאַנט מיט פיל דאָקומענטן און פאַטאַ-בילדער, געווידמעט די אומגעקומענע, אַמאָליקע לודמירער קהילה.

אין ליביוונע (לובאמיל)

אברהם געטמאן (ניו-יאָרק)

נאך 47 יאָר

14 יאָר בין איך דעמלט אַלט געווען. מ'האָט אויך מיך געכאַפט און געשיקט אַרבעטן. גראָבן גריבער. טיפע, ברייטע. כ'האָב דעמלט ניט געוויסט און ניט פאַרשטאַנען אַז מיר גראָבן אַליין אונדזערע קברים, פאַר מיין פאמיליע, פאַר מיר, פאַר אַלע ליביוונער יידן. וואָס איך האָב יאָ פאַרשטאַנען — אַז איך דאַרף, אַז איך מוז אנטלויפן. אַנטלויפן פון די אוקראינער וואָס היטן אונדז אָפּ ווי אַנ'אויג אין קאַפּ. און אומר — ועושה. כ'האָב זיך ווי ס'איז אַרויסגעדרייט און אַוועקגעלאָפן גלייך אין וואַלד אַריין. אַזוי ווי איך גיי און שטיי. עפעס ווי אַ גוטער מלאך וואָלט געלאָפן צוזאַמען מיט מיר. כ'האָב אַראָפּגעריסן פון זיך די לאַטע און געלאָפן. און ווייל כ'האָב אויסגעזען ווי אַ שגץ האָט מיך קיינער ניט פאַרהאַלטן. אַ סך צרות האָב איך איבערגעלעבט ביז כ'בין אַנגעקומען צו די פאַרטיזאָנער.

איצט, נאָך אַ 47 יאָר בין איך צוריק אין ליביוונע. איך זוך דאָס אַמאָליקע שטעטל, איך זוך אונדזער אַ מאָליק הויז — פון דעם אַלץ איז קיין זכר ניט געבליבן. מיר פאָרן און גייען אויפן וועג צום קבר. וווּ איך האָב געגראָבן מיט אַ סך אנדערע די גריבער. אויף אַ בערגל שטייט אַ מצבה. עמיצער האָט אָפּגעבראַכן אַ טייל פונעם אויפשריפט. וואָס איז מיר געבליבן צו טון? איך נעם אַרום די מצבה און צעווייך זיך. ווי אַ קינד. פון דערווייטנס שטייט אַ ייד פון

געבוירן בין איך אין ליביוונע אין 1926. זינט איך געדענק איז דאָס לעבן געפלאָסן רוייק: עלטערן, ברידער, שוועסטער — אַ יידישע פאַמיליע אינעם שטעטל, אַ שמחה בחלקה. אַזוי ביז ס'זענען אַריין די דייטשישע רוצחים. ס'האָט זיך באַלד אנגעהויבן דער חורבן: געטאָ, די געלע לאַטע "יודע", מ'כאַפט אויף ארבעט, מ'זוכט. מ'ראבעוועט.

המצבה בלובומל. הוקמה לא מכבר בגיא ההריגה שמחוץ לעיר. מקום מבודד. גישה קשה. אין דרך סלולה. השביל המוביל למצבה נמשך כ־2 ק"מ מהכביש. גם לכאן והיום הגיעו האנטישמיות והוונדליזם. לוחית ההקדשה לזכר קרבנות הנאצים ועוזריהם נופצה בזדון. (צילם א. גולדנברג, לוצק

— חיפה, יוני 1990)

מכתב גלוי

אל יו"ר האיגוד והפדרציה ולמשתתפים בביקור בווהלין

אל עו"ד שלמה זיסקינד

שלמה היקר,

אני מתכבד להגיש לכם סקירה חלקית של ביקור המשלחת יוצאי לוצק וערים אחרות בלוצק בימים 13.6.90 — 7.6.90.

האיגוד, הפדרציה בארה"ב וארגון יוצאי לוצק בישראל — שומה עליהם לנצל את הפתיחות של המוסדות בלוצק ונכונותם של אישים בודדים, יהודים ולא-יהודים, ע"מ לשמר את הזכרון ההיסטורי של העבר היהודי בלוצק.

יש לטפח את הקשר עם המוסדות העירוניים והציבוריים שם, ביחוד בכל הקשור להנצחת העבר; על האיגוד לבדוק את דבר הזמנת ראש העיר מר קריביצקי לאמץ את החברה הווהלינית לתרבות יהודית בראשותו של ד"ר קלמן מאריסיס ע"י סיפוק הצרכים התרבותיים המבוקשים על ידו; לבקש מראש העיר את ציון המקום שבו נערכה ההתנגדות של אסירי מחנה העבודה ב-12.12.42 בוולקה; להציע עזרה בהקמת חדר מוזיאון בבית הכנסת הגדול שם, שיעיד על עברו; להכין מפה ישנה של לוצק ובה ציון המקומות ההסטוריים ולהעמידה לרשות אינטוריסט, כדי להדריך תיירים יהודים ולא יהודים (הם אף ביקשו זאת); ארגון יוצאי לוצק חייב ליערך לקליטת עולים מלוצק שמספרם ילך ויגדל. לפי הערכתי, האיגוד שבראשותו עומד מול תפקידים חשובים שלא ידע בעבר. אני מאחל הצלחה לאנשים המתאימים שיוכלו לתרום בנדון, בהתנדבות.

אל מר יעקב אלבירט

יעקב היקר,

ברצוני להביע לך את הערכתי העמוקה על שגרמת בביקורך ב-1989 לפריצת דרך להנצחת חללי לוצק ווהלין כאחד. אכן, היו דרושים לשם כך מסירות וחזון, כדי לעמוד נגד הטוענים שהדבר לא יקום. היתה זו שליחות קדושה מצדך יישר כוחך! המשך בדרכך זו והצלח.

ותודה לכל חברי הקבוצה מישראל וארה"ב שנענו לקריאת המצפון כדי להנחיל כבוד אחרון ליקרים שנספו;

ותודה לד"ר שמפנייה אשר ערך טקס יהודי דתי רב-רושם על יהודים ולא יהודים; ותודה לחברי אשר גולדנברג, אשר הציל ממש ברגע האחרון את כל הפרוייקט, הודות למרצו ותושייתו.

יום לפני טקס גילוי המצבה בגיא ההריגה פגשתי את מוזי פינקלשטיין, היהודי היחידי כמעט שנותר בלוצק מאלה שנולדו לפני מלחה"ע השנייה. האיש פעיל מאוד כל הזמן לביצוע מפעל הזיכרון. איך הוא עמד בזה? אין ספק, שפינקלשטיין, טייס קרבי במלחמה, מסמל את העבר של יהודי לוצק על הטרגי והנשגב שבו.

ותודה לזאב שטרכמן, מזכיר ארגון יוצאי לוצק, על פעילות ללא ליאות בקרב יהודי לוצק על חשיבות המסע, למרות קשייו המשפחתיים.

דוד פריטל

ראזשישטש. פון ישראל. ער איז אַ כהן, שטייט ער פון דערווייטנס און וויינט צוזאַמען מיט מיר אויף אַ קול. מיר זאָגן ביידע קדיש. סאָניע פערענזאָן, אויך אַ ליביונער (איצט קאַראָטקע פון באַלט-מאָר) מיט איר מאָן. שטייען נעבן מיר, זי וויינט נעבעך אויך. טייערע ליביונער יידן, דאָס אַלץ וואָס ס'אונדז פאַרבליבן פון אונזערע טייערע: די גריבער-קברים און די מצבה, צי קאָנען מיר זיי פאַרגעסן כל זמן מיר וועלן לעבן?

מימין: אנה דולגין
אין קאוולער רבינס הויף
שלומית גיסס, בלה ופנחס זפרן, רוזה פלומנבוים

מתוך מכתב אל ארגון מאנייביץ' והסביבה בישראל

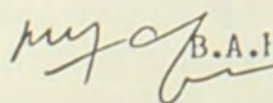
מר יהודיה מרין הנכבד ומנהלי ארגון יוצאי מאנייביץ' והסביבה.
בדקנו את שאלותיכם בנושא שהעליתם במכתבם אלי. אכן, ליד בית הקברות במנייביץ', בואך
לכפר צ'רבאחה, מצויים קברי-האחים של יהודי מאנייביץ' והסביבה שנרצחו על-ידי הפשיסטים
ועוזריהם האוקראינים הלאומנים. קברים דומים מצויים גם בעיירה קולקי. נציגי השלטונות
המקומיים שבקרו במקומות אלה יחד אתנו הבטיחו חגיגת שבשנים 1990-91 יוקמו במקום סימני
הזכרון שליד הקברים גלי-עד (אובליסקים) וכן גדרות מפלטות גרניט ושאר הסידורים הנחוצים
— בכל הכבוד שהנופלאים ראויים לו.

בהזדמנות זו הריני מבקש מכם להעביר אלינו פרטי-מידע הידועים לכם על כל לוחם ולוחם
ועל כל פרטיון וכן על חיילים שלחמו בשורות הצבא האדום נגד הכובשים הגרמנים, הפאשיסטים.
ואלה הפרטים שאנו מעוניינים בהם: שם משפחה ופרטי, שם האב, שנת ומקום לידה, לאום, היכן
ומתי נפל או מת מפציעות או נעלם, איפה שירת, זמן, דרגה, השתייכות מפלגתית, היכן נטמן
ועוד.

פרטים אלה דרושים לנו לספר שאנו מוציאים לזכר הנופלים בני מקומותינו במלחמתם
בפולשים הפאשיסטים.

ובהזדמנות זו יש לי הכבוד לברך אתכם, לוחמים ופרטיזנים, למלאות 45 שנה ליום הנצחון.
אנו מאחלים לכם הרבה אושר ובריאות וכל טוב.

בכבוד רב,

 В.А. Наконечный

הנסיעה לווהלין לפני 1½ – 1 שנים

יואל הדס (איידעס)

בקובל, רטנה ובקמין קושירסק

(רשמי מסע)

המצבה בקמין-קושירסק. לוחית ההקדשה באוקראינית. הצילום למצבה של קמין קושירסק נשלח ע"י השלטונות שם לארגון קמינקושירסק בישראל, עם הזמנה לבקר שם.

אחד לא ישים לב, מאחר שאני מדבר רוסית שוטפת.

וכך הווה. עם קרוב משפחה מקומי נסעתי ברכבת מקייב לקובל (לילה שלם) ובשעות הבוקר המוקדמות, כשבחוץ חשוך וגשום, הגענו לקובל ומשם באוטובוס לעיירה רטנה, שבה נולדתי.

העיירה שהיתה כולה יהודית נמחקה ואינה קיימת עוד. במרחק לא רב ממנה נבנתה עיירה

מזה שנים באים אלי בחלומות מראי המקומות בהם חייתי בילדותי ומשם יצאתי בחטף בשנת 1941. וזאת אף בלי האפשרות להפרד מההורים ובני המשפחה הקרובים, שכולם הושמדו בגיטו של קמין-קושירסק.

כשנוצרה האפשרות לבקר בברית המועצות, עז היה רצוני לעלות ולו פעם אחת ל"קבר אבות". עם קבלת ההזמנה הרשמית מבת דודי לבקר בקייב (לאחר המתנה ארוכה) יצאנו, אני ורעיתי, באוקטובר '89 דרך פריז לבקור המיוחד. עוד מפריז טסים בחברת התעופה הסובייטית "אירפלוט" שסדריה שונים מכל חברות התעופה המערביות, שבה נהוג הכלל "תפוס (מקום) כפי יכולתך", שלם בעד מים מזוקקים וכו'. הגענו לקייב. המטוס נוחת באמצע השדה והנוסעים הולכים ברגל לבית הנתיבות. המטען מגיע לחדר המכס בעגלה רתומה לטרקטור וכל אחד מוריד לו את מזוודותיו.

בקייב בקרנו, כמובן, בבאבי יאר, גיא ההריגה שהיה בזמנו ביער מחוץ לעיר נמצא היום בתוך העיר. ניצבת שם אנדרטה מרשימה. המקום מטופח מאד. באותיות גדולות ברוסית, אוקראינית ויידיש מצוין שנהרגו שם 100,000 אזרחים סובייטים על ידי הפשיסטים הגרמניים.

לא צויין כלל שאלה היו יהודים, כולם כרובם. לאחר שהות של מספר ימים בקייב, התחלתי לברר איך אפשר יהיה להגיע לקמין קושירסקי ואיך אוכל להשיג רשיון לנסוע לשם. כי זאת לדעת, באופן רשמי המבקר קרובים בבריה"מ צמוד אך ורק למקום שצויין ברשיון הביקור. במשרד הפנים הציעו לי להגיש בקשה רשמית למועצת העיר. בהכירי את תעתועי הבירוקרטיה שם, הייתי בטוח שעד שאקבל תשובה, יפוג תוקף רשיוני לשהות בקייב.

במשרד התיירות יעצה לי פקידה באופן בלתי רשמי שאם אינני זקוק לטיסות ולבתי מלון ששם צריך להציג דרכון, הרי אם אסע ללא רשיון, אף

א. הצבי **אמעריקע פאראייביקט די 6 מיליאן קדושים אויפן אמעריקאנער שטייגער**

(א בריוו פון וואשינגטאן)

אנדערע פעלקער. פארשידענע טורעם-געביידעס וועלן זיך דערהויבן איבער די בנינים וואס צווישן וואלענבערג-סקווער און 14-טע גאס. ווי געזאגט זיי וועלן בילדן ביים באזוכער אסאסיאציעס פון ריזיקע שמירה-טורעםס וואס בריקן בינדן זיי צוזאמען.

שלום עליכם האט א מאל געשריבן אין זיין דערציילונג "בערל אייזיקס": "אמעריקע איז א פריי לאנד; איר קענט זיך אויסציען אין מיטן גאס פון הונגער — און קיינער וועט אייך נישט זאגן קיין צווייט ווארט".

אבער צייטן האבן זיך געענדערט. דאס אמעריקאנער פאלק איז איצט זייער פילבאר אויף דאס פארשוועכן די הייליקייט פון מענטשליכן לעבן און ווי באוואוסט קעגן "דזשענאסייד", און איז גרייט צו טון וואס נאר מעגליך, אז דער נאצישער (און אויך טערקישער)

וואשינגטאן און ניו-יאָרק זענען שטעט פון... מוזעאומס. ווילט איר זען דינאזערס וואס האבן באהערשט אונדזער וועלט מיט מיליאנען יאָרן צוריק? אָדער ווי אזוי אונדזער דור וויל באהערשן די לבנה און גרעסערע שטערנס? — **No Problem**. כאַפּס זיך אַריין אין דעם אָדער אין יענעם מוזעאום און איר וועט דאָרטן זען וואָס איר ווילט נאר.

פונקט אין דריי יאָר אַרום פון היינט אָן (מ'זאָגט צו פרילינג 1993) וועלן זיך אויפפֿענען פאַר אונדז די טירן אָדער טויערן פון אַ נייעם גרויסן מוזעאום וואָס ווערט שוין געבויט אין וואָשינגטאָן, נישט ווייט (עטלעכע הונדערט מעטער) פון אַבעליסק פון דזשארדזש וואָשינגטאָן-מאָנומענט — דער Holocaust-מוזעאום וואָס די אַמע-ריקאנער רעגירונג בויט צום אָנדענק פון אונדזערע 6 מיליאָן קדושים און 5 מיליאָן פון

ניסינו בדרך לדובב קשישים מקומיים. לא ידוע להם בכלל על יהודים בקמין קושירסק. "אמנם לפני כשנה סיפרו על אחת, פֿסקִיה, יהודיה שנפטרה". העיירה כולה עלובה ומוזנחה, אם כי הבתים נשארו עומדים על תלם. עיירה יהודית טיפוסית — בלי יהודים. היום התרחבה בצורה משמעותית לכל עבר.

חזרנו לקובל. הגענו לתחנת הרכבת שם בשעות הצהרים המאוחרות. הופתענו לראות כי תחנת הרכבת שוקמה בכל פרטיה, כפי שהיתה לפני המלחמה. הסתובבנו בסביבות התחנה. חלק ממה שראינו היה די מוכר לנו ולמלונו.

מוניות שליד תחנת הרכבת מוכנות לשרותך תמורת 45 רובל (\$3 לפי מחירי השוק אז) לכל אותו המסלול שעשינו בתחבורה הציבורית, במשך כל היום. חבל שהם לא היו שם בשעות הבוקר. היינו חוסכים מעצמנו יגע רב.

חדשה ולא מסודרת במיוחד.

מֶרְטֶנָה נסענו באוטובוס-טרנטה לקמין קושירסק. הדרך מובילה בין כפרים רבים שלא השתנו מאז ימי בראשית וגם הכפריים שמילאו את האוטובוס בהמוניהם נראו לי מוכרים.

מקום ההשמדה של היהודים בקמין קושירסק הוא מחוץ לעיר. לשם הובלו יהודי העיירה בצעדה מהגיטו ונורו באחד העמקים בדרך לאולבלה. היום כבר מצויים שם בתים ואנשים גרים מסביב לקבר האחים. לאחר המלחמה הביאו השלטונות בולדוזרים, הערימו את שרידי הגופות לערימה אחת וכסו אותה. כך נוצרה גבעה שעליה העמידו אנדרטה (גם עליה לא מצוין שאלה היו יהודים). והיא מגודרת בגדר עץ. צלמתי את המקום ולאחר אמירת "קדיש" חזרנו בהליכה מהירה למרכז העיירה. גם שם הצלחתי לצלם.

ארכיטעקט דזשיימס א. פריד, א ייד, וואָס זיין פאָמיליע האָט באַווירן אַנטלויפן פון דיטשלאַנד אין 1938, נאָך דער "קריסטאָל-נאַכט" קיין אמעריקע, דערציילט אונדז, אַז אַט די סימבאָלישע גרונט-פונקטן זענען אויפגעשוואַמען אין זיין געדאַנק נאָכן באַזוכן אין די געטאָ-חורבות און טויט-לאַגערן. אויך דער פלאַץ וווּ דער מוזעאום ווערט אויפגעשטעלט (צווישן פאָליטיש-היסטאָרישע מקומות פון אַמעריקע און סמית'ס-מוזעאום) אונטערשטרייכן דעם געדאַנק אַז אַזעלכע שרעקליכקייטן קאנען געשעען, ווען דער קולטור-גרונט פון אַ פאָלק באַפרייט זיך פון מאָראַליטעט.

אַ סך זענען געווען קעגן פריד'ס פלענער און קעגן מוזעאום בכלל. "וואָס עפעס אַ נאַציאָנאַלע אמעריקאנער מאָנומענט לזכר די יידישע קרבנות פון די נאציס? און וואָס איז מיט די אַנדערע נייט-יידישע קרבנות?" אין וואַשינגטאָן האָט מען דיסקוסירט, אָבער באַשלאָסן האָט מען ערגעץ אַנדערש-וווּ.

אַנגעהויבן האָט זיך עס נאָך אין דער צייט פון פרעזידענט דזשימי קארטער. אינעם ווייטן הויז האָט זיך אויפגעהויבן אַ געשרי קעגן אמעריקאנער פלאן פאַרקויפן סאָוועטן F-15 אייראָפלאנען. סטייטש, געווער קעגן ישראל? דערצו נאָך די אראבישע אגיטאציע אז "אאשוויץ אין איין גרויסער ליגן". סטיוארט אייזנשטאט, קארטערס פאָליטישער יועץ, האָט אים געראַטן אויפשטעלן אַ מוזעאום צום אנדענק פון די שואה-קרבנות. ס'הייסט איר רעדט — און מיר טוען; "פליז, זעט די שואה מיט אייערע אייגענע אויגן".

אָבער די דיסקוסיע האָט זיך פאַרשאַרפט. אויך צווישן יידן. מייקל בירנבאום, דירעקטאָר פון מוזעאום פראָיעקט דערציילט, אז שמעון וויזנטאל איז געווען בדעה אז דאָס וואָרט Holocaust נעמט אַרום די אלע 11 מיליאָן

בעסטיאָלישער Holocaust זאָל קיינמאָל זיך מער ניט ווידערהאָלן.

ווי אַזוי האָבן יידן אין אייראָפּא געלעבט, פאַר דער צווייטער וועלט-מלחמה; ווי אַזוי האָבן די דייטשישע נאַציס זיי גערודפּט ביזן באַשלוס זיי אַלעמען אויסמאָרדן אַז ס'זאָל קיין זכר פון זיי ניט בלייבן; די געשעענישן אין וואַרשעווער געטאָ; דאָס פירן זיי אין רנדער-וואַגאָנען; זיי פאַרגאַזן און פאַרברענען אאז"וו — דאָס אַלץ וועלן מיר קענען זען אין בילדער, פילמען, און נאָך. מיר וועלן קאָנען אריינגיין אין דעם גרויסן באַראַק וואָס איז ספּעציעל אַריבערגעפירט געוואָרן פון בירקענאו מיט די "געלעגערס" פון אַאשוויץ און מיידאָנעק; פאַרשידענע אַרעסטאַנטן-קליידער, עלעקטריזירטע שטאַכל-פּלויטן, אויטענטישע קיה-וואַגאָנען און נאך און נאָך — אַזוי אז דער באַזוכער דאָרט זאָל האָבן אַן אַהנונג פון יענעם גיהנום, וואָס נאר ער אליין (דער באַזוכער), גייט אַרויס פון אים אַ לעבעדיקער.

סעם אשכנזי, איינער פון די טוערס, וואָרנט אונדז שוין היינט זיין פאַרזיכטיק, דער עיקר האַרץ-קראַנקע און קינדער, ווייל מיר וועלן דאָרט זען שרעקליכע זאַכן, וואָס אפילו דאַנטען איז ניט איינגעפאַלן זיי באַשרייבן אין זיין "גיהנום": אַ וואַנט, ביז דער הויך פון אַ מענטשליכער ברוסט, צב"ש, וועט פאַרשטעלן די גאָז-קאַמערן און שייטערהויפּנס פאַר קינדער, כדי עלטערן זאָלן קאָנען באַשליסן, צי זאָלן זייערע קינדער זען דעם שרעקליכן גיהנום, צי ניט. אין עטליכע בניינים, אויף די ווענט, וועלן זיין בילדער פון פנימער, פון קעפּ פון 20 טויזנט מענטשן — קרבנות נאָר פון 1 טאָג. אין דער שיין פון צענדליקער און הונדערטער ברענעדיקע ליכט, נאָכן זען די באַפרייגט פון די אומגליקליכע דורך אמעריקאנער און סאָויעטישע זעלנער, וועט דער באַזוכער קענען מאַכן אַ חשבון הנפש...

שטאָט-גאווערנאר אין ניר-יאָרק און געוועזנער שטאָט-פרעזידענט דאָרט קאָטש האָבן אין זייער צייט באַשלאָסן אַז ס'זינט נאך אין גאַנץ אַמעריקע אַזאַ שטאָט ווי ניר-יאָרק וואָס איז מחוייב פאַראייביקן דעם זכר פון די שוואה-קרבות. דאָס אָרט דאָרט פאַר אַזאַ מוזעאום — אין דרום-מאַנהעטן קעגנאיבער עליס-איילאַנד און די פרייהייט-סטאַטוע. ווען איך שרייב דאָ די שורות האָט דאָרטן געזאָלט געלייגט ווערן דער גרונטשטיין.

אין די דריי מוזעאומס וועט אינוועסטירט ווערן אריבער 110 מיליאָן דאָלאַר. ביז זייער דערפֿענונג וועט די סומע געוויס אַ ביסל אויסוואַקסן...

בעת'ן פארניכטן די יידישע קהילות אין אייראָפּע האָבן די נאציס פלאַנירט אויפבויען אַ מוזעאום פון "אפגעווישטע קולטורן" אין טשעכאָסלאָוואַקיע. צו דעם צוועק האָבן זיי, צווישן אנדערע, צענויפגעזאַמלט 1500 אַלטע ספר-תורה'ס פון חרובע שיהלן און אנדערע אוצרות. אין 1964 האָבן די טשעכן אריבערגעפירט דאָס אַלץ קיין לאַנדאָן. פון דאָרטן וועלן די אוצרות איבערגעפירט ווערן אין די דערמאָנטע מוזעאומס.

די אנשטרענגונגען פון מערב דייטשלאַנד ביז איצט, איבערבעטן יידן און ישראל לשם רעהאביליטאַציע, וועלן אויך באהאנדלט ווערן אין אַ נאָהנטן לערן-אַנשטאַלט. די דערקלערונגען פון באַן הינקען אַ ביסל אונטער, ווייל טראָץ די דייטשישע-ישראלדיקע באַציונגען זענען אַ היפשע צייט אַזעלכע באַציונגען ניט פאַרגעקומען צווישן מערב דייטשלאַנד און יידישע אַנשטאַלטן אין אַמעריקע. אלי וויזעל האָט זיך זינער צייט אָפּגעזאָגט פירן אונטערהאַנדלונגען מיט דייטשישע פערזענליכקייטן, אָבער לעצטנס האָט זיך דאָס אַיינגעשטעלט אַ דאַנק דעם "אַטלאַנטישן בריק" און "אַמעריקאַנער יידישן

קרבות, יידישע און אַנדערע צוזאַמען; אלי וויזעל דאַקעגן, וואָס האָט אויף זיך גענומען די אויפגאַבע פון פאַרזיצער פון קאָמיטעט וואָס דאָרף באַשליסן וועגן כאַראַקטער און פאַרם פונעם אַנשטאַלט, האַלט — אַז לאו דווקא. אַז אויב ס'וועט זיך רעדן וועגן 11 מיליאָן קרבות וועלן פאַרווישט ווערן די 6 מיליאָן יידישע קרבות, די ספּעציעלע מורשת פאַרן איבערגעבליבענעם יידישן פאָלק. לויט קאַרטערס פאַרשלאָג האָבן אַלע צדדים, אויך די מענטשן פון ווייסן הויז, פארשטייט זיך, מסכים געווען אַז "די Holocaust-קרבות זענען געווען 6 מיליאָן יידן און נאָך 5 מיליאָן אנדערע מענטשן". אלי וויזעל האָט דאָס אונטערשטרייכט אין זיין הקדמה צום באריכט פונעם מוזעאום-קאָמיטעט וואָס איז איבערגעוויזן געוואָרן צום פרעזידענט: "ניט אַלע קרבות זענען געווען יידן, אבער אַלע יידן זענען געווען קרבות". וויזעל האָט געהאַלטן פאַר זיין מאָראַלישן פליכט פאַראייביקן די צאָל 6 מיליאָן יידישע קרבות אויף דור-דורות.

דער פילם-קאמפלעט שוואה אין דער אַמעריקאַנער טעלעוויזיע (1975-76) האָט פאַרשטאַרקט דאָס פילבאַרקייט צו דער שוואה צווישן דער אַמעריקאַנער געזעלשאַפּט, בפרט וויסנדיק אַז אַ גרויסע טייל פון די געראַטעוועטע יידן זענען איצט אַמעריקאַנער בירגער און ס'געוואָנטשן פאַרצייכנען זייער עדות-זאָגן איידער זיי גייען אַ וועק פון אונדז...

"Holocaust House" — מוזעאום פאר טאָלעראַנץ — וועט זיין דער נאָמען פון שוואה מוזעאום אין קאַליפּאָרניע. ס'וועט אויך דערמאָנט ווערן דאָרטן דער אַרמענער-מאָרד. אויך אין ניר-יאָרק קלערט מען וועגן אַזאַ מין מוזעאום. לעבט דאך אין ניר-יאָרק די גרעסטע יידישע קהילה אין דער וועלט און די גרעסטע צאָל שרידי השוואה. ה"ה מאריא קאָאומאַ

טוביה דרורי (אנטורג)

אויף קבר אבות פון דאָרפישע יידן אין וואָלין

וויסנדיק ווי אזוי ווייטער פאַרצוועצן די ריזע קיין לוצק, איין אינפאַרמאַציע-ביוראָ שיקט מיך צו אַ צווייטער. דאָס ערשטע וואָס איך האָב געלערנט, אז אין רוסלאַנד דארף מען באַשטעלן אַ בילעט כדי פאַרן ערגעץ-ווי מיט צוויי טעג פארויס, אָדער שטיין 24 שעה אין דער רייע, ווען דו האָסט נישט וווּ צו וואַרטן. דאָס זעלבע איז צו קריגן אַ האָטעל אין מאָסקווע. האָסטו נישט באַשטעלט פארויס, זאָגט מען דיר "ניעט" אָפילו ווען דער האָטעל איז ליידיק.

אַ טעקסי-שאפער האָט מיר געלערנט: "אז דו גייסט קויפן אַ בילעט אין אויטאָבוס פון איין שטאט אין דער צווייטער, זאָגט מען דיר "ניעט", און צום סוף גייט דער אויטאָבוס אַוועק ליידיק. קיינער ווייסט נישט, ווען איז דאָ אַ פארקער-מיטל אין אַ צווייטער שטאָט. און דאָס איז גערעדט געוואָרן פאר בירגער אין רוסלאַנד. פאר אויסלענדער איז פארבאָטן צו פארן פון שטאָט צו שטאָט, סידן מיט אַ דערלויבעניש פון "אָויר", וואָס נעמט עטלעכע טעג, אויב מען קריגט זי. און דערווייל שטיי איך מיט די פעקלעך, ווייל קיין פלאץ צו זיצן איז אויך נישטאָ. די טעקסי-שאפערן דערשמעקן באלד אַזא "קרובן", און אָט שטייט פאר מיר איינער און לייגט מיר פאַר זיין הילף: פאר 60 דאָלאַר ברענגט ער מיר צו אַ באַן, וואָס פאַרט קיין לוצק. אַלע אויסגאבן ביז דארט נעמט ער אויף זיך. דער זיגער איז געווען 5 נ.מ. מיר הייבן אָן פארן זוכן אַ בילעט, מיט אַ באַן, עראָפלאַן, און מיט וואָס ס'זאל ניט זיין. ס'איז שוין 12 אַזייגער אין מיטן נאכט (פון די 7 שעה קען מען אויך שרייבן אַ בוך), זאָגט מיר דער שאפער, אז איך זאָל שלאָפן ביי אים די נאכט. ער וועט פרעגן זיין ווייב, ווייל ער האָט נאָר 1 צימער מיט אַ קיך און צוויי קינדער... און מאָרגן וועט ער מיר נעמען אַ בילעט. ער האָט שוין באצאלט איינעם פון דער באַן-סטאַנציע.

איך בין איבערגעשלאפן די נאכט אין קיך.

ס'האָבן זיך פאַרשפרייט קלאַנגען אז ס'האָט זיך געעפנט אַ פענצטערל קיין רוסלאַנד. מענטשן קומען, באַזוכן זייערע קרובים אין ישראל און אויך ישראלים פאַרן קיין רוסלאַנד. האָב איך באַשלאָסן צו טאָן דעם לעצטן חסד צו די קדושים פון מיין אַלטער היים, פון מיין פאטער און מוטער, שוועסטער און ברידער, און פאַרן קיין לוצק, דרייסיק קילאָמעטער פון מיין געוועזענעם שטעטל, און פון דאָרט, ווי נישט ווי, זיך דערשלאָגן אין דער אַלטער היים, אויסגעפונען די "ברידער-קברים" און אַוועקשטעלן אַ מצבה, און נאָך אַנדערע געדאַנקען, נישט האבנדיק דערביי קיינע אינפאַרמאַציעס ווי אזוי דאָס אַלץ צו דערגרייכן. איינס איז קלאר געווען: אויב נישט איצט, וועלן מיר שוין קיינמאָל נישט וויסן וווּ דאָס געביין פון אונדזערע עלטערן אין אהינגעקומען.

מענטשן זענען געווען סקעפטיש, אויב נאָך 46 יאָר וועל איך געפינען עפעס אַ זכר פון שטעטל און פון די קברים. און ווירקליך, א זכר פונעם שטעטל האָב איך טאַקע נישט געפונען, אָבער צוויי ברידער-קברים האָב איך יאָ געפונען. ווען איך בין אנגעקומען קיין מאָסקווע אויפן לופט-פאַרט, האָב איך אַנגעהויבן צו פארשטיין אין וואָס פאר אַ שווערער סיטואציע איך געפין זיך איינער אליין, מיט צוויי שווערע געפער, (ווי קאָן דען אַנדערש זיין, אז מען פאַרט צו אַן אומבאַקאַנטער פאַמיליע, וואָס האָט מסכים געווען מיר שיקן אַ וויזע קיין רוסלאַנד), נישט

צענטראַל קאָמיטעט". דער נאַציאָנאַלער אַרכיוו אין קאָוואַלנעץ העלפט די אמעריקאַנער שוואה-מוזעאום מיט איבערשיקן פאַרשידענע וויכטיקע דאָקומענטן, קונסט-ווערק אאז"וו. און וועגן וואָס ס'וועט זיך נאָך אַלץ געפונען אין די אויבנדערמאָנטע מוזעאומס — האָב איך דאָ דערציילט נאָר "אויפן שפיץ מעסער".

פון מאַסקווע קיין לוצק בין איך געפארן מיט רוסן און אוקראינער, צוויי פון זיי זענען געפארן קיין לוצק און איינער קיין ראוונע. מיר האָבן געשמועסט וועגן יידן אין ישראל. פרעגט מיר איינער: "וואָס האָט געהאט היטלער קעגן די יידן, וואָס ער האָט זיי געוואָלט פארניכטן?" דער צווייטער האָט מיר געפרעגט, "צי ס'איז אמת, אַז די יידן ווילן פארנעמען כאַרקאָוו און מאַכן דארט אַ יידישע הויפטשטאָט?"

אַנדערע, וואָס האָבן נאָך יידישע געפילן, זעען, ווי דער צווייטער דור גייט אַוועק פון זיי און דער קומענדיקער דור וועט שוין נישט וויסן וואָס הייסט אַ ייד. דאָס איז די ווירקלעכקייט. ביז איצט האָבן זיי מורא געהאט זיך אויפצוועקן, און פלוצלינג אַ פרישער ווינט בלאזט פון ישראל.

און דערווייל האָב איך זיך דערמאנט נאָך וואָס איך בין געקומען קיין לוצק. און איך האָב געבעטן הילף ביי מיינע באַקאַנטע, און יעדעס מאָל האָבן זיי מיר געזאָגט "זאוורא" (מאַרגן). איינמאָל האָב איך זיך איינגעשפארט און איך האָב געזאָגט, אַז איך פאַר "היינט" און גלייך האָט מען געפונען אן אוקראינער — אַ פארטיזאן, פון דער צייט פון קריג. ער איז אַ געבוירענער אין יארימלי, דריי ק"מ פון טראַכנבראָד. מיר האָבן גענומען אַ טעקסי אין לוצק און געפארן זוכן די גריבער פון טראַכנבראָד. מיר זענען דורכגעפארן קיווערצע, טראַסטעניעץ ביז יארימליע און דארט האָבן מיר אָנגעהויבן זוכן, ווער פון די אוקראינער געדענקט, ווייסט וווּ איז געווען סאַפיווקע (טראַכנבראָד) און צי זיי ווייסן וווּ זענען די ברידער-קברים. צו מיין איבערראשונג ווייסן אַלע די געשיכטע פון סאַפיווקע און אויך וווּ די קברים זענען. אַפילו די קינדער לערנען אין שולע די היסטאָריע, וואָס דער פאשיזם האָט געטאָן מיט די יידן אין סאַפיווקע. איינער פון דארף איז געפארן מיט אונדז און נאָך דריי ק"מ האָט ער אָנגעוויזן:

— דאָ איז געווען סאַפיווקע! — (ט"ב) און איך זע פארזייטע פעלדער. און דאָרט איז דער קבר. מיר דערנענטערן זיך צום פלאץ

און אויף מאָרגן בין איך געזעסן אין באן פארנדיק קיין לוצק. דאָס אַלץ האָט מיר געקאָסט 110 ד. נאָך 24 שעה בין איך אָנגעקומען קיין לוצק. די פאַמיליע רייטשוק איז געקומען מיך אויפנעמען מיט גרויס כבוד. גלייך האָבן אָנגעהויבן אנקומען מענטשן מיט בלאַסקנדיקע אויגן צו זען דעם "שליח" פון ישראל, צו פרעגן פראגעס, מיך איינצולאדן צו זיי אויף אן אוונט און צו הערן פון ישראל.

צופעליק אין דעם טאָג איז געשטאַרבן אַ ייד, אן אלטער מענטש, און אויף מאָרגן, שבת, האָט מען מיך געבעטן קומען דאווענען, אַז די זין זיינע זאלן קאנען זאָגן קדיש. מיט שוועריקייט האָט מען צונויפגענומען 9 יידן אין אַ פריוואטער שטוב, ביי פרוי מאשא הערשנגאַרען, אן אַלמנה, וואָס איז אנגעקומען נאָך דער מלחמה פון ערגעץ-ווו קיין לוצק. ביי איר אין שאַפּע שטייט אַ ספר-תורה, וואָס חב"ד האָט אַמאָל געבראַכט קיין לוצק. איך האָב זיי געגעבן אַ היתר צו דאווענען מיט 9 מענטשן און אויך זאָגן קדיש... אויפן ארט פון בית-הקברות פון ווילקע, שטייען עטלעכע גרויסע הייזער. דעם געשטאַרבנעם ייד האָט מען באגראבן אויפן אַלגעמיינעם בית-הקברות — יידן מיט גוים צוזאַמען.

ווען איך בין געגאַנגען דעם שבת צום מנין, בין איך געווען ווי אין אַן שווערן גרוילעכן חלום. דאָס איז די שטאט וואָס איך געדענק ווען איך בין אַלט געווען 14 יאָר, ווען איך בין געקומען דארט לערנען אין דער ישיבה? און כ'האָב אָנגענומען די נייע אויפגאַבע — מיטגעבראַכט 12 ביטעס אין סוכנות אויף עליה קיין ישראל. ס'זענען געקומען יידן פון אָדעס, פון לענינגראד, פון ראָוונע, א טייל פון זיי האָבן פריינד אין ישראל און זיי האָבן נישט מיט זיי קיין פארבינדונג און איך האָב געשאפן אַט די פארבינדונגען.

אין לוצק איז נאָך איצט דאָ ביי אַ 24 פאַמיליעס. אַ טייל פון זיי האָבן מורא פאר אַ נייער אנטיסעמיטישער קאטאסטראָפּע, אויב ס'וועט עפעס אין רוסלאַנד געשען. אין דער באן

ליגן שוין הונדערטער טויטע און א סך שטארק פארווונדעטע, און אזעלכע וואָס קאנען נאָך שרייען צו גאט, און קיינער קאן נישט וויסן וואָס זיי מיינען...

און פלוצלינג איז שטיל געוואָרן, און א גרויס שלאקס-רעגן איז אַראָפּגעפאלן ווי פון הימל, און די מערדער האָבן זיך צוריקגעצויגן צוליב דעם רעגן, אָדער ווייל ס'האָבן זיך געענדיקט ביי זיי די קוילן... א טייל פון די מענטשן, וואָס זענען נישט דערשאָסן געוואָרן, האָבן אויסגענוצט די געלעגנהייט און זענען אנטלאָפן אין די וועלדער. יום-כיפור תש"ג, האָבן די מענטשן באַשלאָסן צו קומען אין דער שול פון געטאָ זאָגן "כל נדרי" און דעמלט האָבן די דייטשן ווידער אַרומגערינגלט די שול און אויסגעהרגעט אלע איבעריקע, וואָס זענען געבליבן פון דער ערשטער שחיטה. און ביי דער שול זענן באַגראָבן געוואָרן אַלע געפאלענע אין יום-כיפור...

אין שטעטל זענען נאָך געבליבן די גארבארניע-אַרבעטער, וואָס זענען געשאָסן געוואָרן אַ פאר מאָנאטן שפעטער, און קיינער ווייסט נישט דערווייל וווּ זייער קבר געפינט זיך. דאָס איז געווען דער סוף פון צוויי קליינע יידישע דערפער (טראכנאָד און לאזיש — זאפיווקא, איגנאטעווקע).

די שארית הפליטה — פאַרטיזאנער און די, וואָס זענען אַוועק קיין רוסלאַנד — די מערהייט פון זיי זענען געקומען קיין ארץ ישראל, און זיי האָבן דאָ געפונען ביי אַ 40 פאַמיליעס, וואָס האָבן פארלאָזט די דערפער פאר דעם קריג, און עולה געווען קיין ישראל. איך אין אַנדערע לענדער, ווי אַמעריקע, געפינען זיך יידן, וואָס האָבן פאַרלאָזט אַט די דערפער אין יענער צייט.

און פאר אונדז שטייט אַ מצבה פון בעטאָן אַרומגעצוימט מיט א הילצערנעם פלויט. און אויף דער מצבה איז אנגעשריבן: "דאָ ליגן מענטשן פון יידישער נאַציאָנאַליטעט, וואָס זענען דערמאָרדעט געוואָרן אין 1942".

מיר זענען געווען זייער איבערראשט פון דער אנטדעקונג. דאָס איז געווען דער קבר פון די דערמאָרדעטע אין יום-כיפור תש"ג ביי דער טריסקער שיל אין געטאָ. דער אוקראינער האָט נישט געוואוסט פון צווייטן קבר.

מיר זענען געבליבן אליין ביי דעם קבר, נישט וויסנדיק וווּ צו זוכן דעם גרויסן קבר פון דער ערשטער "שחיטה". אָבער באלד האָט זיך דער פארטיזאן צוריקגעקערט קיין יארימליע און געבראכט פון דאָרט אן אנדער אוקראינער, וואָס האָט אונדז געפירט אין אַ וואלד און אונדז געבראכט צו דעם קבר פון דער ערשטער שחיטה. איך דאָרט איז געווען אַרומגעצוימט מיט אַ שטיין, און אין דער מיט געשריבן אויפן זעלבן נוסח. דאָרט האָב איך געזאָגט קדיש נאָך מיין פאטער און מוטער, שוועסטער און ברידער, וואָס זענען דערשאָסן געוואָרן פון די היטלערישע באַנדיטן. און פאר מייע אויגן שטעלט זיך פאר אַזאָ בילד: "י"ג באב תש"ב 1942 — אַ גרויסע מענגע פון טויזנטער מענטשן, פרייען און מענער, קינדער און אַלטע לייט, שטייען ביי אַ גרוב, וואָס איז געגראָבן מיט זייערע אייגענע הענט, אַרומגערינגלט דורך הונדערטער אוקראינער און דייטשן, און ווארטן אויפן טויט. ס'האָבן זיך שוין געענדיקט ביי זיי די טרערן, און נאָר ערגעץ-וווּ הערט זיך אַ קרעכץ, אָדער אַ געוויין פון אַ קליין קינד. פלוצלינג ווערט געעפנט אַ פייער פון צענדליקער מאשין-געווער און ביקסן און אויף דער ערד

תִּיכּוּנֵי טַעוּוֹת

בילקוט 45, במודעת האבל לנפטרי יוצאי קמין קושירסק, נשתבשו כמה שמות ויש לקרוא: מלמד ברוך, פיזנהולץ יוסף, פלצ'וק דב, פלצ'וק יונה, פלצ'וק מאיר, פרוידנסקי זאב, פרצ'יק שושנה, צ'רטוק שיינדל, אורמלנד בתיה, אורמלנד יצחק, אורמלנד יעקב, דקטר רודיקה, שפירא פסיה. השם בן יעקב שונדיק נשתרכב בטעות ולא שייך למודעה הנ"ל. ברשימה על קהילת לובישוב חל שיבוש בשמות כפרים ויש לקרא: צ'רבישץ', וחזרה לכפר לוביאז' ולא "ללובישוב". שם הגיבור: חצקל ז'לזניאק, ולא ככתוב שם. המכתב מוושניגטון בחוברת זו הוקדם בטעות ומיקומו לאחר הרשימה על קוריץ.

איך האָב "געגנבה'ט די גרענץ" קיין קאַרעץ

כאַרקאָוו. פון כאַרקאָוו קיין קאַרעץ איז אַ מהלך פון אַ 800 קמ"ר. אַ טוריסט אין ראַטנפאַרבאַנד איז ניט דערלויבט, ווי באַוויסט, פאַרן פון איין שטאַט אין דער צווייטער אָן אַ דערלויבניש פון "אַביר". (אין "אַביר" האָט מען מיר געזאָגט אַז קאַרעץ איז אַ "פאַרשלאָסענער שטח" און ס'שטרענג פאַרבאָטן אַריינקומען אַהין. מיין פרויס קרובים האָבן מיר געוואָרנט, אַז אריב מיר וועלן פאַרן אַ הין אָן אַ דערלויבעניש און מ'וועט אונדז כאַפן וועט מען אונדז, אין בעסטן פאַל, אַריסטרייבן פון לאַנד און ס'וועט אונדז קיינמאַל ניט דערלויבט ווערן באַזוכן אין ראַטנפאַרבאַנד, און זיי, אַלץ אונדזערע "אַיינלאַדערס" וועלן האָבן געברענגט צרות. כ'האָב זיך באַראַטן מיט צוויי קאַריצער יידן וואָס כ'האָב באַגעגנט אין כאַרקאָוו, איינער מישא, איז געקומען צו מיר קיין כאַרקאָוו פון גופקין, אַ 200 קמ"ר פון כאַרקאָוו. כ'האָב זיי דערציילט אַז כ'האָב ניט בדעה וואָרטן אויף אַ דערלויבעניש פון "אַביר" און אַז איך פאַר קיין קאַרעץ אויף יעדן פאַל. איינעם, ליזערן, אַלס כאַרקאָווער אַיינוווינער, האָב איך געבעטן קויפן 3 געוויינליכע באַן-בילעטן (פאַר אונדז און פאַר אים) קיין נאַוואָגראַד-וואָלינסק. כ'האָב אַריסגערעכנט אַנקומען קיין קאַרעץ אין אַ זונטיק-טאָג, ווייל זונטיק אַרבעט מען ניט, אַזוי אַז מיר וועלן זיך ניט אַנטרעפן מיט פּאָליציי (און אַזוי, איז טאַקע געווען) און ווייל זונטיק איז לייכטער קריגן הילף פון מענטשן, אריב מיר וועלן דאַרפן.

נאָך 18 שעה פאַרן אין באַן זענען מיר אַנגעקומען זונטיק, 10 אין דערפרי, קיין נאַוואָגראַד וואָלינסק. מיר האָבן גלייך גענומען אַ טעקסי קיין קאַרעץ. מיין פּאָטאָ-און-פילם-אַפּאַראַטן האָב איך באַהאַלטן אין אַ קויש, אַ סגולה פאַר אַ גיט-אויג. פּאָטאָגראַפירן האָב איך געקאַנט נאָר פאַרגנדיק.

ביון פאַרן אין דער טעקסי בין איך געווען רייק, אַבער אויפן וועג, ווען כ'האָב געזען

יוסף בראַדער

איך האָב באַשלאָסן, פאַרן קיין קאַרעץ אין 1988, ווען כ'האָב עולה געווען אויפן קבר פון מיין טאַטן ז"ל אין וואַרשע. כ'האָב דעמלט אויף זיין קבר זיך געגעבן אַ נדר עולה זיין אויף די קברים פון אונדזערע קדושים אין קאַרעץ, וואָס צווישן זיי ליגן אויך באַהאַלטן מיין מאַמע און מיין ברודער ז"ל און ברענגען פון זייער קבר ערד כדי עס באַהאַלטן נעבן קבר פון מיין טאַטן ז"ל.

מיין פרוי מרים, וואָס איז געשטאַנען נעבן מיר, האָט דאָס ניט פאַרגעסן און ווירקליך, אין 1989 האָבן מיר באַשלאָסן פאַרן צו אירע קרובים אין כאַרקאָוו און פון דאָרטן, ווי ס'איז, זיך "אַראָפּכאַפן" קיין קאַרעץ. מיר דאַרפן ניט פאַרגעסן אַז אַריינקומען דעמלט קיין קאַרעץ איז געווען שטרענג פאַרבאָטן און פאַרבונדן מיט סכנת נפשות.

פאַר אונדזער פאַרן האָב איך געמאַכט "שטוב-לעקציעס": איך האָב באַקומען דעם אַדרעס פון שונויע שניידער וואָס וווינט ביז היינט אין קאַרעץ; אַדרעסן פון קאַריצער יידן וואָס וווינען אין דער געגנט; ליאָווע כגן, וואָס איז עולה געווען פון קאַרעץ מיט 10 יאָר צוריק, האָט מיר גענוי אינפאָרמירט וועגן אָרט פון די גריבער אין קאָזאַקער וואַלד, אין וועלכע ס'זענען גע'הרג'עט געוואָרן אונדזערע קדושים און מיך פאַרזאָרגט מיט פאַרשידענע עצות.

צו מיין פארווונדערונג, ווען איך בין אַנגעקומען, איז די אַרבעט פון ארומצומען שוין געווען אין פולן ברען. ווייזט אַריס אַז די אָרטיקע מאַכט האָט אַנגעהויבן זאָרגן וועגן די קברים. דער וואַלד-שומר האָט מיר דערציילט אַז אינגיכן וועט מען אויפשטעלן דעם פלוט און גלייך נאָכדעם דעם מאָנומענט (כ'מיין אז אַ אמעריקאנער ייד האָט פאַרזיכערט אַז דאָס וואַל געמאַכט ווערן אין פאַרלוף פון איין וואָך).

געפאַרן זענען מיר דורך פוילן, וועלנדיק באַזוכן דעם קבר פון מיין טאַטן ז"ל אין וואַרשע. פון וואַרשע זענען מיר געפאַרן דירעקט קיין

יעדער זייט. שקאלנער גאס איז ווי אפגעמעקט געוואָרן. נאָך צוויי גרויסע הייזער פון דער צווייטער זייט שליאָך, אויפן אָרט פונעם מאַרק, איז מער גאַרניט ניטא.

שוניע איז אויך אַ קונסט-מאַלער און ער פאַרמאָגט אַ זעלטענעם אויסוואַל פון בילדער פון קאַרעץ וואָס ער האָט געמאַלן. כ'האָב זיי אַלע פאַטאָגראַפירט און פילמירט.

כ'האָב פארגעלייגט זיך צוואַיילן פאַרן אין קאָזאַקער וואַלד איידער ס'פאַרשפרייט זיך די ידיעה אַז "אַ גאַסט איז געקומען אין שטעטל". ס'איז אָנגעקומען נאָך אַ ייד, אַ פעלדשער פון פאָך. מיט אַ מאַשין. אַ טייערער ייד. מיר זענען אַרויסגעפאַרן מיט צוויי מאַשינען: מיר דריי, שוניע מיט זיין פרוי, טעכטער און איידעם און דער פעלדשער מיט זיין פרוי. כ'האָב אַלץ פאַטאָגראַפירט און פילמירט פאַרנדיקעראיד. איצט עקזיסטירט דאָרט אַ קליניקע פון קוואַל-וואַסער פון דער קרעניצע וואָס נעבן בית-הקברות.

מיר זענען אַרויף אויפן שליאָך וואָס פירט צו די קאָזאַקער וועלדער און אָנגעקומען צום וועג וואָס אונדזערע קדושים האָבן געמאַכט צו פיס. ווי דער גורל וואָלט געוואָלט אונדז געבן אַ באַגריף פון זייערע צרות, זענען מיר אַרויף אויף אַ וועג וואָס דאָס פאַרן דאָרט איז געווען אוממעגליך. נאָך אַ סך מאַטערנישן זענען מיר אָנגעקומען ניט ווייט פון קאָזאַקער וואַלד. מיר האָבן געפונען דאָרטן דעם שומר וואָס איז מסכים געווען אונדז ווייזן דאָס אָרט פון די גריבער. נעבן יעדן גרוב האָב איך געדאָוונט, געזאָגט "קדיש" און "אל מלא רחמים" און איך און לייער האָבן מספיד געווען נעבן קבר וואָס פון אים, איז זייער צייט, גענומען געוואָרן ביינער כדי זיי מקבר זיין אין ישראל. מיין פרוי האָט מיטגענומען מיט זיך ערד פונעם קבר כדי כ'זאָל עס ברענגען צום קבר פון מיין טאָטן ז"ל אין וואַרשע, מקיים זיין מיין נדר.

אין קאַרעץ האָב איך נאָך באַוויזן פאַטאָגראַפירן די אַמאָליקע "תרבות" שולע, וואָס איז געבליבן גאַנץ. מאַנטיק קאיאַר האָבן

די נעמען פון די דערפער און שטעטלעך: פישטשאָוו, קיליקיעוו און אַנדערע, האָב איך זיך דערמאָנט אינעם עבר. און ווען מיר זענען אַרויף אויפן וועג וואָס פירט קיין פוּוּשטשין, האָב איך געבעטן איינהאַלטן, כדי זען, לכל הפחות פון דערווייטנס, דעם מאָנומענט אויפן קבר פון די ערשטע 117 קאַרעצער קדושים. צווישן זיי אויך מיין חבר שוניע שפירא ז"ל.

מיר האָבן זיך אַפגעשטעלט אין צענטער שטאָט, וווּ ס'אַמאָל געווען דער מאַרק. היינט — אַ סקווער. מענטשן אין גאָס האָבן מיר ניט געזען.

כ'האָב געפרעגט אַ אוקראַינישן דורכגייער וווּ וווינט פינקעלמאַן. ער האָט געמיינט אַז איך בין אַ אוקראַינער און געזאָגט: "דער זשיד האָט שוין פון לאַנג פאַרלאָזט קאַרעץ". כ'האָב אים געפרעגט צי ס'מער ניטאָ קיין יידן אין קאַרעץ, "ס'געבליבן איין ייד אין קאַרעץ, צופעליג איז ער זייער אַ באַקאַנטער, דער ציין-דאָקטאָר שוניאָ שניידער. דאָס איז זיין אַרבעט ווייזט ער מיר זיינע אַריינגעשטעלטע ציין. ער האָט מיר געוויזן וווּ שוניאָ וווינט. מיר זענען אַריין צו אים אין שטוב.

כ'האָב געזוכט רעכטס דאָס "טריסקער שטיבל" — אַ נעכטיקער טאָג! קיין זכר איז ניט געבליבן. אויף דעם אָרט איז איצט — אַ פאַרק.

שוניע און זיין פרוי זענען געווען גערירט פון אונדזער אַריינקומען. אַ טומל אַ געוויין. זיין פרוי האָט באַלד טעלעפאָנירט צו זייערע טעכטער אין נאָוואַגראַד וואָלינסק וועגן די געסט פון ישראל. ס'האָט לאַנג ניט געדויערט און די צוויי טעכטער מיט זייערע מענער זענען אָנגעקומען אין אַ מאַשין.

אַ מאָל האָט די גאָס וווּ שוניע וווינט, זיך גערופן "סטאַראַ קלאַשטאַרנא" היינט — "17 אַקטיאַבראַ". די הייזער דאָ זענען געבליבן ווי געווען. כ'בין געוואָרן גערירט ווען שוניע האָט מיר געזאָגט אז אין דער גאָס האָבן געשפּאַנט מיינע טייערע צום טויט. כ'בין ווי נאָכגעגינגען זייערע טריט. די אַטאַבוסן סטאַציע איז בולט פון

רשימה פון 39 ברידער-קברים (קדושים) אין וואָלין

אידענטיפיצירט פון ה' ו.ו.א. נאָקאַניעטשני און מיטארבעטער

ווו ס'איז אנגעגעבן אַ דאַטום — אַ סימן אז דער מאָנומענט שטייט שוין. די אַנדערע וועלן געמאַכט ווערן מיט דער צייט. די רשימה איז ניט פאַרענדיקט און מ'זוכט נאָך אַלץ. די ערטער פון קברים און ראַיאָנען ווערן געבראַכט אין עברעישער טראַנסקריפציע. ועדי ארגונים, וואָס ווייסן וועגן נאָך ברידער-קברים, ווערן געבעטן מודיע זיין דער הנהלה פון איגוד עולמי של יוצאי ווהלין, היכל יהדות ווהלין, גבעתיים.

במחוז לודמיר: אוסטילוג (פיאטיפאני) 1847 נרצחים (גלעד 25.8.89). **סנקיביצ'יבקה** (גורוכיבקה) 1299. **גוביינסקה** דוברובה אוקראנה 660. **ברסטצ'קו** (סאדבי) 3000. **דרוז'קופול** (בדרך לשדות יאקפוקיביץ') 2500. **פאבלובקה** (פוריצק, בער) 100 (גלעד 1941). **פרסלאבקה** 1900. **קמין קושירסק** 2500 (גלעד 1986). **חוטשובו** 150 (גלעד 1.10.42). **באיזור קיברצ'יבסקי: אוליקה** (אורודישצ'ה קמפה) 4000 (30.7.42). **סופייבקה** 8000 (גלעד 1989). **ברסטיאנה** 31 (8.10.42). **קלובוצ'ין** 99. **באיזור קובל: מלניצה** (מחצבות חול) 1200 (גלעד 1989). **בכפרים טויקוט, באכוב** 8000 (גלעד 1990). **קובל** (העיר, ברח' וולודומירסקה, בית הקברות היהודי, 9000. **ניסכואיז'ה** 480 (בסה"כ נרצחו בקובל ובאיזור 35000 אזרחים ו-11000 שבויי-מלחמה). **באיזור לוקצ': בעיירה לוקצ'י** והסביבה 1350. **בכפרים: קיסלין** 550; **מרקוביץ'** 82; **גובין** 170. **באיזור לוצק: בעיר לוצק** (אורודישצ'ה פריצ'ישצ'נה) 25658 (גלעד 1990). **בכל איזור טורצ'ין** 4000. **באיזור לובומיל: לובומיל** (ליד ביהח"ר ללבנים, ביוני — אוקטובר 1942) 3100. (ילדים עד גיל 7 — 78; בגילים 15 — 7 — 380; נשים — 2000; גברים — 1700). **שצ'רבק** (בק"מ ה-6 בדרך, בקרבת "האגם השחור") 500. **בכפר אופלין (וישניבקה, ב-8.5.44)** 930. **בכפרים: קרופיבניקי** 35; **פישצ'ה** 17. **באיזור לובישוב: לובישוב** (ע"י בית הקברות; העברת העצמות וגלעד 1990). **באיזור מנייביץ': מנייביץ', 2 ק"מ בדרך לכפר צ'רבכה** 1840. **בכפרים: טרויאנובקה** 300; **צ'רטוריסק הישנה** "קוטלצ'י" 300; **צ'טברטניה** למעלה מ-200. **קולקי** 251. **בסה"כ באיזור קולקי** 3761. **באיזור רטנה: רטנה** 2500 (ב-14.7.42; גלעד בכפר פרוכופ 1990). **באיזור רוז'ישצ'ה: רוז'ישצ'ה** (במחצבות החול) 4441 (ילדים — 182; נשים — 185; גברים — 174). **בכפרים: וייניאנקה** 541; **קופצ'יבקה** 515 (ילדים — 205; נשים — 155; גברים — 105). **באיזור סטארוביז'יבסקי: בכפר קרימנו** 1000. **באיזור טוריסק (טריסק): טריסק** 1500; **אזיראני** (בק"מ ה-5, בדרך לקופיצ'יב ימינה) 762; **לוקיב** (במחצבת קריידקומבינאט) 4500; **בכפר גובוסילקי** 360.

וועגן אונדזער "גנבענען די גרענץ" קיין קאַרעץ. אָבער צו מיין איבערראַשונג האָבן זיי מיר מודיע געווען אז איך קריג אַ דערלויבניש אויף אַ וואָך צייט באַזוכן קאַרעץ. כ'האָב זיי שוין באַדאַנקט. די דערלויבניש וועט מיר געוויס דינען אַ צווייט מאָל.

מיר האָבן אויך באזוכט קיעוו, מאָסקווע און נאָך. אומעטום האָבן מיר באַגעגנט יידן וואָס ווילן עולה זיין. אַלע פאַרמאָליטעטן און אַדרעסן וואָס זיי האָבן אונדז אָנגעגעבן האָבן מיר איבערגעשיקט צו דער יידישער סוכנות אין

מיר פאַרלאָזן קאַרעץ נאָך איידער די אַמטן און פּאָליציי האָבן אָנגעהויבן אַרבעטן. 9 אינדערפרי האָבן אונדז שוין אָפּגעוואָרט אויף דער זווייהלער (נאָוואָגראַד וואָלינסקער) באַן סטאַנציע אַ היפש ביסל קאַרעצער יידן, אָן עין הרע, וואָס ווילן עולה זיין קיין ישראל. זיי האָבן מיר געגעבן אַלע נויטיקע אינפֿארמאַציעס צו דעם צוועק.

אין כאַרקאָוו האָט שוין אויף מיר געוואָרט אַ טעלעפֿאָן פון "אביר". כ'האָב מורא געהאַט אַ הינגיין טאַמער האָבן זיי זיך שוין דערוואַסט

אברהם קירשנר

הטבח הראשון בקליבן *

היה זה ביום שישי, ח' באב תש"א, 1 ביולי 1941. אחרי יומיים של הפצצת העיירה מהאוויר. היא עלתה בלהבות. התושבים היהודים, אלה שלא נהרגו בהפצצות או מהירי, חיפשו מקלט במרתפים, במקלטים, בתעלות, או שברחו אל מחוץ לעיירה. כשנעלמו המטוסים ומכונות היריה הפסיקו לירות, נשתררה בבת-אחת דממה. שקט שלפני סערה.

היהודים החלו לצאת ממחבואיהם לשאוף קצת אוויר. אחרים חזרו מהכפרים הסמוכים, כי לא זו בלבד שרוב הכפריים לא סייעו להם בפת לחם או בספל מים, אלא שלא נתנו להם גם לעבור בשבילי הכפר, או להתקרב לבתיהם ושיטו בהם את הכלבים. חלק מהפליטים חזרו, מי לביתו שנשאר על עומדו בנס ומי לחורבתו השרופה, לחטט בה, לחפש ולהציל, מה שאפשר: בגד כלשהו, מצע או מצרכי אוכל.

באותו יום ששי ח' באב תש"א לפני שקיעת השמש, שפתה דודתנו הישישה, רחל יושטיין, שמפאת גילה סירבה וגם לא יכלה להמלט אתנו מהעיירה, את המיחם. היא מצאה באחת המגירות שני נרות, הדליקה אותם וברכה עליהם לכבוד שבת כשעיניה זולגות דמעות ושפתיה ממלמלת תפילה. שאלוהים יחזיר אותנו לביתנו. שנשאר שלם על רהיטיו, ציודו וכליו. בבית-הכנסת הגדול לא היה מנין יהודים לקבלת שבת. היהודים הבודדים אמרו "לכו נרננה" ו"לכה-דודי" בנעימה של "איכה".

למחרת, ביום השבת, חיכו לכניסת הצבא הגרמני מצד מערב, מהכביש המוליך מהעיר לוצק. אך הצבא הגרמני כבש תחילה את העיר רובנו, כ-24 קילומטר מקליבן, בלי שיתנהל קרב כלשהו. על הכביש הראשי רובנו-קליבן, בבקעה בין שני ההרים, שכן הכפר האוקראיני ברוניקו. הכפר טבל כולו בירק ועצי אורן גבוהים ועבותים פיסו את שפולי ההרים והגבעות. באמצע הכפר זרם נחל שמימיו צלולים. קבוצת קומנדו וסיוור של ס.ס. גרמניים בדרכם לעיירתנו הוקסמו ממראה הנוף של הכפר ברוניקי והחליטו להתעכב שם להפסקת מנוחה.

התושבים האוקראינים קיבלו אותם בברכה, בלחם ובמלח. שאלתם הראשונה של הגרמנים היתה אם אין חיילים רוסיים בסביבה. תשובתם של הכפריים היתה שהחיילים הסובייטיים עזבו עוד אתמול בבהלה את הכפר, מבלי שידעו שבכנסיה על ההר נשארה קבוצה קטנה של חיילים סובייטיים. הכפריים כיבדו את החיילים הגרמנים במאכלים ובמשקאות ובוודקה וכטוב לבם של הגרמנים החליטו לטבול במימי הנחל.

* ארגון קליבן לא פירסם "ספר זיכור"; על הטבח הראשון בעיירה זו שהוא מעין "אוניקום", טרם פורסם עד כה.

ישראל.

פֿאַרשטיין ווי אַזוי, כ'האַב געהאַט די העזה, אין מיין עלטער, אויספירן אַזאַ מיסיע: אַריינפֿאַרן אין אַ "מקום אסור" אין ראָטנפֿאַרגאַנד אָן אַ דערלויבניש און נאָך פֿאַטאַגראַפירן און פילמירן. ווייזט אויס אַז ס'מקרייט געוואָרן ביי מיר "שליחי מצווה ווערן ניט געניזוקט". אויף ווייטער וועל איך שוין זיין פֿאַרזיכטיקער. די "קמיע" ליגט שוין ביי מיר אין קעשעניע. עכו, 14.11.'89.

צוריקפֿאַרגנדיק, אויך דורך וואַרשע, האָב איך באַזוכט דעם קבר פון מיין פֿאַטער ז"ל און באַהאַלטן דאָרטן די ערד פון מיין מוטערס און ברודערס קבר. אויף ראש השנה זענען מיר געבליבן אין וואַרשע און געדאָוונט אין דער צענטראַלער שוהל דאָרט. כ'האַב פילמירט די שול מיט די מתפללים בעת "סליחות" זאָגן. כ'בין זיך מודה ומתוודה — איך קאָן אַליין ניט

דמויות

גד רוזנבלט

עלילות הפרטיזן סימון חייצ'וק

קרני השמש שחדרו מבעד לעלוות היער הבהיקו ריצודי אור על ההולכים שצעדו בסך. למסתכל מן הצד היה נדמה בוודאי שכאן צועדת פלוגה של חיילים גרמניים. לבושים הם מדים כחולים, חוגרים חגורות שהמלים "אלוהים אתנו" באותיות קיריליות מתנוצצות מאבזמיהן, והמגפים הכבדים המשווים לרגלי הצועדים מראה של רגלי דובים. אך היתה זו טעות אופטית בלבד. שיר ה"קטיושה" שהחל להדהד ביער וצהלות השמחה גילו לנו מיד כי אנשי קרפנקו הם אלה. הפלוגה השלישית ה"ממוכנת". בין השורות הראשונות צעד חברי סימון חייצ'וק, כשהאוטומט הפיני עם הצלחת השחורה של הדיסק — המחסנית, שבאמצעות החגורה תלויה על ראשו ומיטלטלת קדימה. הכרתיו מיד עוד מרחוק. גם סימון הבחין בי, כשאני עומד בין יתר הפרטיזנים של הפלוגה התשיעית. נהימת מנוע של משאית, העושה דרכה בקשי בתוך אבק הדרך הטרשית-חולית וזורעה שרשי עצים ומהמורות. בעודי עומד כה ומסתכל אני שומע קריאתו של סימון אלי: "גרישה, שחרנו מחנה יהודים בסקאלאט, הנה הם צועדים

הגרמנים פשטו מהר את מדיהם ונשארו עירומים כביום היולד, מי בתוך הנחל ומי על שפתו. מיד נורתה עליהם בבת-אחת אש קטלנית ממכונות היריה של הרוסים שהתחבאו בכנסיה. האש קטלה את אנשי הסיירת עד האחרון שבהם; היתה זאת נקמתם האחרונה, לפני הנסיגה של החיילים הסובייטים, בנאצים.

כחיות טרף, פצועות וצמאות לדם, פרצו החיילים הגרמניים לתוך העיירה שלנו התרבה והשרופה למחצה, בכדי לנקום ביהודים את דם אחיהם מהסיירת, שנקטלו בכפר ברוניקי. כמה מאות יהודים, אבות ואמהות, זקנים וטף שנמצאו בעיירה רוכזו בקבר השוק והרוצחים הגרמניים פתחו עליהם אש תופת ממכונות יריה. כמו שבולים אחרי קציר נפלו האומללים אחד על השני, אבות על בנים ובנים על אבות ואמהות על ילדיהן. אלה שניסו לברוח, נורו כולם תוך מנוסתם. בככר, ברחובות ובכבישים היו מונחות גופותיהם של הקדושים עם גולגולות מרוסקות מפוררים, גופים מחוררים, כשפניהם מעוותות מכאב ואגרופיהם קמוצים מכעס. דמם התנקז וזרם בתעלה הפתוחה במורד קבר השוק, או הרנה את האדמה עד למרחק.

הגרמנים לא הסתפקו בכך, והתחילו בחיפושים אחרי יהודים מסתתרים במרתפים, בעליות גג ובבורות. הם חיפשו וחיטטו בכל מקום מחבוא אפשרי, בכל ארון ובכל חור ובור וריכוז את הנתפסים ברחבה שבין בית-הכנסת הגדול ובתי-המדרש הסמוכים קרו בהם. לפני מדרגות בית-הכנסת הגדול שכבו 3 זקנים ירויים עטופים בטליתות טבולות בדם.

גם דודתנו הישישה רחל יושטיין שהזכרתיה לעיל, שכבה ירויה על סף ביתנו מול בית-מדרשו של ר' אהרון. לא הרחק ממנה היתה מוטלת גופתה של דודה שניה שלנו האלמנה טמה קירז'נר, שמספר ימים לפני כן הגיעה אליה השמועה שבנה יחידה שמילעק (שישה) שגויס לצבא האדום, נהרג בחזית הרוסית-גרמנית. אחת הפליטות שהצליחה להימלט מאש התופת הגרמנית בקליבן, שאָתָה נפגשנו בדרך מנוסתנו לרובנו, ספָּרָה לנו שראתה בדרך מנוסתה גופתה של אם כשתינוקה

אחרינו!"

בבוקר, עם היפסק הגשמים שירדו בלילה והשמש שהופיעה החלה ליבש את הקרקע, נשמע בפלוגה אות אזעקה. אל מיתחם הפלוגה השלישית שביער הגיעו אנשי לנקין שפרשיו — פניהם מערבה. מהר מאוד מצאה השיירה את עצמה בשדות הדגן שבשולי היער. השיבולים שטרם הוהיבו כיסו את השדות שמשני עברי הכביש בשטיחים ירוקים-צהובים שנמשכו מן היער ועד בואף אל העיירה.

המפקדים העבירו פקודה בלחש: "זהירות! קרוב לודאי שגרמנים נמצאים בקירבת שדות התבואה!" ואכן, ממרחק-מה, אולי כמה עשרות מטרים, אפשר היה לראות את הגבעולים מתרוממים ומתמנכים, כאילו רוח חזקה מטלטלת אותם. היו אלה הגרמנים שצעדו בשרשרת וסרקו את השטח. התעכבו על כל צעד ושעל, צנחו ארצה והמטירו אש על השדה שלפניהם ועל היער המשתרע משני הצדדים.

מפקד הפלוגה השלישית קארפנקו נתן פקודה לא לפתוח באש עד להוראתו המפורשת לכך. הפרטיזונים רבצו בתעלה שהפרידה בין היער לשדות הדגן ואצבעותיהם צמודות להדקי המקלעים והתת-מקלעים. "דרושים היו עצבים חזקים מפלדה" אומר חייצ'וק. "הגה בעצמך, אנשינו שוכבים ורואים את הגרמנים לפנייהם במרחק 300 מטר, 200, 100 מטר, ועדיין אסור לפתוח באש עד אם יתן קארפנקו את האות המיוחל".

אך הנה נשמעה שריקה חזקה והפרטיזונים פתחו באש בבת אחת במטרות שלפניהם וקצרו במתקפים ובדגן גם יחד.

אחרי הפתיחה באש כאיש אחד קמה הפלוגה השלישית ובתרועה גדולה הסתערה על הגרמנים. שרידי הגרמנים המבוהלים פתחו במנוסה מבוהלת. מעטים הצליחו להגיע אל העיירה ובעקבותיהם דלקה הפלוגה השלישית ופרשיו של לנקין. הם חדרו לסקאלאט ונכנסו בקרב עם שרידי חיל המצב ואנשי השלטון האזרחי הגרמנים והאוקראינים.

הפרטיזונים שרפו, חיבלו והשמידו הכל. בעת הפעילות נתקלו במחנה מעצר של יהודים, מגורר בתיל. "שחררנו את היהודים, והנה היהודים המשוחררים בעקבותיהם אלינו." מסיים סימון חייצ'וק. המטה הראשי של חטיבת קובפאק הסכים לקבל את היהודים לחטיבה ולהקים פלוגה מיוחדת בתנאי שוותיקי הפרטיזונים היהודים מזופיובקה ומקולקי יסכימו להוות את הפיקוד.

סימון חייצ'וק היה איפוא מפקד מחלקה, ועל גדות נהר ז'ברוך' קמה והיתה הפלוגה השביעית היהודית. חייצ'וק פיקד על מחלקה ג' עד שנפצע בהפצצת המסרשמידטים הגרמניים ב-13 ביולי 1943, שבה נפצעו 7 פרטיזונים של הפלוגה השביעית, רובם מפקדים.

את סימון חייצ'וק הכרתי באיזור ויסוצק בסוף נובמבר 1942 כאשר היינו במסע מזרחה עם קבוצת פרטיזנים של זופיובקה. ביחד נתקלנו בכפר צ'רמין בסיירת פרשים בראשותו של קפטן באראז'נוי של חטיבת קובפאק שחזרו מפעולת חבלה באיזור. איתם הגענו ב-5/12/42 לכפר

בזרועותיה. פְּנִיָּה של האם היו מכוסים דם, ואי אפשר היה לזהות אותה, אך פני התינוק היו כפני מלאך, שהחיוך עדיין לא סר מהם. רק קילוח דק של דם שחור וקרוש על חזהו המגולה, העיד על כך שאינו עוד בחיים.

לא הרחק מככר השוק, ברחבה שלפני בית-המדרש הטריסקאי נחפרו 2 בורות שלשם הושלכו גוויות הקדושים. היהודים שנורו. בסביבת בית-הכנסת נקברו בבורות שנחפרו במקום. אחרים נאספו לבית-הכנסת הגדול, שלתוכו התיזו הגרמנים נפט ובנוזין והציתוהו. על הגוויות ועל כל התכולה שבו כולל ארון הקודש וספרי התורה. זאת היתה פתיחת דמים עצובה ונוראה ומבשרת רעות להמשך הכיבוש הנאצי. תפישת יהודים ברחובות ושליחתם למחנות עבודה, שמהם לא חזרו מעולם.

גלושקיבצ'י שבו התמוגגו בחטיבת קובפאק והפרטיזנים של זופיובקה וקולקי פוזרו בין כל הגדודים של החטיבה.

עם המיזוג התנדבו סימון חייצ'וק ועוד שלושה פרטיזנים רוסיים מהחטיבה (ביחד עם הרשל ניידין מקבוצת זופיובקה ויובל טוברינסקי מכפר אוסובה) לחזור לאיזור קולקי וזופיובקה ולהביא את יתר הפרטיזנים שנשארו ביערות. בדרך היו למשלחת זו הרבה היתקלויות עם משמרות שוטרים "שוצמאנים". בקרבות אלה נפלו שני פרטיזנים. הסיור לא מצא, לצערנו, את החברים שנשארו ביערות.

סימון חייצ'וק, ביחד עם חברו אברהם קיפר (אדם) שעבד איתו בקולקי בטחנת קמח, הצליחו ביום החיסול של גיטו קולקי לברוח ולהתחבא. לאחר שבעיירה החלה קצת רגיעה, חזרו השרידים שנצלו מהטבח לגיטו. ביניהם רבים מבני הנוער (ברנבלום, קוץ, בוסליק, ואחרים) התחילו להתארגן ללחימה פרטיזנית. תקופה חדשה החלה בחייו של חייצ'וק, מיהודים נרדף היה ליהודי לוחם באויב אכזר. דאגתם של סימון חייצ'וק וקיפר מצוות הפיקוד של הקבוצה היתה רכישת נשק, אם על ידי קניה ואם בהתנפלות על שומרי היערות המזוינים ועל תחנות המשטרה האוקראינית. בתקופה הראשונה פעלו כקבוצה פרטיזנית עצמאית. בשלב מסוים הם שלחו שליחים ליערות צומאן עם יוקל ברנבלום בראש, אל קבוצת הפרטיזנים של זופיובקה ובקשו לקבל עשרות ערכות עור מגפיים שלפי דבריו של ברנבלום הם עשויים להחליף אצל כפריים פולנים ולקבל עבורם רובים שיחולקו חלק כחלק לאנשי קולקי ולאנשי זופיובקה. אלא שפעולת חילופין זו לבסוף לא התממשה.

הקבוצה הקולקאית התאחדה לאחר מכן עם אנשי אוסובה-קליבן, ביניהם יצחק פקאוס, יוסף גורנשטיין, פקאוס רחל ויובל וביחד התחילו לפעול. הם הצליחו לרכוש אקדח בכפר "כולודניצה" ומזוינים באקדח יחיד זה ובמקלות היו יוצאים בלילות לחפש אוכל ונשק.

באחד הלילות השיגו גם רובה. הם דפקו על דלתו של שומר היערות והציגו את עצמם כפרטיזנים רוסיים ודרשו ממנו למסור את רובהו. שיחק מזלם ובאותו לילה הצליחו להוציא בצורה זו שלושה רובים משומרי היערות.

לאחר פעולה זו באה פעולת ההתנפלות על תחנת המשטרה באוסובה. כאן הצליחו להחרים אקדח עם כדורים, בגדי שוטרים, מגפיים, חגורות עור ומעיל צבאי רוסי ארוך. בסיום הפעולה חיסלו גם שוטר אוקראיני משתף פעולה עם הגרמנים ורוצח יהודים.

בנסיגה הוצתו מספר בתי גורן ובתים וכל הכפר עלה בלהבות. הקבוצה המשיכה בהתנפלות על שומרי היערות בכפר נובוסילקי. בית שומרי היערות הוקף ויושביו נצטוו למסור את נשקם. השלל הלילי היה 12 רובים וציוד אחר. הקבוצה חיבלה בקוי טלפון, מחלבות, תחנות קמח, גשרי מעבר ופיזרה עדרי בקר שהיו מיועדים למשלוח לגרמנים. כאשר הגרמנים והמשטרה האוקראינית התחילו לעקוב אחריהם, הם נטשו את המקום וחיפשו קשר עם פרטיזנים סובייטים.

באחד הלילות יצאה יחידה של 8 אנשים מזרחה לסיור ולחפש קשר עם פרטיזנים מאורגנים. בין 8 האנשים היו סימון חייצ'וק, אברהם קיפר, יוסף גורנשטיין, בניש, עגבר, קוץ ישראל ואחרים. כאמור נתקל הסיור בקבוצת זופיובקה באיזור וסוצק והגיעו ביחד לכפר גלושקיבצ'י.

לאחר פציעתו חזר חייצ'וק לפלוגה השלישית והמשיך איתם את המסע בהרי הקרפטים. החטיבה של קובפאק שרפה והשמידה מיתקנים רבים של שדות נפט ובתי זיקוק. פוצצה גשרים, תחנות כח, הורידה רכבות מהפסים וחיבלה במחסנים, מחלבות, תחנות קמח, ואמצעי תעבורה. זמנים קשים היו בקרפוזים. הקרבות נעשו יותר עקובים בדם. קשה להביס חיל מצב מבוצר בעמדות מוכנות מראש. הטיפוס הבלתי פוסק בהרים כשמעליהם טסים המסרשמידטים הגרמניים שהפציעו ללא הרף עייף מאוד את האנשים.

הפיקוד הגרמני החליט לחסל את חטיבת קובפאק ובין צלעות ההרים שחקו במחבואים עם לוחמי החטיבה, לפעמים במרחק עשרות מטרים בלבד. המצב נעשה מסוכן יותר ויותר ובאחד ממשחקי המחבואים עם הגרמנים נשאר סימון חייצ'וק עם יוסף גורנשטיין ועוד שלושה פרטיזנים רוסיים מנותקים מהפלוגה ובלית ברירה החליטו בכוחות עצמם לנוע צפונה, לאיזור רוסיה הלבנה. סימון חייצ'וק חזר עם מספר פרטיזנים לכפר קאנאטופ ומשם — לפלוגה השלישית, איתה המשיך בחורף 1944 את המסע לעבר נהר בוג לפולין. סימון חייצ'וק השתחרר בקייב. עוטר באותות הצטיינות גבוהים. הוזמן יחד עם יוסקה גורנשטיין, על-ידי קולשניקוב למוסקבה, שקיבל את פניהם בחיבוקים ונשיקות. משם נסעו שניהם לאוראל לחפש את האח בוריס, ששירת בצבא האדום. בוריס שוחרר והאחים חייצ'וק עלו לישראל ב-1950. נשוי לפרטיזנית אירקה (מלוצק) ואב לשתי בנות נשואות וסבא לששה נכדים ונכדות, כן ירבו. עיסוקו קבלן בניין באיזור דן. חברת האחים חייצ'וק תרמה בזמנו ביד רחבה לבניית היכל יהדות ווהלין בגבעתיים.

קהילות ווהלין — אנציקלופדיה זוטא

יהודה מרין

הורודוק

פירוש המלה הורודוק — מצודה, ואכן, בכללותה היתה זו עיירת מצודה. אפילו המצבות העתיקות בבית העלמין בנות מאות בשנים וכן חורבות בית הכנסת ובית המדרש שעמדו במשך דורות ושום פורענות, מלחמות ושריפות לא יכלו להם — מעידות על כך. הילכה אגדה בעיירה שהבעש"ט, בטרם התגלותו, ברך את שני בתי-התפילה בברכת "שהחיינו" מה גם שבסמוך לעיירה ב-"גלובוק" נתגלה מייסד השושלת של חסידי סטפאן, שם שימש כחוכר אצל ה"פריץ". סיפור שנפוץ בעיירה והועבר מדור לדור. בקרבת העיירה השתרע שטח גבעות נרחב, בשם "וואַנְנֶה מְגִלִּי" היינו קברי לוחמים, ללא כל סימון. ואין יודעים אם היו אלה קברי לוחמים של טטרים, קוזקים או פולנים, שהורודוק שימשה להם תחנת מעבר במלחמות דמים במשך דורות. קיימת עדות ששם נקברו גם החיילים מצבא נפוליאון שנפלו באלפיהם בעת הנסיגה מרוסיה ב-1812. אלה העדויות הבלתי-כתובות על העיירה היהודית-טיפוסית הורודוק, בה חיו כ-70 משפחות יהודיות. יהודים תמימים וישרים שעמלו קשות כל ימות השבוע כבעלי-מלאכה, חנוונים, רוכלים, לפרנסתם. העיירה התחלקה לשלושה: הכפר בו חיו בעיקר הכפריים האוקראינים, אך גם יהודים ישבו בו; החולות שם התפרסו מספר בתי יהודים והעיירה עצמה, שם התגורר רוב מגיינו ובניינו של הישוב היהודי. בית הכנסת, בית המדרש, בית המרחץ, השו"ב, ששימש גם פוסק הלכות בעיירה. אנשיה הצטיינו בצניעותם, בהכנסת אורחים שפקדו את העיירה לעיתים קרובות: דרשנים, רביים, בעיקר מהחצר הסטפנית וסתם עוברי אורח, סוחרים, עניים. הורודוק התרוקנה מיהודיה, במלחה"ע הראשונה, עת האיזור הפך לזירת קרבות בין רוסיה לבין גרמניה ואוסטריה. היא נכבשה על ידי האוסטרים ועל פי צוו פונו כל היהודים מהאזור לגליציה המערבית. כל המשפחות על מטלטליהן הועברו מי ברגל ומי בעגלה ושוכנו כפליטים בעיירות גליציה: אולקוש, סטופיניץ, ועוד.

עם תום המלחמה, חזרו מרבית יהודי הורודוק למנייבין' החדשה, במרחק 8 ק"מ מהורודוק, שהוקמה בתחילת המאה ה-20, על קו הרכבת החדש קייב-ורשא, ומשכה אליה את היהודים מעיירות וכפרי הסביבה.

רק משפחות ספורות ובראשם ר' נוסיה מרין השתכנו מחדש בהורודוק, שם התחילו לבנות את בתיהם על חורבות הבתים שניטשו ונשרפו. רק חורבות בית הכנסת ובית המדרש נשארו על תילם. כוזר לחורבן קהילה יהודית עתיקת יומין במקום.

התקופה שבין 2 מלחמות העולם היתה מעין תקופת פריחה ושגשוג בעיירה. הקשר עם העיירה מנייבין' שמנתה כבר למעלה מ-3000 תושבים, בעיקר יהודים, היה הדוק. יהודי הורודוק היוו גרעין ומראשוני היהודים במנייבין', אך העיירה הורודוק, כאמור, המשיכה במסורתה המופלאה: עיירה יהודית זעירה ששמרה באדיקות ובמסירות על ייחודה באיזור.

גם מלחמת העולם השנייה, לא פסחה על העיירה. יחידות מובחרות מהצבא הפולני הנסוג התמקמו בעיירה, בה הקימו קו הגנה חדש נגד הגרמנים בין הנהרית סטיר וסטוכוד, בהשען על בצות פוליטיה והיערות העבותים של ווהלין הצפונית. יחידות אלה הופצצו קשות על ידי מטוסים סובייטים לאחר שסרבו לפרוק את נשקם וגרמו להן אבידות בנפש ובציוד. מאות הרוגים ופצועים התגוללו בין בתי השרופים של העיירה, כך מצאתי אותם למחרת, ביום הכיפורים. היהודים ברובם נצלו, אך העיירה כולה נשרפה.

ר' נוסיה מרין הזקן, הצליח להוציא מתוך הבערה 3 ספרי תורה עתיקים. יהודי העיירה עשו את יום הכיפור בכפרפר סמוך להורודוק. תקיעת הנעילה שם בתום יום הדין "בישרה" גם על השואה שפקדה אותם. היהודים ששרדו לאחר הרציחות של הגרמנים ועוזריהם הצטרפו לפרטיזנים ביערות.

לישניפקה

דב לורבר (מאלינקה)

לא ידועה ראשיתו של היישוב היהודי בלישניפקה; בבית הקברות במקום, היו מצבות מלפני מאות בשנים.

היהודים, עיקר פרנסתם: מסחר זעיר, בעלי מלאכה, רוכלי כפרים. היה בית מדרש אחד בעיירה, דיין ושוחט, בית מרחץ-מקווה. בשבתות וחגים היו בני העיירה רובם ככולם נוהרים לבית המדרש. לעיתים היה מזדמן לעיירה אורח נכבד, כמו הרבי מטריסק, סטפן, מה שהיווה מאורע חשוב בעיירה. בתקופת הימים הנוראים, היה השמש מנחם מנדל ז"ל, ששימש גם מלמד, מעיר את יהודי העיירה לעבודת הבורא. לימים הנוראים ולחג הפסח, היו מגיעים יהודים מכפרי הסביבה: קאראסין, גרווה ועוד, לבלות יחד עם יהודי לישניפקה בתפילה, בהזדמנות זו נוצרו היכרויות בין הצעירים לשם שידוכין. וכה עד למלחמת עולם הראשונה. 70 משפחות יהודיות היו אז בסך הכל.

במלחמת העולם הראשונה נכבשה העיירה ע"י האוסטרים שציוו על פינוייה של כל האוכלוסיה היהודית מלישניפקה, הורודוק ועיירות הסביבה למערב גליציה.

בתי היהודים נשרפו אז כמעט כליל וכן בית המדרש. עם גמר המלחמה חזרו לעיירה כ-10 משפחות יהודיות בלבד והחלו לבנות את בתיהם מחדש.

בימי שלטון הפולנים חזרו החיים לאט לאט למסלולם ומצבם הכלכלי של היהודים בעיירה שופר יחסית. לא כן המצב מבחינה תרבותית-קהלית, שלא חזר לקדמותו. בית כנסת, דיין, שוחט, "חדר" וכו'. עם התפתחותה של העיירה הקרובה מנייבין' שהוקמה בתחילת המאה ה-20 ליד קו הרכבת קייב-ורשא שזה מקווב הונח, במרחק 15 ק"מ מלישניפקה, עבר חלק ניכר מבני לישניפקה להתגורר במנייבין' שהיתה בתהליך של התפתחות מהירה מבחינה כלכלית וחברתית. משפחות מעטות בלבד נותרו בלישניפקה, אולם משפחות אלה היו מרובות ילדים והאוכלוסיה היהודית

אברהם שטוקא

אין שאַטן פון נעכטן

צעברומט זיך מיין פידל אויף סטרונעס פון ווינט,
מיין לעבן אין גרויל פון קאַשמאַרן פאַרשפינט.
שוידערליכער נעכטן נאָגט מיין געמיט,
פלאָגט די נשמה מיט אויסראַטונג־שניט.

קלעמט זיך דאָס האַרץ פון באַנדן און וויי,
אַנגסט־רוך וויברירט אין פאַרשטיקטן געשריי.
אַ בייזער ארום איז באַטריבט און פאַרצאָגט,
איז שטיי איך אזוי פאַראומערט, פאַרקלאָגט.

ס'ברומט מיין געבליט אין אָפהילך פון פלאַם:
"ס'האַבן האַרדעס פאַרטיליקט מיין צווייג און מיין שטאַם"
שוידערט מיין פעניקס אין ווילדן געהויל.
נאָך לאָקן די האַרדעס אין פינצטערע טעג
אַזש ס'בלוטן די קנאַספן אויף ראַנדן פון וועג;
צעברומט זיך מיין פידל אויף כוואַליעס פון גרויל.

גדלה. רוב הבנים שרתו בצבא הפולני; כל חמשת בניו של אפרים מאיר הנפח שרתו בצבא הפולני וכן בני משפחת זפרן, לורבר ועוד. רובם ככולם יוצאי צבא, מה שהיווה גורם מכריע בעת התארגנות התנועה הפרטיזנית באזור כשבני לישניפקה עומדים בראש היחידה הפרטיזנית שהתארגנה בראשיתה על טהרת נוער יהודי וקלטה כל יהודי שהצליח להימלט מגיא ההריגה. לימים הונהגה היחידה על ידי כפרי אוקראיני, קומוניסט, בשם ניקולאי קונישצ'וק ("קרוק") שעמד בראש היחידה היהודית בנסיבות הימים ההם.

ברם, עם הצטרפותם של שבויי מלחמה רוסיים, אוקראינים ואחרים ליחידה, נוצרו יחסים מתוחים בין הלוחמים היהודים לבין הלא יהודים, שהאשימו את חבריהם לנשק על אחזקת מחנה משפחה יהודי של נשים וזקנים וילדים בקרבת היחידה הלוחמת, שמכביד לדעתם על פעולות הלוחמה. והם חיפשו דרך כיצד לחסל את מחנה המשפחות ואת הלוחמים היהודים. עם התגלות הקשר, הופרדו הלוחמים היהודים, כ-100 איש, ובראשם מונה כמפקד כותב שורות אלו, שהמשיכו להילחם ביתר שאת, תוך שמירה על מחנה המשפחה שניצל כולו עד לשחרור. בעדותו בגמר המלחמה ציין קרוק שהקמת יחידת הפרטיזנים התאפשרה הודות לבחורים היהודים מלישניפקה, שהצליחו להציל כ-200 יהודים מהסביבה, ביצעו פעולות נועזות נגד האויב הנאצי "לחיים ולמות". רובם של אלה שזכו לצאת מן היערות, מצאו את דרכם לישראל ובחלקם הצטרפו לקרוביהם באר"ב.

נתן לבנה

מותו של פרטיזן

(סיפור)

מוריס נראה ברדתו מכבש המטוס כמרקד. השמים התכולים מעל ובמרחבים הזכירו לו חלום נעורים רחוק: לחרוש ולזרוע ולקצור בשדות ארץ ישראל. חלום שחלם בהקיץ בצוותא עם עוד נערים בעיירה. נדמה לו שהנה עומד החלום להתגשם. לאחר יובל שנים. רעיתו ובתו וחתנו ונכדתו חייכו לראותו מרקד. "ככה ריקדו יהודים בעיירה שלי לפני הכלה" הסביר להם. אחרי כן התברחו וצחקו בקול כשהוא נעצר לעגור על חזהו את פיסת אריג הקטיפה האדומה שהוציא מתוך נרתיק מרופד אף הוא באריג זה, והיא מלאה סרטי אותות גבורה ומדליות, בהם זכה לאחר הנצחון על הגרמנים מטעם אלופים בצבא האדום על מעשי הגבורה שלו כפרטיזן. "תמיד כשיצאתי לאיזשהו מבצע ועשיתי מה שעשיתי, ראיתי לנגד עיני את הורי ואחיותי יחד עם עוד יהודים נורים בתוך בור ואת עצמי — בארץ ישראל, לוחם בעד חרותנו ועצמאותנו, שרק אז לא נהיה עוד כצאן לטבח" התנצל כאילו "ומדליות אלו מזכירות לי את זאת". פניהם של בני ביתו הרצינו. "רוצה לומר" הפסיק חתנו לשרוק "שבלוחמך בנאצים, לחמת כאילו בעד עצמאות ישראל?" ג'ק הנהן מתחת לשפמו האפור: "בדיוק כך, ביל יקירי, ירדת לסוף דעתי!" פיי הגניבה אל בעלה מבט אוהב והערצה ומבט שני אל ביל, כאומרת: "עכשיו אתה יודע מיהו מוריס שלנו?"

מוריס ובני ביתו הגיעו מארצות הברית כעולים חדשים וכאזרחים ישראלים בתוקף חוק השבות על מנת להכות שורש בארצם שלהם, "חלום נעורים הקשור אולי גם בנדר ובשבועה יש אמנם להגשים אפילו באיחור רב" סח כלוחש סוד באזני אשתו, כשכף ידו בידה והיא עונה לו בלחיצה כהסכמה מלאה.

בערב חגגו את בואם בלובי שבמלון יחד עם עוד עולים ותיירים מארצות הברית. אותות הגבורה התנוססו על חזהו ואנשים סבורים היו שהגיע לאיזה כנס של לוחמים בנאצים והתפלאו לשמוע סיפורה של כל מדליה ומדליה ואף הביעו הערצתם ללוחם גיבור שכמותו.

מוריס קבע את יום ההרשמה במשרד הפנים הישראלי כעולים חדשים וכאזרחי ישראל לכל דבר כבר למחרת. "אחרי כן ניסע לבקר ליד הכתל המערבי ומשם — אל הדירות שלנו בבית רב קומות שרכשנו. מסכימים?" איש לא התנגד. מוריס רכש את הדירות במשרדו של קבלן ישראלי בניו-יורק, בהמלצת אנשי השגרירות הישראלית בווישינגטון. הנסיעה אל משרד הפנים היתה מלווה בטקס חגיגי. מוריס הזמין אליו למלון אברך מחסידי חב"ד עם טלית ותפילין על מנת להתפלל תפילת שחרית, שמאז ברח מעיירתו שוב לא נוסה בכך. על תרומה זו של חסידי חב"ד לעולים חדשים קרא בעיתון יהודי דתי המופיע בניו-יורק. האברך עזר לו בהנחת התפילין-של-יד ובכריכת הרצועה על אצבעו בהתלהבות וניכר היה בו שהוא שש מאוד על המצווה שנפלה בחלקו. בעת "המהומה" התחמק ביל מהחדר. אחרי כן שתו לחיים מבקבוק יין כרמל "כשר לפסח" וקינחו בעוגת דבש וצימוקים. לפני עזבם את בית המלון עיטר מוריס את עצמו בכל המדליות שלו, כשהוא מפזר אותן הפעם לכל רוחב החזה. הוא חבש לראשו כיפת קטיפה כחולה רקומה חוטי כסף ומגיני-דוריד קטנים בחוטי זהב. אשתו ובתו לבשו שמלות משי שלושת רבעי עם שרוולים ארוכים ואספו שערות ראשיהן לתוך שביסים שכך היו מהלכות לבקשתו של מוריס מביתם בברלי הילס אל בית הכנסת הרפורמי שלהם. רק ביל לבש חליפת ג'ינס מהוהה, פרע שערות ראשו ובמונית תחב לתוך כיסו של הנהג את הכיפה שמוריס הדביק לו לראשו ושרק מנגינה עליזה בפנים צוחקות. "אבא, עוד יגידו עליך שם שאתה לא יהודי" אמרה רוני מודאגת. נערה קטנה שהעמידה פני גדולה.

במשרד הפנים קיבל את פניהם במאור פנים יהודי עבדקן, שפיאותיו מופשלות לו מאחורי אזניו. חכליל לחיים וכרסתן. הוא הזמין את כולם לשבת ליד שולחנו, מולו, ואף טרח בעצמו להוסיף עוד כסאות. הביע במלים חמות ונרגשות את שביעות רצונו הוא ושביעות רצונו של שר הפנים אותו יש לו הכבוד לייצג, על שמשפחה יהודית כשרה, שלושה דורות, כן ירבו, החליטה לעזוב את סיר הבשר בארץ הזהב אמריקה וכבנים נאמנים לעם ישראל לשוב לגבולם, לקיים מה שנאמר לרחל אמנו ע'ה מפי הגבורה, ואף הקדימה לתקוע בה יתד. בהכנסם להם כאן דירות מגורים לפי הכלל **help yourself** ואינם נזקקים לשום עזרה ממשלתית ולא מהסוכנות היהודית, שלא כמו עולים אחרים, שמגיעים כביכול בחוסר כל "ומלאים מיד טענות ותביעות כרימון".

כשהוא מתרווח ומתנדנד-מסתובב בכורסתו הגבוהה וכמי שעתותיו בידו החל, בשובה ובנחת, לעיין במיסמכים הרבים שהושמו לפניו על השולחן, כשהוא ממין תעודות גברים לחוד לימינו ושל נשים לשמאלו. מהן נודע לו ש"משה בן לאה וקהת פישלזון, המכונה גם מוריס, נולד בעיירה... במדינת פולין, ווהלין, בשנת... וכו'. הכל כשר וישר, יהודי נאה ויאה, נהנה מחוק השבות בלי עוררין". מוריס התרגש מאוד למשמע הדברים ומיצג שר הפנים יכול אף להבחין בדמעה המצנצת בעינו. "ביל" — המשיך ממלא מקום השר לקרוא בניירות שבתיק השני "ששמו היהודי איציק בן גרטרוד שהיא גיטל וסס, היינו שמואל שמולוויץ' מארץ פולין וכו' — אף הוא יהודי לכל הדעות". גם ביל נהנה למעשה מהמחמאה שהיהודי העבדקן השמיע על היותו הוא, ביל, "יהודי כשר" וכמעט החל שוב לשרוק את המנגינה העליזה שלו, שנדבקה אליו משום מה מאז ירד מהמטוס.

מייצג השר שלף עכשיו מהתיק שלשמאלו את הניירות של פיי, ש"שמה לאחר גיור כדת וכדין" שרה פישלזון, ככתוב לעיל על ידי רב העדה הרפורמית בבית כנסת... שבלוס אנג'לס... גרי גרין, ושם הוריה" — וכאן באים שמות גויים. העבדקן מולל בעצבנות פיאותיו המסולסלות שהגידו מאחורי אזניו על זקן לחיו.

"לצער" אמר אחרי היסוס "אין גיור זה תופס במדינת ישראל" מצמץ בעינו והניע בראשו כמשתתף בצערם. האשה והבת והנכדה חייבות בגיור מחדש לפי ההלכה, שלפי ההלכה לאו יהודיות הן ואילו חוק השבות גזור ליהודים בלבד". הוא יפנה אותן, אם רצונן בכך, לאנשים יראי שמים שידעו להדריך וללמדן עיקרי הדת היהודית, אך אין זה כמובן עניין מהיום למחר, "ועד אז יוכלו לשהות כאן כתיירות".

מוריס ופיי ישבו המומים, הם לא האמינו למשמע אזנס. בעיני רוני הקטנה נקוו דמעות, שכחה שהיא "כבר גדולה" ופרצה בבכי עצור. אמה חיבקה אותה להרגיעה. ביל משך את הילדה אליו, הושיבה על ברכיו ושרק באזניה את מנגינתו העליזה. מרי אשתו ציחקה צחוק מריה, הפריחה nonsense לעגני הישר אל פני העבדקן ממולה ורמזה לביל אל עבר הדלת. ביל קם כשהוא אוחז ביד הילדה ובאמירת שלום רפה הלכו אחרי מרי. "נחכה לכם בצהרים במלון" אמר ל"זקנים" כשכבר היו מעבר לסף.

מוריס מישש בעצבנות את המדליות על חזהו, העדות החיות על היותו לא סתם יהודי, כי אם גם גבור יהודי, נוקם נקמת דם עמו השפוך. במשך שנים התהלך משום מה בהרגשה שהן ניתנו לו מטעם מדינת ישראל העצמאית שהיתה לנגד עיניו תמיד, ולא מהרוסים. אחר התאושש. כף ידו הגדולה צנחה בחבטה קלה על השולחן:

"אתה טועה, רבי!" אמר ברוגזה. "אשתי יהודיה יותר מכל היהודיות שפגשתי בכל ימי חיי. במשך כל השנים לאחר שנתגיירה לא החסירה אף פעם להדליק ולברך על גרות של שבת וחג וזנהרת מלערבב בשר בחלב בניגוד לכל חברותיה היהודיות הכשרות. בלשון הקודש היא מדברת וכותבת וקוראה בשטף ולא פעם אף מסבירה לי פירושן של מלים קשות בתפילות. וכך גם הבת. אתה טועה, רבי!"

העבדקן התרווח בכורסתו, פניו התחייכו בטוב לב וקולו היה רך ונעים: "אמנם, יש לי, בעזרת השם, סמיכות רבנות ואני רב, אך חלילה לי לעשות את התורה קרדום לחפור בו. עם כל רצוני הטוב אין אני יכול לעבור על חוק גיור לפי ההלכה במדינת ישראל. אצלכם שם משיא רב רפורמי ביחד עם כומר זוגות מעורבים. משל למה הדבר דומה? ליהודי וגוי האוכלים בשר חזיר, אלא שהיהודי אוכל מהצד "הכשר" של החזיר... נישואים אצל יהודים תופסים רק אם הם נערכים כדת משה וישראל ובין גבר ואשה יהודים. נעזור לכם, כפי שהבטחתי, לעבור הכל על הצד היותר טוב, אם כי זה דורש זמן".

פיי נטתה להסכים אך מוריס דפק שוב על השולחן:
 "בשום אופן, לא! אשתי יהודיה זה עשרות בשנים והבת והנכדה נולדו יהודיות ואם נגזר עלי לנהל מאבק, איאבק! עד לבג"צ שלך, עד לראש הממשלה ולנשיא המדינה שלך. אל תשכח רבי שאני יכולתי גם להמן הרשע!"
 העבדקן פרש ידיו לצדדים כמי שהדין עמו ואין מה לעשות. מוריס אסף את כל הניירות ושם אותם בתיקו: "בקרב נתראה, רבי!"

כשיצאו מהמשרד החליט מוריס לא לשנות מסדר יומם. עצר מונית ונסעו אל הכותל. הם תמהו לראות שם המוני אדם. רובם בשחורים. "הילולא לזכרו של רבי זצוק"ל" הסביר לו אברך צעיר גבה-קומה, חבוש מגבעת שחורה והילוכו כמדדה על רגל אחת בריצה. אך היו שם גם הרבה חילונים וצעירים במכנסי ג'ינס. רבים מאלה האחרונים נדחקו אל הכותל, כתבו פתקים ותחבו אותם אל בין האבנים. למוריס ולפיי היה הרבה מה לכתוב. "השופט כל הארץ לא יעשה משפט" נזכר מוריס בגירסא דינקותא שלו, וכך אמנם סיים את מכתבו הארוך לאלוהים שהטמינו באיזה חריץ שבכותל. פיי ניגבה בפתקתה אשר כתבה בעברית "לאדון עולם אשר מלך" דמעותיה, לפני ששמה אותו גם היא בין האבנים. תרומתה הצנועה לכוס הדמעות של עמה, העם היהודי, הניצבת שם למעלה לפני כס הכבוד, תוך הרהור שבתמיהה על שהכוס עדיין לא מלאה. שיר בשם "כוס הדמעות" מאת משורר יהודי אחד, שמעון ש. פרוג, שחי ברוסיה הצארית ואשר הרב שלהם בבית הכנסת קרא לפנייהם פעם בעת תפילות שבת, השאיר עליה רושם בל יימחה. גם אז תרמה מדמעותיה לכוס ההיא, ועוד הרבה מהמתפללות עשו זאת.

הם סעדו בקרבת מקום. צלצלו משם אל מרי וביל במלון והודיעו להם שעוד יצאו לטיול ברחובות ירושלים ואחרי-כן יסעו לראות את הדירות שלהם, שבחצין הן אפילו כבר מרוהטות. היו אלה שתי דירות פנטהאוז מרווחות בבית רב-קומות בשכונת יוקרה בירושלים. השמש כבר עמדה לשקוע. הם פתחו חלונות ודלתות ורוח בין-ערביים החלה מגשבת מכל העברים וציננה את החום שעמד בדירה על היותה סגורה. כיפות כנסיות עם צלבים נראו במרחב. דומה שגם המסגד שעל הר הבית ובנינים גבוהים אחרים נשקפים אל חלונותיהם. על הקיר בחדר המגורים היה תלוי שעון עתיק תוצרת שוויצריה עם מטוטלת שרקועה בה דמות דיוקנה של המלכה אליזבת מעוטרת זהב ויהלומים לראשה, בצוארון תחרה לצוארה, וחרוזי פנינים שירדו על חזה לפי אופנת הימים ההם. ומשקלות שרשרת כבדים, היורדים עד מתחת לאדן החלון. היה זה שעון שהתגלגל פעם בארמון מלכי אנגליה ומוריס רכש אותו במכירה פומבית בהון עתק, שחובב עתיקות היה. מוריס הפעיל אותו והתישב מולו בכורסת הקטיפה הירוקה. גם לזכותה של זו נרשמה מגילת יוחסין מלכותית. השעון הצטלצל כהד תופים בעת קרב. פיי סובבה בחדרים ובחדרי השירותים, ניסתה את הברזים והתעכבה הרבה ליד ארונות המטבח "נוסח אמריקה". היא הודיעה למוריס שעוד מעט היא עולה גם למעלה לראות "מה הולך שם".

מוריס הרגיש איזו לאות נעימה בתוך הכורסה הנוחה מול הנוף המרהיב הנשקף אליו בחלונות

הפתוחים לרווחה. היתה לו איזו תחושה שהוא "בא אל המנוחה ואל הנחלה", אך משנזכר ביהודי העבדקן במשרד הפנים פגה מיד הנינוחות כשכעס רב עולה בו ומציפו, ככעס בו ירה פעם בתת-מקלע בחיילים גרמנים שכמעט חדרו למחנה הפרטיזנקה ביער. מבעד למתק שפתיו של האיש ההוא במשרד, המרוח בנופת-צופים, הרהר, מבצבץ איזה רוע-לב. קנאות דתית היתה תמיד אגוז קשה לפיצוח. מנסיונו הוא יודע שוויכוח עם חרדים בענייני דת הוא ברכה לבטלה. אך הוא לא יודע, הרבי הזה, שגם הוא, מוריס, אינו סתם קוטל קנים וכי גבר לא פעם על אויבים מסוכנים בהרבה. בכלל הוא חושד באנשים המתיימרים להשתלט על הזולת בחיוך אבהי, כביכול. בערמה. לאחר עשרות שנים שפיי שלו היא יהודיה יותר מיהודיה, ובתו ונכדתו שנולדו יהודיות, לחייבן בגיור מחדש! הרי זה עלבון צורב בשבילו! והבת בוודאי שלא תסכים לכך, ביחוד כשביל חתנו יעמוד לצדה ויעודדה. המוצא היחיד — נקיטת עמדת קרב תקיפה!

דמדומי בין הערביים מכהים את צלליות הנוף בחלון ואת השעון על הקיר וגם אור קלוש זה נסוג במהירות מפני הערב היורד. הוא מרגיש בעייפות מצטברת עוד מתמול-שלשום ומאירועי היום. אלמלא דברי היהודי ההוא המנקרים בראשו היה בוודאי מנמנם לו עכשיו בכורסתו המלכותית ואף נרדם להנאתו. לומר על אשתו ואל בתו ועל נכדתו שהן לא יהודיות!... ומול עיניו משתרעים כל היערות והביצות בוהלין וברוסיה הלבנה, בהם פעל, יחד עם עוד יהודים ולא יהודים נגד האויב האכזר. כבן ארבע-עשרה היה כשהפרטיזנים הסכימו לצרפו אליהם הודות למקלע עם הכדורים שהצליח לסחוב מגרמני רדום, לאחר שיצא ממחבואו ולברוח אתם היערה, לאחר שתם הרג היהודים והאוקראינים הסתלקו עם שללם מהעמדות.

בפרטיזנקה לקחו ממנו את הכלי ואותו הכניסו ל"מחנה המשפחות", "עד שיגדל קצת". לימים הוטלה עליו "עבודה מועילה ומעניינת" יחד עם עוד שני נערים יהודים: הפקת חומר נפץ מפגזים כבדים שהצבא האדום השאיר במנוסתו מפני הצבא והמפציצים והטנקים הגרמניים. קציני צבא עוד הספיקו להחביאם בבורות ביערות, שלא יפלו בידי האויב. אחד מהם, דומה, יהודי, שנמלט מהשבי הגרמני ועכשיו הוא בין המפקדים בפרטיזנקה, זכר את מקומות המחבוא, והפגזים מוצאים משם אחד אחד — מקור לחומר נפץ יקר לפוצץ בו גשרים ורכבות. אך סכנת נפשות כרוכה בעבודה זו. ראש הפגז שיש להסירו בפטיש ובאיזמל כבר חלוד. וכן הטבעות שבפנים. ו"החומר" עצמו הוא מקשה יצוקה אחת וצריך להמיסה בחבית מים רותחים ואז יוצקים לבני חבלה... ומוריס רואה את עצמו יוצק לבני-חבלה. ואת יוסקה ויענקלה חבריו עובדים במרחק-מה ממנו על "ראש". ופתאום — קול רעם אדיר ואש מתלקחת האוחזת בעצים שבקרבתם והוא מועף בכוח אל בין ענפי עץ האלון לידו, משם הוא רואה את יוסקה ואת יענקלה שכובים על האדמה כשבני מעיהם נשפכו החוצה ועוד הספיקו לקרוא "שמע ישראל". יענקלה שסוע לרוחב ויוסקה לאורך. ביחד — שתי וערב שכזה... אחר הוא רואה את עצמו מתמרד בתוך "המחנה האזרחי" לשם הוחזר לעבודות נקיון: "אני... לא יהודי אני?... את ש... שלי שם לא רצחו בכזו השוק? אני מפחד?...". והוא הוחזר ל"סדנא". אחרי כן הועלה לדרגת פרטיון והוכיח שם לכולם במה כוחו גדול. ופעם נשלח בעצמו למקש רכבת צבא גרמני "ושזה יתפוצץ בדיוק בבטן הרכבת" קראו אחריו. והנה היהודי העבדקן מופיע פתאום ואומר לו "לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך!" אך הוא, מוריס, אוטם אזניו משמוע...

האפלולית בחדר גברה. פיי עלתה כנראה ל"בית" אך עליו גוברת התנומה. דומה שהבונקר החשוך של אז, עם הביצות, עולים ובאים והריהו נבלע אל תוכם... צלצולי השעון על הקיר הגיעו לאזניו כרירות... האם הגרמנים ברכבת גילו אותו? הוא מבקש מהיהודי העבדקן להסתלק. הוא חייב לפוצץ את הרכבת. עכשיו אסור לו להירדם. למקש מהר את המסילה, יש לו עוד שני רימונים בתיק ליד העץ. הוא זוחל וממהר להגיע לשם. הנה הם בידיו. הוא קורע בכוח את הנצרה של

ספרים חדשים

דב לוין

חורבן יהדות ווהלין

שמואל ספקטור, שואת יהודי ווהלין 1941-1944. ערך והביא לדפוס: רפאל יוליוס. יד ושם רשות הזיכרון לשואה ולגבורה, הפדרציה של יהודי ווהלין. ירושלים תשמ"ו. 317 עמודים (*).

חבל ווהלין שבצפון-מערב אוקראינה היה מאוכלס ביהודים לפחות מאז המאה ה-13. במחצית המאה ה-16 כבר התגוררו בחבל ארץ זה כ-3000 יהודים בשלוש-עשרה קהילות וביניהן: אוסטרוג, וולאדימיר-ווהלינסק, לוצק וקרמניץ. לגידול המתמיד במספר האוכלוסייה והקהילות היהודיות האלה נלוותה פריחה במישור הרוחני-תרבותי ובעולם היהודי יצא שמם של כמה מהרבנים המקומיים ובהם: ר' מרדכי בן אברהם יפה (בעל ה"לבושים"), ר' ישעיה בן אברהם הלוי הורוביץ (של"ה), ר' שמואל אליעזר בן יהודה הלוי אידלס (מהרש"א), ר' יום-טוב ליפמאן הלר (בעל "תוספות יום-טוב"). לאחר התלאות הנוראות שפקדו את יהודי ווהלין מחמת מרידות הקוזאקים (גזירות ת"ח ות"ט) וההיידאמאקים, השתקמו הקהילות באיטיות ולימים הפכה ווהלין יחד עם פולסיה השכנה, למוקד של תנועת החסידות המתפתחת, ולמרכז פעילותו של ר' דב-בר ממזריץ'. בתקופת ההשכלה נודעה זיטומיר שבמזרח ווהלין כמרכז תרבותי חשוב ליהדות רוסיה כולה. בסוף המאה ה-18 הגיע מספרם הכולל של יהודי ווהלין לכ-400,000 (13.2% מכלל האוכלוסייה). רובם הגדול התגורר באזורים אשר לראשונה נכללו במדינת פולין לאחר מלחמת-העולם הראשונה. בין שתי מלחמות-העולם, בהיותם חלק מיהדות פולין, בלטו יהודי ווהלין בהווייתם הלאומית התוססת, במערכת המפוארת של החינוך העברי ובפעילות הציונית הנלהבת של חברי המפלגות ותנועות הנוער מכל הגוונים הפוליטיים. רבים מהם עלו לארץ-ישראל והתערו ביישוב העברי ובעיקר — בקרב מעמד העובדים.

בשואה הגדולה שפקדה את יהודי אירופה במלחמת-העולם השנייה הוכרע ונחרב גם הקיבוץ היהודי של ווהלין. תיאור שיטתי של תהליך החורבן וכן תיאור גורלם של השרידים המועטים האלה מובאים בספר הנ"ל, פרי מחקר ממושך של אחד מיוצאי ווהלין, אשר מצא מקלט בעת המלחמה בתוככי בריה"מ ולימים עלה לארץ.

אחד מהם, של השני. זורק על האויב. הוא שומע קול נפץ אדיר. הרכבת עפה באויר, אך משהו, כמו רסיס קטן נתקע לו פתאום בלב. וכואב. וכואב מאוד...

פיי ירדה חיש במדרגות והדליקה את האור. מוריס שכב שרוע על הרצפה ובידיו שתי משקלות השעון שנפל על ראשו וגלגליו ושברי זכוכית פזורים לידו. היא ניסתה להנשימו, לעסות את ליבו. אחר מיהרה אל שכן בקומה תחתם להזעיק עזרה. לצלצל למלון. לרופא לא נשאר אלא לסגור למוריס את שמורות עיניו. פיי התישבה לידו בכורסה המלכותית ומררה בבכי.

* אנו מביאים בזה קיצור מסתו של פרופ' דב לוין על הספר לרגל זכייתו בפרס יעקב בוכמן; סקירה על הספר עם צאתו לאור — ראה בילקוט 41.

ללא ספק היו לנגד עיני המחבר מחקרים קודמים על חבלי ארץ שכנים, שאוכלוסייתם היהודית זכתה לגורל דומה. לרשותו הועמדה כמות גדולה יחסית של חומר-ראיות מגוון, שהצטבר במרוצת השנים, אם כי רמת אמינותו אינה אחידה. בחומר זה כלולים 45 "ספרי יזכור" המתייחסים לרוב רובה של האוכלוסייה היהודית בוהלין שבגבולות פולין, שמנתה בתחילת מלחמת-העולם השנייה רבע מיליון נפשות; בארכיון "יד ושם" מצא המחבר עדויותיהם של 375 יהודי ווהלין (כ-10% מן השרידים!) ו-15 לא-יהודים. חשיבות לא מעטה נודעת גם לספרות הזכרונות של מפקדי יחידות פרטיזניות שפעלו בוהלין וכמו-כן לספרות ההיסטורית הכללית על-אודות (מה שהסובייטים כינו) "מלחמת-המולדת הגדולה" בשנים 1941-1945. חומר ארכיוני גרמני שימש בין מקורות המחבר. עיקרו הדוחו"ת של "עוצבות המבצע" שפעלו בוהלין להכחדתם השיטתית של היהודים וכן עיתונות, הוראות וצורים בשפות הגרמנית והאוקראינית ועוד תעודות ופרסומים המפורטים בסוף הספר וכן ראיונות אישיים של המחבר.

מכל אלה השכיל המחבר להפיק תועלת מירבית לביסוס מחקרו ולהצגת הממצאים בצורה שיטתית ומשכנעת. בעיקר הכוונה לשימוש בכלים סטטיסטיים. תוצאה מוחשית של ממצאים אלו הן הטבלאות בגוף הספר ובסופו (בנספחים). מספר נושאים שהספר מטפל בהם, בעיקר במישור הצבאי, הומחשו בצורה ברורה מאוד באמצעות ארבע המפות שבו.

שני הפרקים הראשונים של הספר כוללים מבוא ונתוני רקע על יהדות ווהלין תחת השלטון הפולני בין שתי מלחמות-העולם, ובעיקר בתקופה הקצרה שבין ה-23 בספטמבר 1939 עד אמצע יולי 1941 — תחת השלטון הסובייטי, כאשר חבל ווהלין סופח לבריה"מ ונכלל ברפובליקה הסובייטית האוקראינית. בוהלין, כמו גם בשטחים אחרים במזרח-אירופה שעברו תהליך דומה, היו לתקופה זו השלכות חשובות מאוד לגורל היהודים המקומיים תחת הכיבוש הנאצי — בעיקר בשל התחדדות היחסים עם האוכלוסייה הלא-יהודית. אך שלא כבאזורים המסופחים האחרים — כמו למשל מזרח-גליציה — יהודי ווהלין סבלו פחות מיחס השלטונות הסובייטיים אליהם בכל הנוגע למאסרים והגליות לסיביר. מחבר הספר חישב ומצא שמתוך ארבעים ושבעה יישובים בוהלין, ובהם שבעת היישובים הגדולים (רובנה, לוצק, קובל, לודמיר, אוסטראה, דובנה וקרמניץ) הוגלו בסך-הכל כ-500 יהודים. מספר נמוך זה — 0.2% מכלל היהודים (ולא 2.0% כפי שמובא בטעות בספר) — מעיד על כך שמצב היהודים בוהלין תחת השלטון הסובייטי היה נוח יחסית. הספר מסביר זאת בכך שבגלל היעדר קיטוב סוציאלי לא התפתחו כנראה יחסי איבה בין כלל היהודים לבין הקומוניסטים היהודיים ש"מוצאם היה מן המעמד הבינוני".

המחבר ערך חישובים מאלפים מאוד כדי להגיע לאומדנה סבירה של מספר היהודים שהצליחו להימלט מווהלין אל פְּנים בריה"מ בימי הפלישה הנאצית לאזור זה, מסוף חודש יוני ועד אמצע חודש יולי 1941. מתוך טבלה 6, שנושאה הוא הפינוי והבריחה, מסתבר בעליל ששיעור היהודים שהצליחו להתפנות (בעיקר בעזרת השלטונות) או לברוח (בעיקר ביזמה עצמית) ממזרח-ווהלין הסמוכה לגבול הסובייטי הישן, גדול בהרבה משיעור היהודים שהתפנו מיישובים שבמערב-ווהלין. ממפה 1 ומטבלה 6 ניתן ללמוד שמהעיר לוצק, אשר נכבשה על-ידי הנאצים כבר ב-25 ביוני 1941 — נמלטו 1.5% מכלל התושבים היהודים, ואילו מהעיר רוקיטנה, אשר נכבשה ב-15 ביולי — נמלטו 25% (!). מתוך רבע מיליון היהודים (כולל פליטים ממערב-פולין) שהיו בוהלין ערב מבצע "ברבארוסה" — נמלטו לפי הספר 12,000-13,000 יהודים, או כ-5% (בדומה לשיעור הנמלטים מאזורים אחרים שבמזרח-אירופה).

לב לבו של הספר הם שני הפרקים ג' ו-ד'. מובא בהם תיאור שיטתי ותמציתי של תלאותיהם והתמודדותם הנואשת של יהודי ווהלין בתקופה האיומה של הכיבוש הנאצי, עד סופם המר. תקופה זו, שבה מגולמת להלכה ולמעשה השואה המאסיבית על כל צדדיה, נמשכה כ-15 חודש והמחבר

מחלק אותה לשני שלבים: (א) מתחילת הכיבוש ביולי 1941 ועד להקמת הגיטאות בסוף אותה שנה; (ב) מהקמת הגיטאות ועד לחיסולם המוחלט באוקטובר 1942.

כבר בשלב הראשון סבלה האוכלוסייה היהודית סבל רב כתוצאה מצווים, גזרות, היטלים, התעללויות והגבלות שונות ומשונות. היהודים נפגעו קשות בנפש וברכוש גם מפְּרָעוֹת ("פוגרומים") שבוצעו בעיקר על-ידי אוקראינים מקומיים, ומרציחות שיטתיות ומתוכננות שבוצעו בעיקר על-ידי כוחות גרמניים שונים. הרציחות הללו, של כ־15,000 (6%) מיהודי ווהלין, נערכו כשהאזור היה נתון תחת שלטון צבאי. בחודשים ספטמבר-אוקטובר 1941, כשהאזור עבר לשליטת הממשל האזורי, נערך גל נוסף של רציחות שיטתיות והמוניות שכונו על-ידי הגרמנים בשם "אקציות". (מינוח זה השתרש למרבה הצער גם בהיסטוריוגרפיה היהודית של השואה!). המחבר חישב ומצא כי בגל רציחות זה ניספו כ־30,000 יהודים (למעלה ממחציתם בעיר רובנה). יחד עם גל הרציחות הראשון והפרעות נטבחו אפוא בשלב הראשון קרוב לחמישית מיהודי ווהלין.

השלב השני של שואת יהודי ווהלין ארך כשמונה חודשים, כאשר רובם המכריע היה כבר כלוא בגיטאות מסוגים שונים, עם או בלי גדרות. על כל אחד מסוגים אלה מובאים בספר פרטים רבים ומעניינים. חיי היום-יום תחת האיום המתמיד על חייהם; מצוקת הדיור (מומחשת בפרק ד') בעזרת טבלה המקיפה 24 גיטאות). בצורה דומה מובאים נתונים מ־6 גיטאות על גודלה של מנת הלחם, שנעה בין 100 ל־130 גרם לנפש, ועוד. חלק גדול יחסית של הפרק מוקדש למינהל הפנימי בגיטאות, דהיינו היודנראטים והמשטרה היהודית. לצורך זה סקר המחבר חומר ראיות על 281 חברי יודנראטים ב־52 ישובים, והוא מביא בפירוט רב ממצאים עובדיתיים על גילם, מוצאם, השכלתם וטיב פעילותם הציבורית מלפני המלחמה וכו'. הוא מנסה לברר, האם היה קשר בין הנהגת הקהילה המקומית עד 1939 ובין היודנראט והאם היתה רציפות או המשכיות מבחינה אישית ביניהם. בהסתמכו על הפרטים הללו, מנסה המחבר, בדומה למחקרים קודמים, להעריך — ולו גם חלקית — את טיב תפקודם הציבורי בתקופה הקריטית של השואה. לשם כך נבחנו הערכותיהם של ניצולים יהודיים מווהלין לגבי 45 יודנראטים שפעלו במקומות יישוביהם תחת הכיבוש הנאצי. ואלה הם הממצאים: לגבי 2/3 מהם ההערכה היא חיובית; לגבי 1/5 מהם — הערכה היא שלילית ואילו לגבי הנותרים הדיעות חלוקות. לכאורה, הדברים נראים ברורים ומתקבלים על הדעת. אך נשאלת השאלה, האם הערכותיהם של קומץ הניצולים מבטאות את דעתם של מאות האלפים שניספו, או שלכל היותר זוהי דעתם של הניצולים בזמן מוגדר אחרי השואה. מן הראוי לצטט משפט המובא באותו פרק בעניין דומה: "...כאן המקום להבהיר שמספרים אינם יכולים לבטא את המציאות". כך או אחרת, אין ספק שנושא זה הוא מהשנויים ביותר במחלוקת בתולדות השואה והוויכוח הלוהט שמתנהל סביבו זה עשרות שנים, ספק אם יוכרע אי-פעם.

מבחינה כרונולוגית ועניינית, מסתיים הפרק על הגיטאות בחיסולם הפיסי של 150,000 היהודים שהיו כלואים בהם. רובם ככולם נרצחו במחצית השנייה של שנת 1942 ביריות על פי בורות שהוכנו קודם לכן. גורל דומה פקד במשך שנת 1943 את המעטים שהושארו זמנית בחיים, בשל היותם בעלי מקצוע נדרשים. בכך למעשה בא הקץ על היישוב היהודי הוותיק בווהלין. עם זאת, היו עדיין בחיים אלפים אחדים של יהודים, צעירים בעיקר, שהצליחו למצוא מקלט במקומות שונים או להיספח ליחידות הפרטיזניות שפעלו בווהלין או באזורים סמוכים.

פרטים רבים על קורותיהם וגורלם של אלה מובאים בפרקים ז' ו-ח'. בתחילת הדברים מובא מידע חשוב ומרכזי על שלוש התנועות הפרטיזניות שפעלו באזור ווהלין ויחסם ליהודים. המחבר אומד את מספר היהודים במסגרת התנועה הפרטיזנית הפולנית במאתיים או שלוש מאות לכל היותר, רובם ככולם "חוטבי עצים ושואבי מים". הנטיות האנטישמיות שרווחו בקרב הפרטיזנים הפולנים, באו לעתים לידי ביטוי חריף מאוד — עד כדי שדירת יהודים ואף רציחתם. אנשי התנועה הפרטיזנית

האוקראינית, היא הזרוע הצבאית של התנועה הלאומנית האוקראינית, עינו את היהודים אף יותר מכך. לדעת המחבר, הם התייחסו אל היהודים כאל אויבם הראשון במעלה. מכל מקום, אנשי תנועה זו היו מסוכנים ביותר לכל יהודי שנתקל בהם. אמנם, לעתים היו ביחידותיהם יהודים בעלי מקצוע נדרש כגון: רופאים, אחיות, תפרים, סנדלרים, חייטים וכדומה, אך במשך הזמן גם אלה נרצחו. המסגרת הפרטיזנית היחידה שקלטה מספר רב יחסי של לוחמים יהודים היתה — כמו באזורים האחרים במזרח-אירופה — התנועה הפרטיזנית הסובייטית. בנוסף לחומר תיאורי רב בנושא זה מובאת בספר טבלה 13 ובה פירוט מספרי של יהודי ווהלין ב-12 יחידות פרטיזניות סובייטיות, לפי אומדן המחבר היו בין 1,700 ל-1,900 יהודים, שהם 14% בערך מכלל הפרטיזנים הסובייטים בוהלין, כלומר ב-4% יותר משיעורם באוכלוסייה המקומית לפני המלחמה. השוואת נתון זה לנתונים מקבילים באזורים סמוכים עשויה ודאי להראות את מידת ייחודם של יהודי ווהלין גם בנושא זה. בצד היחידות הלוחמות התקיימו בוהלין כתריסר מחנות אורחיים (בעגה הפרטיזנית: "מחנות משפחתיים"). מספרם המשוער של יהודים שמצאו מקלט במחנות אלה הוא כ-2,500, שמהם שרדו עד לאחר המלחמה כ-1,500.

לא פחות מרשימות העובדות המובאות בספר זה על התמודדותם הפעילה של יהודי ווהלין בעת חיסול הגיטאות. מחמת העובדה שהסימנים על החיסול הצפוי באו בדרך-כלל ברגע האחרון, היתה התגובה של היהודים לרוב חפוזה ומאולתרת. על אף זאת רשמו יהודי ווהלין דף נכבד מאוד בנושא המרי או המרד ההמוני. בפרק ה' מובא תיאור מפורט של מרידות שפרצו בטוצ'ין, מיוז'ן, קרמניץ, לוצק ובמקומות נוספים. אמנם על כך נכתב כבר לא מעט אך מעיון בפרק זה עולה הרושם, שהפרטים כאן מלאים ומעודכנים יותר. מה שחשוב לא פחות — שהאירועים האלה מובאים במרוכז ובשיטתיות המאפשרת לראות את הדברים בשלמותם ואולי גם כתופעה המייחדת את יהדות ווהלין. בדומה לכך, ניתן גם לראות את הבריחות ההמוניות (שהיו לעיתים תופעות לוואי למרידות) של יהודים לפני החיסול או במהלכו. גם בנושא זה טרח המחבר ללקט נתונים ולרכוס בטבלה 11, שעניינה בריחות המוניות. על-סמך נתונים אלה ואחרים הוא אומד את המסר הכולל של היהודים שניסו בצורות שונות להתחמק מן החיסול ב-42,500, כלומר רבע מכלל האוכלוסייה היהודית בוהלין באותו זמן! דא עקא, שרצון החיים וההישרדות של יהודי ווהלין, שתורגם למעשה, לא הביא בסופו-של-דבר להצלה המקווה. כראיה לכך העובדות המובאות בספר בפרשת המרד בטוצ'ין:

עם הינתן האות פתחו 3,000 יהודי הגיטו במנוסה. כשני שליש מהם הצליחו להתחמק משומריהם, אך תוך שלושה ימים נתפסו חציים במצודים וביום הרביעי לאחר החיסול חזרו 300 נשים, בעיקר אמהות לילדים קטנים, כי לא יכלו לעמוד בתנאים הקשים ביער. מתוך 700 שנותרו ביערות זכו רק עשרים וכמה להגיע לשחרור.

עד כמה פרשת טוצ'ין עשויה לייצג את כלל ציבור "הבורחים ומהתחבאים", ניתן ללמוד בפרק ט' מתוך טבלה 15, המפרטת את מספרי היהודים הניצולים (על-ידי הצבא האדום במחצית הראשונה של שנת 1944): מתוך 60 יישובים בוהלין. המחבר אומד את מספרם בסך הכל ב-3,500, שהם 9% מציבור הבורחים והמתחבאים וכ-1.5% מכלל יהודי ווהלין ערב השואה, אך אומדנה זו אינה מבחינה בין בורחים ולוחמים.

למעשה זהו גם הפרק המסכם. אין שום התייחסות ל-12,000 או 13,000 יהודי ווהלין שנמלטו בתחילת המלחמה לאזורים הפנימיים של ברית-המועצות, שאף הם פליטי שואה וחלק אינטגרלי של יהדות ווהלין! יש לקוות שהמחבר, הממשיך לעסוק בחקר יהדות ווהלין וקהילותיה, ייתן את דעתו גם על נושא זה, אם במהדורה חדשה של ספר זה ואם בפרסום אחר.

על אף השגה זו ואחרות, אין ספק שספר זה הוא הריכוז העובדתי המקיף והשיטתי ביותר

שפורסם עד כה על קורותיהם של יהודי ווהלין במלחה"ע השנייה. יתירה מזו, הואיל וחלק ניכר מהספר משלים גם מהבחינה הרגיונאלית את שורת המחקרים שנערכו בנושא זה במסגרת המכון ליהדות זמננו על ליטא, לאטביה, אסטוניה, גיטו וארשה, מערב פולין, סלובאקיה, ביילורוסיה. כתוצאה מעבודות אלה, וכן גם באמצעות מחקר השוואתי, ניתן יהיה במשך הזמן לקבל תמונה מקיפה, מדויקת ומובנת יותר על ההתנגדות היהודית הפעילה לנאצים בכל אזורי מזרח-אירופה.

דיאדיא מישא (משה גילדנמן), מוטלה. עברית — נתן ליבנה. ההוצאה לאור / משרד הבטחון 176 עמ' בכריכה קשה.

בהקדמתו לספר כותב דיאדיא מישא. מפקד הפרטיזנים המפורסם, איש ווהלין: "...שמתי לי למטרה לספר על ילדים יהודים, שפסח עליהם הגורל של מיליון וחצי ילדים שהומתו באכזריות בשואה — והם לחמו ונקמו את דם הוריהם, אחיהם ואחיותיהם, שנרצחו אף הם באכזריות חייתית. משימה זו השתדלתי ליישם בספרי 'מוטלה'.

"רציתי להנציח בספר זה זכרו של ילד יהודי גיבור. שלחם בשורות הפרטיזנים והוכיח גבורה ומסירות־נפש עילאית וכי 'ילדי פלא' יהודים היו לא רק בתחומי האמנות והמוסיקה, אלא גם בקרבות נגד האויב ובהגנה על כבוד העם היהודי.

"זאת ועוד: אפילו את כשרונותיו המוסיקליים, בהם חנן הטבע את גיבור סיפורנו זה, הוא העמיד לרשות מלחמת הקודש וניצל אותם בביצוע מעשה־חבלה נועז. בו שילמו 200 קציני ס"ס בחייהם.

"זהו ספר־מצבה על קברותיהם הלא־ידועים של ילדים יהודים אלמונים, גיבורים כולם, שלחמו ונפלו על כבוד העם היהודי".

דיאדיא מישא

אגדות ופולקלור בוהלין

המעיון של ר' לייב שרה'ס

אברהם קלבן

ר' לייב שרה'ס, מאבות החסידות, נולד ברובנה דוהלין בי"ז בתמוז ת"ץ ונפטר בד' באדר תקנ"ו (1730-1796).

ר' לייב שרה'ס היה מחבריו של המגיד ר' דב ממז'ריץ (דוהלין). עיקר עיסוקו היה בפדיון שבויים. הוא כונה בפי כל בשם לייב שרה'ס, על שם אמו, כנראה שאביו מת עליו בילדותו ובגלל כך כינהו בשם אמו). ר' לייב לא השאיר אחריו ספרים ולא מאמרים, אך דמותו נשתמרה בקרב המוני החסידים כצדיק ואיש קדוש.

אשתו, שפרנסתה על חנות קטנה, כלכלה את משפחתה בדוחק, היא מעולם לא עזבה את רובנה שעה שר' לייב נדרד ממקום למקום מצויד במכתב המלצה מאת "המגיד הגדול ממז'ריץ-רובנה", בו מדובר באיש צדיק ושמו בפי כל "ר' לייב שרה'ס מרובנה, העוסק במצווה רבה שאין למעלה הימנה: פדיון שבויים". (עיין "מגיד דבריו ליעקב" ל"ז).

הרבה סיפורים ואגדות התהלכו עליו, בעיקר שביטל גזירות רעות על יהודים והצליח בפדיון

שבויים ועוד מצוות כהנה וכהנה שלא התגלו ברבים. בווישנייביץ, העיירה הסמוכה לקרמניץ, מצוי היה מעיין שנקרא בפי יהודי המקום "המעין של ר' לייב שרה'ס" (ר' לייב שרה'ס קוואל) סגולתם וחשיבותם של מי המעיין נבעו מהנסיבות המסתוריות שאפפו אותו וכן את אישיותו של ר' לייב, שעל שמו אכן נקרא המעיין. יהודים חרדים היו טובלים בנחל שמחוץ לעיירה ושותים ממי המעיין שהיה בקרבת הנחל (וראה "פנקס קרמניץ — ספר זכרון" תל-אביב תשי"ד, עמ' 374 ומקורו מחברי קבוצת "חוקרי האתנוגרפיה והפולקלור היהודי" שבראשם עמד ש. אנסקי, שהגיעו בזמנו לוהלין מפטרבורג וחקרו את קורותיהם על יהודי ווהלין).

כאשר ניסיתי לגלות את תוכן האגדה ומקורה, עלה בידי לגלות פרטים מעטים בלבד. מכאן, שאגדה זו רצופה גם אלמנטים אמנותיים של המחבר.

העיירה וישנייביץ נזכרת בפעם הראשונה ב-1494, ויהודים מוזכרים בה ב-1597. לפי נתונים חלקיים משנת 1765 התגוררו במקום 475 יהודים.

הנסיך ירמי וישנייביצקי שבבעלותו היתה העיירה ידוע ביחסו הטוב ובעזרתו ליהודים בשנים ת"ח ות"ט, כאשר קהילות רבות הושמדו באוקראינה ובפולין ע"י חמילניצקי וכנופיותיו.

במחצית הראשונה של המאה ה-18 היתה וישנייביץ בבעלותו של הנסיך מיכאל סרווצי מבית וישנייביצקי וגם הוא ידוע היה ביחסו הטוב ליהודי המקום.

האגדה מספרת שבאחד מימי נדודיו הגיע ר' לייב שרה'ס לוישנייביץ ומיד הרגיש שבני הקהילה שרויים בצער גדול.

לנסיך וישנייביצקי היתה בת יחידה יפת תואר, צנועה וחכמה, והנה באחד הימים נפלה העלמה למשכב. חרדה רבה לשלומה של העלמה הקיפה את כל בני הארמון. הבהילו את רופא המקום, אך זה אמר נואש באשר להצלת חייה של הבת. ההגמון, שהתגורר בקרבת העיירה והיה רשע גדול ושונא יהודים, הובהל גם הוא לארמון כדי לטכס עצה להצלת חייה של העלמה. עצתו של ההגמון לדוכס ניתנה בלשון מצווה: "עליך לגרש את כל היהודים מהעיירה, שלא ישאר מהם אף אחד, ורק אז תציל את בתך ממות".

כאשר הגיע הדבר לאוזני היהודים, גזרו תענית צבור, התאספו בבית הכנסת ושפכו את שיחם לפני בורא עולם. והנה באותו היום הופיע הצדיק ר' לייב שרה'ס בווישנייביץ. הדוכס ידוע היה כמי שטוב ומיטיב לנתיניו היהודים, וכאשר נודע לו שלעיירה הגיע איש קדוש, שלח לקרוא לו לבוא לארמון. "מה מלאכתך?" שאלו, "מלאכתי היא מלאכת שמיים, מתפלל אנכי לאלוהי אבותי והוא לא יעזבני" ענה ר' לייב. הדוכס סיפר לצדיק על בתו החולה וביקש ממנו להתפלל לאלוהים לשלומה.

ר' לייב יצא מיד את העיירה, טבל בנחל שנמצא ביער הסמוך, ולפי שהיה שרוי ביחידות שפך את לבו לפני רבונו-של-עולם ובא אתו בשיח ושיג. לאחר מכן שאב מים מהמעין שבקרבת הנחל, והביא בקבוק מים לארמון. כאשר שתתה העלמה החולה מהמים, מיד פקחה את עיניה, ולא ארכו הימים והבת הבריאה. וכאשר נרפאה העלמה כליל, שלח הדוכס לקרוא לפרנסי הקהילה והרבה להיטיב עם היהודים אשר ישבו בנסיכותו. ומעשי ר' לייב שרה'ס נזכרים עד עצם היום הזה בפי ובסיפורי חסידים.

(מקורות: 1 — "רובנה", ספר זכרון, תל-אביב 1956, עמ' 416-417. 2 — אליעזר שטייגמן, "סדר באר חסידות", תל-אביב, עמ' 296-298, 303-305, 324-325).

איציק חיי-שרה'ס מיט די דריי טערקן

משה יוז

גיין אַ היים און אז זיין ווייב זאל דערפילן אלץ וואָס ער האָט איר געהייסן טון.

חיה האָט געהאַט דרך-ארץ פאר איר מאן און געטון וואָס ער האָט איר געהייסן. און ערב שבת, דאנערשטיק פארנאַכט, ווען די מיקווה איז אָפן בלויז פאַר ווייבער, איז זי געגיינגען זיך טובל זיין. שבת אינדערפרי, פאַרן גיין אין שיל אריין האָט זי דערציילט יענקלען, אז זי האָט געזען ביינאכט, אין חלום דריי מלאכים וואָס האָבן אויסגעזען ווי טערקן מיט רויטע בערד און מיט ביקסן און איר אָנגעזאָגט די בשורה אז זי וועט טאַקע געבוירן אַ זין און זי זאל אים אַ נאָמען געבן איציק, ווי אונדזער מיטער שרה'ס זין. ווי ס'שטייט אין טייטש-חומש.

ר' יענקל איז געגיינגען אַ פרייליכער אין שיל אריין און דערציילט דאָרטן אַלע מתפללים זיין ווייבס חלום מיט די דריי מלאכים וואָס האָבן אויסגעזען ווי טערקן... פון דעמלט אָן האָט מען אָנגעהויבן אין שטעטל רופן חיה'ן "חיי-שרה מיט די דריי טערקן". און אים — "יענקל חיי שרה'ס מיט די דריי טערקן".

וכך הווה. פונקט צו דער צייט האָט חיה געבוירן אַ זון — איציקן. און געבוירן געוואָרן איז ער מיט דריי רויטליכע פלעקן אויף זיין שטערנדל. ווען איציק איז אויסגעוואָקסן, און די רויטע פלעקן אויפן שטערן מיט אים, האָט מען אים אין שטעטל גערופן "איציק חיי-שרה'ס מיט די דריי רויטע טערקן מיט די לאנגע ביקסן".

דעם רעבינס קאפעליוש

דער בערעזשניצער איינוווינער, סענדערל דער טשיפטשעוויצער, האָט פארמאגט אַ גרויסע שטוב, וווּ ס'פלעגן איינשטיין דער אוריאדניק, ווען ער פלעג קומען אין שטאט און, להבדיל, דער רבי אויך. זיין שטוב איז געווען אַן הכנסת-אורחים. אַ אַרימאן אז ער פלעג אריין אהין פלעגט ער קיין הונגעריקער ניט ארויסגיין. אזוי ווי דער אלטער סטאלינער רבי, ר' אהרן

אַ שיינע מעשה איז געשעען אינעם פרומען שטעטל בערעזשניץ: ר' יענקל גרונמ'ס, אַ ייד אַ בן-חמשים, אַ פאַרברענטער חסיד פונעם טריסקער רבי'ן, האָט געהאַט איין טאָכטער, אַ בת-יחידה, און געוואָלט האָט ער דערלעבן אַ זון, אַ "קדיש". איז אין יעדן "קוויטל" וואָס ער פלעג לייגן פאַרן רבי'ן האָט ער ניט דורכגעלאָזט די בקשה אז דער רבי זאל אים געבן אַ סגולה אז זיין ווייב חיה זאל אויפגעריכט ווערן, ווייל זי האָלט אים אין איין דערקוטשען...

ויהי היום און דער רבי איז געקומען אין שטעטל. איז חיה ניט אָפגעטראָטן פון אים ביז ער האָט איר מבטיח געווען אַז איר ווונטש וועט מקוים ווערן... דער רבי האָט איר געהייסן עסן מיט איינמאָל דריי ציינדלעך קנאָבל מיט אַ כשר'ן קעלבערנעם צונג און פאַרבייסן מיט אַ פריש קיכל. און דערנאָך איינלאָדן דריי אַרימע לייט און זיי געבן עסן דאָס זעלבע. פאר יענקלען האָט ער איר געהייסן צוגרייטן אַ שבת'דיקע מלכות'דיקע סעודה מיט בשר ודגים וכל מטעמים און רעטעך און חריין. און מיט גאָטס הילף וועט זי געהאָלפן ווערן.

קומענדיק אַ היים האָט זי וועגן דעם דערציילט אירע שכנטעס. עטליכע שכנטעס האָבן זיך אויסגעלאָכט: "אַ ווייבל, קרוב לחמשים, קאָן שוין ניט געבוירן. אזא ווונדער קאָן אפילו דער רבי אַליין ניט באַווייזן!"

מ'איז דאָך ניט מער ווי אַ מענטש און נאָך אַן אשה דערצו, און נשים דעתן קלה — האָט זי זיך געלאָזט אָנריידן און זיך אַליין אויך צעלאָכט פון דער גאַנצע מעשה.

ר' יענקלען האָט שטאַרק פאַרדראָסן הלמאי זיין חיה האָט זיך געלאָזט איבערריידן, איז ער אַוועק צום רבין און פאַר אים אויסגעגאָסן זיין ביטער האַרץ. דער רבי האָט אויף אים אנגעשריגן הלמאי ער האָט דערלאָזט דערצו.

ר' יענקל האָט אָנגעהויבן בעטן דעם רבי'ן ער זאל איר מוחל זיין, זי איז דאך מער ניט ווי אַן אשה, אַ קלת-דעת. דער רבי האָט אים געהייסן

הערט זיך דארטן, האָט ער אים געענטפערט:
"אז מ'גרייט זיך אָן — האָט מען".

דער שכן, ניט טויט-ניט לעבעדיק, איז
געקומען צולויפן גאנץ פרי צו די זין, וועלכע
זיינען געזעסן "שבעה" און זיי דערציילט דעם
חלום, וואָס ס'האָט זיך אים געחלומ'ט.

מ'איז אוועק צום רב און אים געפרעגט וואָס
מ'זאל טאן, האָט דער רב געהייסן אז מ'זאל
עפענען די קרקע און אריינלייגן דעם קאפעליוש.
די בקשה פון סענדערל טשיפטשעוויצער איז
דערפילט געוואָרן.

דער שכן מיט סענדערלס זין זיינען
צוריקגעקומען, געמאכט אַ היפּשן לחיים לעלייט
נשמה פון זייער טאַטן און געזען באַשיינפערליך
ווי דער טאטע טוט אָן דעם קאפעליוש און די
טויערן פון גן-עדן האָבן זיך פאר אים באַלד
ברייט צעעפנט... און אַזוי, מיטן קאפעליוש
אויפן קאַפּ האָט ער שטאַלץ אַריינגעאַרשריט אין
גן-עדן אַריין.

קארלינער, פלעגט דארטן איינשטיין האָט דער
רבי אים איינמאַל געגעבן אַ מתנה זיינעם אַ
קאפעליוש און אים געהייסן דאוונען, אין דעם
קאפעליוש, אלע ראש-חודש און אז ער וועט
שטארבן זאָל ער אים נעמען מיט זיך, "ווייל מה
אדם כי תזכרנו", וואָס ווייסט אַ מענטש?"

ויהי היום און ר' סענדערל איז טאקע
געשטארבן, האָט מען פארגעסן אריינלייגן, מיט
אים, דעם רבינס קאפעליוש.

דעם שכן, שמואל'יק, וואָס פלעגט זיין אַ
יוצא ונכנס ביי אים, האָט זיך ר' סענדערל,
נאָך די נאכט וואָס מ'האָט אים מקבר געווען
זיך באוויזן אין חלום און אים געבעטן: אזוי
ווי ער האָט דארטן קיין רו ניט, צוליב דעם
רעבינס קאפעליוש, וואָס מ'האָט פארגעסן אין
קבר אריינלייגן, בעט ער ביי אים, אז ער זאל
זי נעמען, זי ליגט אין שאפקע אין קאמער, און
מ'זאל זי אים מיטגעבן.

דער שכן שמואל'יק האָט אים געפרעגט וואס

יהודי ברית-המועצות שנתון 13

ירושלים תש"ן 1990. פרסומים. האוניברסיטה העברית, גבעת רם. בסיוע ברית התנועה
הקבוצית. העורך דוד פריטל. 344 עמ'. הקובץ מוקדש לזכרו של פרופ' אנדריי סחרוב ומובאים
בו מדורים באנגלית וברוסית, הכולל מאמר על סחרוב. פותחים את הקובץ דבריהם של ראש
ממשלת ישראל, ראש האופוזיציה ויו"ר הסוכנות היהודית, הדנים בהיערכות המדינה לקליטת
העליה הגדולה. כן מובאים גאוס הפתיחה של ד"ר מ. צ'לנוב בכינוס היהודי הכלל-סובייטי
במוסקבה בדצמבר '89 ודבריהם של 7 עורכי עיתונות יהודים מרחבי בריה"מ בנידון (בשיחות עם
עורך השנתון).

האיגוד בישראל * הפדרציה בארה"ב * ילקוט ווהלין

מברכים את סגן יו"ר האיגוד

סימון חייצ'וק ורעייתו אירקה

להולדת הנכד עידו

לחיים!

קול ברמה נשמע, נהיבכי-תמרורים / קול אחים ואחיות ממרחקים שומעים / משטחים זרועים קברי אחים דוממים. / הקשיבו! בתוך עמק הבכא וגיאיות ההשמדה / מתעוררים ומתלכדים שרידי העדה. / רוח התחייה שוב היא נושבת / ואת התועים בנתיבים היא סוחבת. מעטה הוד-קדומים לבושם / אומץ רוח ותקווה רכושם. / ועמוד-אש מציון הולך לפניו / העיזו אחים לקבל פניהם.

הלב פתוח והיד מגנה. / אחים שבים לציון ברינה. / נחדש, הוי אחים כקדם ימינו / עד סכת השלום יפרוש הוא עלינו. / ולכבוד שיבת ציון אחרי שנות אלפים / נרימה כוסית, נשתה נא לחיים!

א. מוריק (איש סרנה)

מכתבים למערכת

לאן נעלמה ברסטצ'קה

לחזור של איגוד ווהלין מיום 19.7.89 בדבר האמצעים שמגייסת הפדרציה הווהלינית בניו-יורק למען גידור קברות האחים ברחבי ווהלין. המצאתי באוגוסט '89 את הפרטים המבוקשים כולל תרשים של העיירה ברסטצ'קה, עם סימון קבר-אחים בצירוף הפרטים הידועים לנו. על בור-הקדושים בדרך לכפר סמולייב ליד אחוזת לאסון הקימו הרוסים מצבה ועליה כתוב (ברוסית) "פה קבורים 4500 יהודים מברסטצ'קה והסביבה שנרצחו ע"י הבנדיטים הנאציים". הקבר פרוץ. בקבר השני בחצר רציבורובסקי אין מצבה. בילקוט ווהלין מס' 45 (אוקטובר 89) במדור "מכתבים למערכת" מובא מידע על הרבה עיירות בוהלין ועל תושביהן שנרצחו בידי הנאצים ועל ברסטצ'קה היהודית, שהיתה עיר ואם לישראל בוהלין — אף מילה. מן הראוי לתקן זאת בילקוט הבא.

צבי קליר

הערת המערכת: לצערנו, לא הגיע לידנו מכתב על ברסטצ'קה ואין אנו יודעים לפי איזו כתובת נשלח המכתב הנ"ל.

"פרס זכרון" שיש לברך עליו

"פרס זכרון" של קרן יעקב בוכמן לד"ר שמואל ספקטור, על ספרו "שואת יהודי ווהלין" ולד"ר שמואל בן-ציון על "רצח ילדים יהודים בטרנסניסטריה". ספרים שיאפשרו לבנינו להבין יותר את מה שעבר על יקירינו בעת השואה — הוא דבר בעתו שיש לברך עליו. לאחרונה הופיעו מחקרים על השואה, בהם מגלים החוקרים חוסר אובייקטיביות ואי דיוקים בעדויות על השואה, כגון: שהפארטיזנים ומורדי הגיטאות לא התכוונו להציל את יהודי הגיטאות כי רק את עורם בלבד; או שהנאצים לא עשו סבון משומן יהודים וכו'.

לנו ברור שכל מה שנכתב על השואה אינו אלא אחוז קטן ממה שתרשש במציאות. ניצולים רבים לא מסוגלים עד היום לפתוח את סגור לבם ולספר על הזוועות שעבר לנגד עיניהם. רבים לא מבינים עד היום כיצד הצליחו להשרד כשהמוות ריחף ביניהם כל הזמן, כשילדים והוריהם ויקיריהם נרצחו לעיניהם ולעיני עוברים ושבים לא יהודים ואף אחד מהם לא הרים קול, או כשיבלו שדות באפר יהודים אף כוהן-דת לא מחה. אברהם שדה (שינפלד) הספרים הנ"ל תרומה נכבדה לזכר הניספים בשואה. ארגון יוצאי טוצ'ין וקריפה

בארגונים

בארגון יוצאי לודמיר בישראל

בערב י"ט באלול תשמ"ט, (19.9.89) התקיים ערב זכרון לבני עירנו במלאות 47 שנה למותם המזועזע. החזן קרא פסוקים מתהילים, אמירת קדיש בצוותא ו"אל מלא רחמים" לזכרם וגם לזכר הנפטרים של בני עירנו בארץ ובתפוצות. רותי בת ה-12 בתה של ד"ר זהבה שרף (הנכדה של חנה לסקר) קראה משיריה שכתבה על נושא השואה.

ש. בירמן

בארגון רדזיבילוב

מדי שנה נערכת אזכרה לקדושי העירה בבית העלמין טרומפלדור בת"א ולאחר מכן פגישת רעים. השנה נוספו מספר פעולות המעוררות תקווה להמשך טוב יותר:

א. תושב עירנו תרם, לרגל אירוע משפחתי, סכום מסויים לחלוקת מילגות לנכדים הלומדים בתיכון או באוניברסיטה. החלט שתלמידים/ות יכינו חיבורים על אודות קהילת רדזיבילוב בחייה ובמותה הטרגי על פי המקורות שבספר רדזיבילוב.

ב. נערך טכס חלוקת המילגות ל-3 תלמידות לפי המלצת ועדה מיוחדת בביה"ס "שלום עליכם" בחולון.

ג. לבקשתנו החליטו ההנהלה והמועצה הפדגוגית של ביה"ס לאמץ את קהילתנו ולהקצות לזכרה פינה מיוחדת להנצחתה.

ד. הצלחנו לארגן אקטיבה מצומצמת של דור המשך וביחד נפעל להרחבת מספר משתתפיה. גם פעילות זו תיערך בביה"ס "שלום עליכם" בחולון מה שיאפשר את הידוק הקשר של דור הנכדים עם הארגון.

שלמה ניר

לארגונים ולחברי האגוד

הקמנו קיר נוסף בשביל שלטי זכרון ונוצרה אפשרות להנציח גם חברים שהלכו לעולמם (עד כה היתה זכות זו שמורה רק לקדושי השואה). אעפ"כ המקום מוצמצם. וכל הקודם זוכה. נמשך מבצע הנצחת שמות הקדושים (בדפדפת או במחשב-זכרון); ארגונים או פרטים שבידיהם רשימות קדושים כלשהן, מתבקשים להמציאן בהקדם.

עו"ד שלמה זיסקינד, יו"ר האיגוד, היכל יהדות ווהלין

ארגון יוצאי לודמיר בישראל מתיחד עם זכרם של חבריו שהלכו לעולמם בשנת תשמ"ט ומשתתף בצער המשפחות

יחזקאל גורנברג	אריה ארז (טננבוים)
אפרים (פישל) וינר	הרב אפרים מומט
חנה סוקולר	צפורה טקין
שיפרה בירמן	יחזקאל גוז (כפר אביב)
יעקב טננבוים	שמואל (בן נח) וינר

יהי זכרם ברוך!

משה שליטא ז"ל

(יולי 1909 – 1989 – שנה למותו)

יליד דומברוביצה, ווהלין, למשפחה שומרת מסורת. האב היה חזן. משה למד בישיבה ברובנה והמשיך את לימודיו בטכניקום, היידישאי ברילנה. היה חניך "השומר הצעיר" ו"פרייהייט". עם סיום הלימודים יצא להכשרה לקיבוץ בסלוביק — עד גיוסו לצבא הפולני.

ב-1933 הצטרף להכשרה בעיר קילץ. הקיבוץ מנה למעלה מ-100 חברים, רבים מהם יוצאי ווהלין. התעסוקה העיקרית היתה בעבודות חוץ ובמתפרה ובנגריה של הקיבוץ.

משה דגל בהשכלה, היה נעים-הליכות ושפע פיקחות יהודית והומור. הוא רכש את אהדת החברים ובשכילנו הצעירים שימש מורה דרך. כחבר פעיל בתנועת "פרייהייט" צורף למזכירות הגוש (הח"ח מרים קנטרוביץ, יצחק וינר ויוסף זפרן. האחרון נבחר למרכז החלוצי בורשה).

כחבר המזכירות הארצית היה משה מבקר ומדריך בפלוגות ההכשרה של גוש קלץ. ביוני 1934 היינו בקבוצת החברים, שאושרו לעליה ארצה. משה עלה באותה שנה לקבוץ שהיה באיזור ג' בהרצליה (היום — שפיים). לימים עבר לתל-אביב עבד בבניין עם קבוצת טייחים והמשיך לים המלח. בשנת 1939 נשא את רחל, שעברה הכשרה בגוש קנדין. היה חבר ההגנה, ב-1940 עבד במחנות הצבא הבריטי בבית ג'ורג'ה, כחשמלאי. ב-1942 עבר לעבוד בקופת חולים הכללית. לזוג נולדו שלושה בנים. ביתם היה בית חם ופתוח. בתקופה ההיא הגיעו ארצה 3 אחים ואחות. שני אחים היו אנשי חינוך.

בשנת 1966 פקד אסון כבד את המשפחה. בנם יהושע השתחרר מהצבא ועבד כמדריך בגדנ"ע. בטיול עם חניכי אורט סינגלובסקי במדבר יהודה נפטר יהושע מאיבוד נוזלים.

משה המשיך לעבוד בתפקיד אחראי בקופ"ח עד פרישתו לגימלאות. עם הזמן נפטרו גם אחיו. משה כבש בקרבו את כאבו והמשיך להיות איש רעים בין חבריו וידידיו הודות לחכמת החיים שלו ולמדנותו. העריך מאוד את ספרי מסותיו של ישעיהו אברך.

נפטר פתאום בהשאירו אחריו את רעייתו רחל, בניו פנחס ואלי, אחותו שרה ובני ביתם.

יהי זכרו ברוך!

צבי רזניק

ארגון יוצאי מניביץ' פובורסק, טראיאנובקה — בארץ ובחו"ל

מת"חד עם זכרם של חבריו שנפטרו בשנת תש"ן

ומשתתף בצער המשפחות

יצחק מוצניק

דיד מרק לזר (בעלה של אידה צוויבל)

ישראל סוסל

בניק רוזנצווייג (פולין)

אברהם שמונדל (בעלה של צילה טינה)

חיים שר

מוריס גוטמן — ארה"ב

ברטה גוטמן — ארה"ב

אברהם פוכטיק

דוד חייט

גיורא רוזנבלום (בנם של צבי וחיה)

שרה ציגלר (לבית גוז)

אריה ארז ז"ל

(מתוך דברים בערב לזכרו)

חברתי צפורה היקרה, מיקי, נחום, הרעיות, נכדים יקרים, חברות וחברים. דברים בתום שלושים לפטירתו של אדם — דרושה לשם כך, קודם כל, הבנת השורשים מהם צמח האיש; התקופה בה חי, מקום הולדתו וכו'. בן עירנו אריה ז"ל נולד באחת מערי פולין (ווהלין), אשר לה, בהיסטוריה של יהדות פולין, מקום נכבד ביותר. במסלול של ההשכלה התלמודית, במסלול של הפעילות הציבורית, כחלק אינטגרלי מאחת הערים של "ארבע ארצות", המוסד העליון באותה התקופה של יהודי פולין, לודמיר. "העיר בה נולד אריה. אני זוכר אותו כילד מתולתל, בלונדיני, אשר הסתובב בחצר של בית ספרנו, ביה"ס העברי "תרבות". מבתי הספר הראשונים ברשת הענפה שהייתה שורשים וצמחה עם גידולה והתפתחותה של ההסתדרות הציונית על כל זרמיה. העיר, שהתפרסמה ב"הבתולה מלודמיר" שלה, הפמיניסטית הראשונה, אשר אליה הגיעו חכמי יהדות פולין לשאול בעצתה ולפסק הלכה. לודמיר הטביעה גם את חותמה על הילד הרך, אריה, כמו על כל האחרים אשר לחמו להגיע לחופי המולדת, לבנותה ולהגן

עליה.

השורשים מהם ינק אריה ואיפיוני התקופה של דור אשר לצערנו מסיים את תפקידו והולך מאיתנו. אבל לא ארחיב כאן את הדיבור, על לודמיר, תרבותה, רבניה וחכמיה, עסקניה ומנהיגיה, אלא אומר עוד כמה דברים על אריה, כאיש, כחבר, כבעל.

יש שירה המלווה אדם בחייו והיא רועשת וגועשת, והיא אשר מצמיחה את אישיותו ומבטאת את השקפת עולמו. אבל יש גם שירת חיים חרישית, שדוקא בחרישיותה היא מעוררת אקורדים מרטיטים את הלב. אריה השתייך לסוג השני. הוא ברח מפרסומת, מיוהרה, מכבוד שחילקו לו. הוא עסק בהרבה תחומים, ברוח טובה, בלב חם, בתרבות מיוחדת במינה, אשר משאירה את רושמה והיא השאירה עקבות בכל מקום שהוא הגיע אליו, בארץ, בפעילותו המבורכת כנציג ההסתדרות בארה"ב ועוד. בצנעה התהלך האיש ובתרבות מקורית. יהי זכרו ברוך.

נפתלי בן-יהודה

אנו מודיעים בצער רב על פטירתו של חברנו הדגול

ישראל גרמי (גרימטליכט) ז"ל

ינחם השם את המשפחה כולה ולא יסיט דאבה עוד

ועד ארגון יוצאי לובוואל והסביבה

אברהם פוכטיק ז"ל

מסמל בשבילנו דורך של נפילים שהיו ונעלמים מהנוף.
נולד בתחילת המאה ה-20, אי שם במרכז פולין. עבר
לווהלין, ששם היו שורשי אבות אבותיו.

ר' אברהם היה מעין **self made man**. כבר מגיל צעיר,
כשהתייתם מאביו ר' יצחק ז"ל, נכנס לעול פרנסת בני משפחתו,
שעיקרה — חכירת טחנות קמח, מכוונות דיש וכו'.

מרבית שנותיו חי הוא ומשפחתו בכפר הולווי, שם שלט ביד
רמה כש"הפריצים" שבסביבה (סמסונובה, טרוטן, בירר ועוד)
מהעריכים יכולתו הטכנית והניהולית של אברהמצ'יק. בימות
החגים, פעמיים בשנה נסגרו בהולווי על מנעול וברח כל עסקי
המרובים והוא ומשפחתו עברו למניביץ — לבית אמו הישישה
(הינדה), 4 אחיותיו ומשפחת רעייתו חוה ז"ל. אלה היו ימי
התעלות נפשית וספיגת "יידישקייט", כשבנו יחידו יצחק מתחנך
אצל סבתו והבת אידה משפרת את שפת היידיש שלה.

עם כניסת הסובייטים לאזורנו ב-1939, הכירו השלטונות הסובייטים בכישוריו הארגוניים של
אברהם פוכטיק ומינו אותו כמנהל הקואופרטיב וכן כמשגיח על הפעלת טחנות הקמח בסביבה.
עם כניסת הגרמנים לאזורנו, המשיך אברהמצ'יק להפעיל טחנות הקמח כשהבעלים הם האוקראינים
והגרמנים. בגלל יכולתו זכה למעמד מיוחד אצלם.

בעת חסול הגיטו במניביץ, הצליח בעזרת ידידים נוצרים להימלט עם רעייתו, בנו יצחק ובתו
אידה. כשהתארגן מחנה המשפחה ליד האוטריאד של מקס, שרובו היה מורכב מנוער יהודי מניביץ
והסביבה, רק טבעי היה שאברהמצ'יק יתמנה למנהל מחנה המשפחה בן כ-100 נפשות נשים, זקנים
וילדים. כאן שוב הוכיח יכולתו לארגן חיים חדשים לגמלטים משחיטה.

אנשים שהיו מפוחדים, מבוהלים, הפכו להיות עורף בטוח לפרטיזנים שיצאו לפעולות קרביות
ובחוזרם מצאו בית חם, תרתי משמע; משק חקלאי, סנדלריה, נגריה, מאפיה ותעשייה ביתית
לשימור בשר, בית מרחץ ועוד.

מדברי העדויות של מפקדים לאו דווקא אוהבי יהודים: "אם תחילה היו אלה יהודים זוללי
לחם חינם ומקלקלי אויר, הרי לא עבר זמן והם הפכו לנו לעורף חם ובטוח". כשנתיים היו ביער.
ובצאתם, לא התעכב אברהם ועלה עם משפחתו ארצה בדרך-לא-דרך כבר בתחילת 1945. כבר לא
צעיר היה, אבל כח הדמיון והרצון לעשייה גרמו שיעסוק בהרבה ענפי כלכלה: בעץ, צנורות,
אינסטלציה, תחבורה ואף בית החלמה לחולי נפש בחולון. וגם לאחר שהחליט קצת לנוח מכל אלה,
עוד המשיך להדריך וללמד. פטירת רעייתו חוה השפיעה עליו קשות וביקש "ככל שניתן להצטרף
אליה". כדבריו.

נפטר, כשמחשבתו צלולה ובהירה. תנצב"ה

יהודה מרין

ישראל בן יצחק מאיר גרמי (גרימטליכט) ז"ל

(1902 – 1990)

יליד לובומל. מאביו ירש את חוסן גופו ואת בריאות נפשו ואריכות ימיו.

אביו היה איש עבודה ואיש ספר כל ימיו והטביע את חותמו על בנו הילד בהתפתחותו. את השכלתו רכש ישראל ב"חדרים" ומוריו ניבאו לו גדולות. הצטיין בתור תלמיד "בעל ראש פתוח" ותפיסה מהירה. הרבה ללמוד ולקרוא והיה פעיל בקרב הדור הצעיר. אירגן את סניפי "השומר הצעיר" ו"החלוץ", והיה פעיל בשטח החברתי והתרבותי. בין מיסדי הספריה בידיש ועברית; לקח חלק בהצגות תיאטרון אשר שימשו מקור הכנסות לספריה, בהזמנת מרצים מבחוץ וכו'.

כותבת חברתו מילדות נחמה בלאי לבית ויינר: "את ישראל גרמי ז"ל אני זוכרת מילדותי. אחי בבה (דב ויינר) ז"ל היה חברו הקרוב. שניהם הצטיינו כנערים דומיננטיים והם שארגנו את הנוער, כצופים ואח"כ באירגון פעולות תרבותיות ענפה: ספריה, הרצאות, תיאטרון והכל בכוחות עצמם. בנעוריו עבר ישראל ז"ל את תלאות מלחמת העולם הראשונה וב-1923 עלה ארצה – והוא אז בן 21. ב-1923 עלו אחי בבה וישראל ארצה: בבה לטכניון וישראל גרמי למקוה-ישראל. ב-1929 חזר ישראל זמנית ללובומיל ושוב עסק בעבודה ציונית... כאשר עליתי ארצה ב-1933 כבר היה ישראל שוב בארץ, עבד בחקלאות, נשוי לאסתר. התבלט כמומחה בחקלאות והיה מדריך ומרצה מבוקש".

ישראל גרמי הצטיין במיוחד בענף השתלנות וראה בחקלאות ופיתוחה את תפקיד חייו. נמנה עם חבר העובדים של מחלקת המטעים ומדור השתלנות במשרד החקלאות. היה מדריך ומורה לכורמים ולנוטעים בארץ ומחוצה לה (נשלח מטעם משרד החקלאות לתורכיה ולארה"ב). תרם רבות לשיקום ענף הגפן בארץ, הירבה בבחירה פופולרית ובפירסום עשרות רבות של רשימות מקצועיות ב"השדה", "עלון הנוטע" ועוד.

היה בר-אוריין ומשכיל ולא פסק מללמוד ולהשתלם, תמיד עסוק ושונא את הבטלה. מצא זמן גם לפעילות באירגון יוצאי לובומיל. נמנע עם מוציאי לאור ספר "יזכור" ליהודי לובומיל ודאג שהספר יתורגם לאנגלית.

ביתו היה בית חם ופתוח. ילדים נכדים ונינים לתפארת. כולם בני קיבוצים. יהי זכרו ברוך.

יוסף קרפוס

בעלי יצחק מוצ'ניק ז"ל

איציק היקר, לא היה לי הכוח הנפשי לומר את אשר עם לבי לפני קברך הפתוח והריני אומרת זאת עכשיו במלאות שלושים ליד המצבה.

ומה אמר? כמו שהוא במדבר לאילן אשר בצילו נח: "יהי רצון שהיוצאים ממך יהיו כמותך". ואכן, היית הר, ישר ונכון וחרוף ואמן במקצועך. עם טובי האדריכלים בישראל עבדת ועיקר מעייניך — השלמות בלבד. ארון הקודש ע"י ירושלים, שבנית, מלאכת מחשבת שתעמוד לעד! כי כזה היית עוד משחר נעורייך בעירתך מנייביץ'. הלהט, השאיפה לשלמות, המסירות למטרה, בעירתך לפני ולאחר המלחמה, ובגרמניה אז, עת שימשת שם מפקד בית"ר, כושר הנאום והאירגון שלך — כל אלה היו תמיד נר לרגליך.

וזכורים לי נאומיך הנלהבים בפני הנוער על חובתו הקדושה לעלות לישראל ולא לשום ארץ אחרת, עשירה ורבת-אפשרויות ככל שתהא, כי למדנו מהשואה מה פירושה של מולדת. וביתנו שם היה פתוח לרווחה לכל דורש. ביתנו-ביתם. כמו בנים ובנות במשפחתנו היו כולם.

לימים לימדת את השפה העברית ונגרות במחנה העקורים. לא חיכית עד ששערי ארץ ישראל יפתחו בפנינו; בדרך לא דרך הגשמת חלום נעורייך. אצה לך הדרך ולא היססת להפליג ב"אקסודוס" כמפקד-מנהיג מעולה, וגם ביפו בנית בית פתוח לתפארת. חמש משפחות קלטנו אז אל תוך ביתנו. מי עוד ידמה לך בזה?

ולמלחמות ישראל התגייסת בלי לעשות חשבונות, כציוני גאה. ואני עזר כנגדך בכל שתלך ותעשה. ומשפחה יפה הקמנו. וכשהתבססנו סוף-סוף כלכלית ולבנות וחתנים ונכדים נפלאים זכינו נפלת למשכב במשך זמן רב בו סבלת קשות — ואנו חסרי אונים להקל עליך, להושיעך, אך תמיד תמיד לימינך.

רעייתך גניה

בצער רב אנו מודיעים על מותו של

אורי הלפרט ז"ל

איש קובל, מזכיר מועצת פועלי ת"א-יפו במשך הרבה שנים

ועל מותו של

אברהם קלבן ז"ל

מיוצאי רובנה, איש "יד ושם" וחבר מערכת ילקוט ווהלין

ומשתתפים בצער המשפחות

איגוד עולמי של יוצאי ווהלין בישראל — ילקוט ווהלין

חיים שטיינמן ז"ל

(1914 – 1990)

בן הרשל ומלכה, יליד רוקיטנה. תלמיד בי"ס "תרבות" בעיירה. חניך השומר-הצעיר". עלה ארצה ב-1935. עבד כפועל בנין, סבל בנמל ת"א, ובמשרד ק.ק.ל ת"א. ראשון המיסדים של ארגון — הנצחת קדושינו בשנת 1949.

עד לאישפוזו בבי"ח סיעודי — משען לוינשטיין עקב מחלת הסכרת, פעל בדבקות בתמידות האזכרות השנתיות; בהוצאת ספר זכרון לקדושי עיירתנו והסביבה; הקמת יז' לקהילה בבית-העלמין חולון, בו טמון אפר יקירינו שהובא מבית הקברות ברוקיטנה; נטיעת חורשה ע"ש קדושי רוקיטנה והסביבה ביער הקדושים בהרי ירושלים; קביעת לוח-שיש לזכר קדושינו במרתף-השואה בהר ציון ירושלים; לוח הנצחה משותף בבית הכנסת דחסידי קרלן-סטולין בת"א.

מאז חלה עבר כמה נתוחים עד שביום אביבי אחד, היה זה האחד במאי דהאידינא, הכריעו

המוות.

יצחק צ'צ'יק

יהיה זכרו ברוך

מרדכי גפן ז"ל

בעשרה בדצמבר 1989 הובא למנוחות עולמים בבית העלמין סגולה בפ"ת הח' מרדכי גפן, מראשוני כפר סירקין ובוניו. מוצאו מרטנה דוהלן. היה בין ראשוני הפעילים והמארגנים של תנועת הנוער החלוצי בעירתו רטנה והתמסר לה בכל להט נפשו. עבר הכשרה בקיבוץ ההכשרה קלוסוב. בארץ נקלט בקבוץ גבעת השלושה. לימים פרש מהקבוץ והיה בין מיסדי כפר סירקין ונמנה עם מעצבי דמותו של הכפר. היה מעורה בחיי החברה שבכפר ובארגון מוסדותיו.

הימים ימי מאורעות הדמים והמתישבים צפויים היו להתנפלויות הפורעים ביום ובלילה. מרדכי התייצב בראש המגינים וראשון לכל מבצע הגנה על המתישבים. היה בין ראשוני המתגייסים לחיל הנוטרים שהיווה מסווה לפעילות ההגנה. אחרי שחרורו מהחיל הקים משק חקלאי. בו זמנית עבד גם בעבודות בנין, על מנת לקיים את משפחתו בכבוד, ולא רק אותה...

מרדכי היה בין הראשונים לקליטת העולים מבני העיירה עם תום המלחמה. ביתו היה פתוח לכל נזקק לעזרה ולשם כך גם ייסד קופה לעזרה הדדית של ארגון יוצאי רטנה בישראל כשרעייתו זלדה משמשת עזר נאמן כנגדו.

הוא הצטיין כל השנים בבריאות הגוף והנפש וחונן במרץ רב שאותו השקיע בפעולות ענפות לטובת הציבור. הצטרף לבוני היכל ווהלין עם רכישת חדר על-שם קהילת רטנה. לאחרונה חלה במחלה אנושה, שממנה לא קם. בן 79 היה במותו. יהי זכרו ברוך.

מ. בורשטיין (כפר סבא)

**ארגון וועד יוצאי קובל בישראל מתייחדים עם זכר יקיריהם בני העיר.
זכרונם לברכה**

שנפטרו בשנת תש"ן ומשתתפים בצער המשפחות

פולה פוגץ	גוסיה כהן (אשת יהודה כהן)
פונה קזולניצקי (ירחמוביץ)	דבורה גרינברג (רייכשטול)
מלכה ביברמן (מפריז)	יצחק אורני (סוסנסקי)
משה צופרין	חיים שר
אורי אלפרט	גיורא רוזנבלום (בנה של חיקה פלדפבל)
יצחק ליכטשין (אחיה של שרה צורף)	חיקה יהודאי (שורצבלט)
חיים גוניק	ליובה שחר (לדרמן)
מאיר שליכר	אילנה דגן (בת יוסף ברונופט)
משה רוזין	אברהם פלנצמן
גרשון שפירא (ארגנטינה)	מרדכי גינזבורג
צבי טוניק (בעלה של חיה שפירא)	שלמה רוזנר (בעלה של סימה פנטורין)
רעיה ויקוס (אשת שמואל ויקוס)	מאיר פוצ'ט
אינד זאב (וזה) גסקו	אריה חכמו (בעלה של ליוזה פרישברג)
חיים פוגץ	ד"ר ישראל ברנבלום
ליובה פין (אברך)	רחל פרידמן (קנטור)
מהנדס מיכאל (מישה) ארמניק דבורה ברנשטיין	

חבל על דאבדין ולא משתכחין

ארגון יוצאי לוצק בישראל ובארה"ב

מודיע בצער רב על פטירת חבריו בתשמ"ט - תש"ן (90 - 1989)

ומשתתף בצער המשפחות

פלדנקרייז בוזי ז"ל	אטלס יעקב ז"ל
פיש בוריס ז"ל	אפרת אהרון ז"ל
צוקר סוניה ז"ל	ד"ר ברנבלום ישראל ז"ל
ציילינגולד יצחק ז"ל	גולדברג דבורה ז"ל
קורדש ישראל ז"ל	גנזיוק מנדל ז"ל
רודמן בלה ז"ל	גולוב רות ז"ל
שטרנבוים בנימין ז"ל	ויניק גרשון ז"ל
גורלניק אליעזר ז"ל	ליבובר ז"ל (לוס-אנג'לס)
פרשקו שמואל ז"ל	

Yehuda Merin

THE LAST "NEILAH" PRAYER

1939. Hitler's wild army shattered the Polish army and what remained, fled to the Eastern part of Poland. There, they thought they would reorganize and the escapees and disintegrated units would be restored and make new formations which would support themselves near the rivers and near the Polish swamps, using them as a natural fort. They did this in order to stop the triumphant march of the German army and maybe even wage a counter attack.

Our shtetl Manievich was also boiling over with activity, day and night. The local government was helpless and there was no one to stand up and help the residents against the various thieves, robbers and attackers who roamed the city.

It's hard to describe the wild panic that this news created, especially among the Polish military and refugees, who came here from the West, and like with the stroke of a magic wand, this stream of refugees turned back to where they came from, back to Western Poland, which was occupied by the Germans. People abandoned their luxuries, cars, because no gas was available and those that were lucky, were able to change their big cars and limosines for horses and buggies.

At this time, one could see how the hatred and fear of the Bolsheviks was implanted in the hearts of the Polish people. In the shtetl, it became peaceful, more secure when they left. It was helpful for the Manager

of the City Council, a Pole named Domini. A Civil Patrol was organized in which many Jewish youths participated. The purpose of this patrol was to defend the shtetl against robbers and riots.

Before Yom Kippur, scouts from this wild unit came to the shtetl. They cut the telephone communications and right after them appeared a mass of soldiers from the same unit.

It was a miracle that the manager of the City Council, who was himself a high ranking officer among the Polish Army, began negotiating with the other high officers, among whom were his friends from his school years. He convinced them that the people of the city were responsible and that he alone guaranteed the loyalty of the residents. Meanwhile, over the horizon, appeared two planes, flying high, who began circling the shtetl without stopping. It is not clear what caused the wild Polish unit to suddenly leave the shtetl — the assurance of the City Council manager or the two "lead birds" which later proved to be "messengers" from the Soviet Air Force. The Polish division moved on to the direction of the neighboring village of Horodok and the Jews of Manievich breathed freely.

It was, as stated before, before Yom Kippur and the Jews began, as is the custom, preparations for fasting. Suddenly, a deafening noise came over the shtetl.

A few dozen planes with red stars cut through the

sky and flew in the direction of the Polish unit. It took only a short while and already were heard the explosions of bombs and cannon fire. This lasted 20—30 minutes, and the planes turned back to the East, flying over the shtetl. In the shtetl, it quickly became known that the Soviet planes bombed the Polish unit, because it didn't want to surrender.

It was twilight, the shul was packed full. Many strange faces with berets and scarves on their heads were among the crowd which was praying. Those were Jewish refugees who fled their homes in the area which the Germans occupied. The prayers were heated, the cantor said Kol Nidre with a quivering voice in which was felt the fear of the coming days. Not far from here at a distance of a few kilometers, explosions were heard. The sky over Horodok was lit up in red. Pieces of fire reached up to the sky and turned into dark smoke and the light from the flame penetrated the windows of the shul and threw a frightening red light on the mass of praying people wrapped in white Talesim. From time to time, the walls were shaken by the bomb blasts and the hearts of the praying people trembled together with the flames of the lit candles. The heated prayers mingled with the cries of the woman which carried itself over from the women's division. Each put into the prayer the desire of his painful, Jewish heart.

A whole night the explosions didn't stop. The Jews in the shtetl were up and restless. Especially in the houses with large families. Jews were deeply disturbed over the rumors about their close ones in Horodok. Who knows what was happening there with them in the burning Hell.

Before daybreak, we, three young fellows from manievich, went to Horodok, thinking maybe we could help with something, do something for them. Quite far from the shtetl, we already saw signs of the great destruction; Many dead soldiers and civilians near the bodies of dead horses and cows on the roads.

Eventually, we came to the center of the shtetl, on the sands, where the houses of the local Jews were concentrated. Instead of the houses, we found a battlefield on which there were found burned cases of ammunition and destroyed military weapons of all sorts and among them, slaughtered, burned and naked bodies of people, of soldiers from which marauders managed to pull off the clothes, even the underwear.

From the Jewish homes, only the chimneys were visible. We moved closer. Everything stood burned. A pile of ashes and coal, only the ovens remained whole and in them... all the food which was prepared for fasting.

A fear befell us. Where were they? Did anyone even remain alive? Or did we have to look among the many dead corpses?

While standing so over the burning, smokey pile of ashes and coals, we suddenly saw an old peasant woman dragging a sack full of military clothes. She came towards us and asked, "Ah, whom are you looking for here, the Jews? Yes, they have luck, they all remained living".

She saw them, she said, running into the woods. They did not manage to take anything with them. Then she explained that the old Nusya, my uncle, caught out of the fire, two large "praying things", she meant Sefer Torahs, and ran into the woods.

The old peasant lady instilled in us a new soul. We went away to look for the Jews in the surrounding woods. We searched long, a whole day and, at last, before sundown, we finally found them gathered in an old shack.

They were praying "Neilah"...

On that night, the blowing of the Shofar was not heard by us, the redeemed ones. And a night before, for the first time in one hundred years, Jews did not say "Neilah" prayer anymore.....

YALKUT WOLYN

Quarterly

Edited by Nathan Livneh

Secretary — Yehuda Merin

Givataim — New-York — Los Angeles — Montreal

Published by the World Union of Wolynian Jews

Israel — USA — Canada